

Mauritz Sahlin

*BRUKSPATRONERNA
SAHLIN PÅ DAL*

Utgivet av
Sahlinska släktföreningen (Värmlandssläkten)

© Copyright: Mauritz Sahlin

Omslag:

**Vapenbild för Casparus Salinus – tecknad (Magnus Bäckmark)
med utgångspunkt i vapenteckning för denne i
Marienburgs tänkebok för år 1611**

Förlag: Sahlinska släktföreningen (Värmlandssläkten)

Tryck: Billes Tryckeri, Mölndal

ISBN 91-631-8989-5

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Referenslitteratur	4
Förord	5
Christopher Sahlins släkträd	7
Rollistan (brukspatronerna i fetstil)	9
-Christopher med Anna Lisa f. Reinholdson	10
-Sophia f. Sahlin med Elias Norlin	15
-Mauritz R. Sahlin med Christina f. Svinhufvud	17
-Christoffer	28
- Wendela f. Sahlin med Gustaf Bäärnhielm	32
-Wendel Bäärnhielm	34
-Augusta f. Sahlin med Gustaf Wohlfahrt	39
Bra att veta om 1800-talet	49
Från malm till spik	53
Den svenska järnhanteringens historiska bakgrund	55
Den sahlinska brukseran på Dal	63
Vad hade hänt om man i stället...	85
Investeringen och arven	87
Bruken på Dal	91
En släkt och två gravar	111
-Graven i Ånimskog	112
-Graven i Fröskog	119

REFERENSLITTERATUR

1. Tryckta skrifter

- Andersson, Gillis, Gästrikland och järnet (2000)
 Dahlgren, Lotten, Ur Ransäters familjearkiv, 3 u. (1923)
 Dahlström, Sven-Erik, Säfte kanal. Vikingaleden (1977)
 Edestam, Anders, De dalsländska bruken (1977)
 Edvinsson, Rodney, 2005: Growth, Accumulation, Crisis: with new Macro-economic Data for Sweden 1800-2000 (2005; www.historia.se)
 Ekman, O. Ch., En Dalslandsresa. Ur resejournal maji månad år 1820 (i Hembygden Dalsland 1962)
 af Forsell, Carl, Statistik öfver Sverige, 2 u. (1833)
 Holmström, Bertil, Dalsland får aldrig se hans like. Brukspatronen som förvandlade en hel bygd (i Hembygden Dalsland 1997)
 dens., Ett 200-årigt gruvfiasko. Den otroliga historien om Dals Bergssocietet (i Hembygden Dalsland 1992)
 dens., Människor och händelser under 300 år på en dalsländsk herrgård (i Hembygden Dalsland 1993)
 Hildebrand, Karl-Gustaf (i Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 1975)
 Källvik, Conny, Lisefors järnbruk – Fengersfors pappersbruk (1996)
 dens., Om en författare från Ånimskog och hans släkt (i Hembygden Dalsland 1990)
 Lindström, Sten, Längs Tösse-Tydjeån (1998)
 Micrander, Birgit, Tösse kyrka (1998)
 Molin, Harry, Resa till Fengersfors (1950)
 Sahlin, Carl, Brukspatronsuniformen och bergsmansdräkten (i Med hammare och fackla 1928)
 Sahlin, Olle, Om C. Y. Sahlins och Maria Nordenfelts härkomst (1999)
 dens., Hovkirurgen Balthasar Salinus och hans släktkrets (i Släkt och Hävd 2004)
 Svenska Turistföreningens Årsskrift 1981 (Dalsland)
 Wohlfahrt, Monica, En för tiden odelbar släkt (2000)

2. Otryckta källor

- Kapten O. Mauritz Sahlins släktarkiv (Värmlandsarkiv) och Enar Sahlins arkiv
 Bäärnhielm, Gösta, Adliga ätten Bäärnhielm. Biografiska anteckningar (-1973)
 Levein, Magnus, Historien bakom Kristinedals Herrgård (1996)
 föredrag av Gösta Bäärnhielm, O. Mauritz Sahlin och Peter Sahlin i anslutning till släktmöten 1955-1999
 klipp från Provinstidningen Dalsland mars-juni 1996 (Lisefors 200 år)

FÖRORD I

Släktföreningens ordförande

Sahlinska släktföreningen (Värmlandssläkten) har genom åren uppmärksammat sina gemensamma anfäder och anmödrar vid de dalsländska bruken genom resor, uppsatser och hantering av efterlämnade arkiv. Nu finns även en hemsida (www.sahlinska.se) med glimtar om dessa. En samlad skriftlig framställning om brukspatronerna Sahlin på Dal får vi dock först nu ta del av.

Vi känner stor tacksamhet för att en bok om dessa brukspatroner och deras familjer till sist har blivit skriven. Ingen kunde vara mer lämpad för denna komplexa uppgift än Mauritz Sahlin. Före honom var det inom släkten framför allt hans far, kaptenen O. Mauritz Sahlin, 1892-1979, som stod för den största kunskapen om dessa äldre släktled och som genom föredrag och uppsatser med entusiasm förmedlade denna till yngre släktingar. Mauritz Sahlin har också genom sin mångåriga erfarenhet som industriledare särskilda förutsättningar att bedöma och utvärdera den stora bruksrörelsens uppgång och fall.

Vi uppmanar nu våra släktingar att läsa denna bok och se till att den blir spridd även till yngre generationer.

Lidingö i maj 2006

Olle Sahlin
ordförande i Sahlinska släktföreningen

FÖRORD II

Författaren

I slutet av sjuttonhundratalet kom Christopher Sahlin till Dalsland med hela sin familj. Här börjar en etthundratjugoårig brukshistoria, full av arbete och möda men också av framgångar och glädje. Främst var det Christopher och hans son Mauritz Reinhold Sahlin (MRS) som stod för framgångarna. Noga räknat var de två de enda av sahlinska brukspatronerna som lämnade något efter sig till nästa generation. Den siste sahlinaren i den dalsländska bruksvärlden är Christoffer. När han begravs i Fröskog 1913 sätts punkt för en lång och spännande epok.

Ett av syftena med denna uppsats har varit att förstå. Förstå vad som hände i den sahlinska bruksgruppen i 1800-talets Dalsland och Värmland. Att förstå hur den byggdes upp och därefter hur den steg för steg sakta eliminerades. Kanske kan man aldrig förstå vad som verkligen hände men huvuddragen kan kartläggas. Och dynamiken. Att patronernas personliga kvalitéer har haft stor betydelse för utvecklingen står utom allt tvivel. Både på plus- och minussidan. Ett syfte har också varit att till eftervärlden överlämna ett dokument som gör det lättare för kommande generationer sahlinarna och andra, att ta till sig den sahlinska historien så som man kan se den i den dalsländska bruksvärlden. Speciellt vänder jag mig till min generations barn och barnbarn.

Inte bara krigen och kungarna och omvärldens tekniska nivå och utveckling har spelat stor roll för bruken. Också hur det regnade eller inte regnade, vilka grannar och vänner man hade, regionens allmänna medvetenhet och vilja att utvecklas, lagar och förordningar och mycket, mycket mer.

Släkten Sahlin har vårdat sin historia genom åren. Dels har gravarna fått sitt, även om det ibland har gått lång tid mellan varven. Dels har en aktiv släktföreningsstyrelse ordnat med släktmöten relativt frekvent. Ättlingar till Carl Yngve Sahlin (CYS, född i Fröskog) har haft släkthistoriska aktiviteter sedan första halvan på nittonhundratalet och fungerar ännu år 2006. Ett antal uppsatser har också producerats under åren och de har också bidragit till denna skrift.

Flera släktmöten har förlagts till Dalsland. Gravarna har då varit naturligt att besöka. Sådana besök gjordes till exempel 1955 och senast 1999. I samband med detta senaste möte fann vi att kunskapen om gravar och bruk var på väg att försvinna ur våra medvetanden. Många frågetecken fanns att utreda.

På styrelsens uppdrag har jag satt mig in i flera av frågorna, livligt understödd av Olle Sahlin som hjälpt till att rätta ut flera frågetecken. Oförtrutet har också Harald Bohlin försett mig med material och dessutom ställt diskreta frågor om hur arbetet fortskridit. Erland Bohlins bidrag som faktainsamlare och kritisk läsare har varit mycket värdefulla. Hjälp med historiska kommentarer har jag fått från historieprofessorerna Göran B. Nilsson (svåger) och Martin Fritz, Göteborgs Universitet. Vänner Claës Rossby har givit värdefulla bidrag. Ett stort tack till dessa intresserade. Här är nu resultatet. Läs och begrundat.

Göteborg våren 2006

Mauritz Sahlin (den fjärde)

CHRISTOPHER SAHLINS SLÄKTTRÄD

Christopher Sahlin 1760-1831 Anna Lisa Reinholdson 1757-1819			
Sophia Sahlin 1789-1848 1. Peter Waern 1769-1813 2. Elias Norlin 1780-1865	Mauritz R. Sahlin 1790-1856 Christina Svinhufvud 1797-1858	Augusta Sahlin 1791-1854 Gustaf Wohlfahrt 1790-1857	Aurora Sahlin 1797-1853 Ludvig Bäck 1786-1849
Nanny 1807-1892 g. Koschell	Christoffer 1822-1913	Theodor 1812-1885	Augusta 1814-22
Elias 1816-1894	Carl Yngve 1824-1917	Frans 1813-1814	Christoffer 1816-1899
Aurora 1819-1883 g. Sjövall	Axel 1825-1909	Matilda 1814-1815	Sofi 1819-1897 g. Uggla
Mauritz 1820-1908	Hugo 1826-1909	August 1816-1824	Ida 1821-1893 g. Fleetwood
Emilia 1821-1826	Hilma 1829-1850 g. Kjellson	Caspar 1817-1876	Mauritz 1822-1823
Elvira 1823-1915 g. Fleetwood	Wendela 1830-1856 g. Bäärnhjelm	Agnes 1818-1819	Hilma 1825-1896 g. Gradman 1807-1865
Theodor 1827-1909	Emma 1831-1893	Emma 1820-1847 g. Salin	
Hillevi 1833-1857 g. Creutz	Robert 1837-1847	Hilda 1821-1857 g. Eneroth	
	Selma 1839-1890	Ida 1822-1903	
		Jenny 1823-1854 g. Salin	
		Anna 1825-1863 g. Salin	
		Guido 1826-1899	
		Sixtus 1828-1849	
		Fanny 1829-1849	
		Mauritz 1831-1889	

CHRISTOPHER SAHLINS ANFÄDER I STIGANDE LED

1. **Casparus Salinus** (d. troligen 1621). Aktuarie och Notarius Publicus. Kom från Breslau i Schlesien; var verksam i Danzig och Marienburg i polska Preussen.
2. **Balthasar Salinus** (1587-1660). Hovkirurg. Flyttade från Danzig till Stockholm 1611. Från 1633 livkirurg hos drottning Christina. Föreståndare för Tyska kyrkan i Stockholm. Hade minst tolv barn. Två söner (Carl och Magnus Balthasar) blev hovkirurger och direktörer i Chirurgiska Societeten.
3. **Gustaf (Gustavus) Salinus** (1643-senast 1702). Landsbokhållare i Närke och Värmlands län. Sjukpensionerad 1679.
4. **Anders Gustafsson Sahlin** (1665-1698). Bergsfogde i Värmland och slutligen brukspatron på Brattfors. Gift med Agneta Bratt (1669-1742), dotter till brukspatron Anders Bratt på Brattfors. Agneta Bratt blev omgift med Henrik Kolthoff (1667-1749), också han brukspatron på Brattfors.
5. **Jonas Sahlin** (1693-1730). Gift 1719 med Lisa Cajsa Lindbom. Brukspatron på Björke (Björkefors) i Fryksdalen, som tidigare innehades av hustruns fader.
6. **Henrik Sahlin** (1729-1788). Tidigt föräldralös växte han upp hos sin farmor Agneta Bratt på Brattfors och blev brukspatron där på 1750-talet. Gift 1753 med grosshandlardottern från Göteborg Brita Bornander (1732-1808); Henrik dog hos sonen Christopher på Övre Haddebo i Närke.

ROLLISTAN

De som beskrivs här är de som är begravda i familjegravarna i Ånimskog och Fröskog. Dessutom har Wendel Bäärnhjelm i rollen som den siste sahlinske brukspatronen på Dal beskrivits

CHRISTOPHER SAHLIN (1760-1831)

DEN FÖRSTE SAHLINAREN I DALSLAND BRUKSPATRON NUMMER ETT

Christopher föddes 1760 på Brattfors bruk i Värmland. Han var son till Henrik Sahlin, brukspatron på Brattfors och hans hustru Brita Bornander.

Som 18-åring flyttade han till Laxå Bruk och blev bokhållare under åren 1778-1784. Någon formell utbildning synes han aldrig ha fått. Han arbetade hos faderns kusin, Magnus Egelström (1729-1802) som var kamrer vid bruket och bodde på Lassåna säteri. Där bodde också Egelströms syster, änkefru Elsa Elisabet Reinholdson (1725-1812) med två döttrar. En av dessa döttrar var Anna Lisa Reinholdson (1757-1819). Christopher och Anna Lisa gifte sig 1788. Han var 28, hon 31 år gammal. De fick fyra barn, tre döttrar och en son.

1789 Sophia,	g. 1o. Waern, 2o. Norlin
1790 Mauritz Reinhold	
1791 Augusta,	g. Wohlfahrt
1797 Aurora,	g. Bäck

Christopher blev 1784 inspektör och senare arrendator på Haddebo bruk i Närke. Han nämndes också som ägare och brukspatron. Året 1792 köpte han Dals Bergssocietets stora brukskomplex, omfattande 13.500 tunnland, varav 10.000 skog, samt Hvittlanda bruk, fyra sågar och fem kvarnar. Säterierna Henriksholm, Hängelö och Stenarsbyn inkluderades i köpet, som var fördelat på sex socknar. Ett konkursbo var det, men ändå behövdes en rätt stor summa pengar nämligen 53.000 Rdr. Hur stor var då denna summa? Ett försök till bedömning har gjorts nedan. Den säger att summan kan tänkas vara omkring 250 MSEK i dagens värde. Mycket av denna summa lånades och de ständiga räntebetalningarna blev ett bekymmer som kom att färga hela Christophers kvarvarande liv, vilket framgår av otaliga brev.

Familjen kom till Dalsland 1798 alltså sju år efter att affären gjorts och flyttade in på Hvittlanda gård. Det var en stor delegation som kom. Hustru och fyra barn och därutöver svärmor Elsa Lisa Egelström och hennes bror Magnus. De senare bosatte sig på Hängelö i Ånimskog som också ingick i det sahlinska köpet. Men inte bara hustruns anförvanter fick en plats på bruket eller i dess närhet. Också Christophers fem år yngre bror Henrik (1765-1843) kom 1827 till Hvittlanda som förvaltare och när han fick sin son Henrik Gustaf (1806-1882) så kom också han att arbeta på bruket som bokhållare och bruksinspektör. Christophers dotterson Theodor Wohlfahrt skriver i sina memoarer:



**Hvittlanda gård år 2005. Inte mycket har ändrats genom åren.
En av de fyra flyglarna har dock flyttats**

Min morfars död 1831 orsakade att jag åkte hem och på hösten blev anställd som bokhållare på Hvittlanda; förvaltaren här G. Sahlin var ej heller något tjenligt föredöme och hans exempel var ingalunda nyttigt, liksom hans erfarenheter var ringa. Här kurtiserades bruksflickorna, jagades och levdes för dagen, men tiden blev här ej lång. Efter 1 ½ år flyttade jag till Åryd långt ner i Småland.

G. Sahlin var vid tillfället tjugofem år och inte förvaltare. Han lånade nog faderns titel för att imponera på sysslingen Theodor, som var mera sluten och skygg. Fadern Henrik stannade på Hvittlanda livet ut.

Christopher Sahlin var en mycket begåvad och initiativrik man. I och med att han kom till Hvittlanda blev det liv och rörelse i det gamla bruksföretaget och i alla de sex socknar där Christopher Sahlin hade sina intressen. Under hans tid som brukspatron fördubblades produktionskapaciteten av stångjärn vid de sahlinska bruken. Vid hans död 1831 var nivån 100-120 årston. I denna siffra låg också kapaciteten från Lisefors bruk som startats av Christopher. Namnet kom från hustruns förnamn Anna Lisa. Från början hette bruket Lisafors. Namnbytet skedde 1821, två efter hustruns död.

Under sina trettiofem år på Hvittlanda kämpade han med kyrkoprojektet i Tösse-Tydje. Det var dyrt att ha två kyrkor så nära varandra. Kyrkorna hade börjat förfalla. Att bygga en ny kyrka gemensamt var målet. Men var? Och hur? Projektet började 1782 alltså gott femton år innan Christopher med familj flyttade till Dalsland. Det var inte klart förrän 5 november 1848. Då hade kyrkoprojektet gått i arv från Christopher till sonen Mauritz. Trasslet att hitta en lösning på kyrkoproblemet i Tösse gjorde att Christopher och hans hustru valde att begravas i Ånimskog.

Christopher tog en hel del ansvar för familjemedlemmarnas skrala affärer. Till Mauritz skriver han i ett brev från 24 december 1813:

.....Kan jag få sälja allt Brännvinet så torde Ludvig kunna slippa att gå i Disconten, som mycket skulle föga mig.

Ludvig Bäck var svärsonen (sedan några månader) och gift med yngsta dottern Aurora. Över huvud taget berörde många av breven brännvinsaffären. På ena sidan var det inköp av råg och kryddor. På andra rörde det sig om försäljningsvolym och priser. Det var ju inte så underligt att dessa affärer ofta diskuterades i breven eftersom brännvinsaffären kunde vara dubbelt så stor som affären i järnbruksprodukterna.

Christopher var en centralfigur inte bara för släkten utan också för omvärlden. En reseberättelse från 1820 bär sitt vittnesbörd. Detta år företog regementsläkaren och fornforskaren O. Ch. Ekman en resa genom Dalsland. Här följer ett utdrag ur hans dagboksanteckningar:

Under vägen gjorde vi visite hos unga Brukspatron Salin på Stenarsbyn, der vi drucko the. En mycket hygglig ogift karl. Sedan reste vi till Öfv.Lieut. Norlins svärfar Brukspatron Sahlin, en Respectable man på Hvetlanda, här hållas nästan alla tidningar till och med Sv: Litteratur tidning, och synes allment välstånd vara rådande bland dem.

Bönderna här på Dahlsland äro enfalldiga och odla ej så mycket som de kunna, men hafva den dygden, att de aldrig svära, oaktadt de gerna super. Stölder äro sällsynta på Dahlsland. Ovanligt stora Vallhundar finnas här. Också äro de nödvändiga, ty många Björnar och Vargar hålla sig i skogarna.

Middag spiste jag på Hvetlanda. Här besåg jag Stångjernsbruket med Vidholmska Väderqvarns-pressar i stället för bälgar. Vidholm var en simpel Snickare, men uppfinningen så god att Engelsmennerna nyttja den vid sina bruk.

Sedan vi spiset reste Brukspatron Salin, dess son och jag från Hvetlanda till Hengelsö, Öfv. Lieutnt Norlins egendom, Till Hengelsö kom Brukspatron Wollfart med dess fru, som är liksom Norlin svärson åt Brukspatron Salin, och förut var der majorskan Svinhufvud med sin dotter fröken Christine. Det är en alltför aimabel familie. Den största vänhet och godhet råder emellan alla, som höra till släkten, Sedan vi spiset en god aftonvard, (På Dahlsland ätes väl) lade jag mig i samma rum med unga Salin, en karl med bildning och som rest i England och Frankrike.

Christi Himmelsfärdsdag. Först promenerade vi lite. Sedan läste Öfverstelieutnanten Predikan ur Postillan och höll Gudstienst, hvilket var mycket uppbyggligt. Fröken Svinhufvud sjöng och spelte Claver för oss och båda delarna gjorde hon mycket bra. I eftermid. åskar det mycket starkt. Jag mår präktigt, men plågades grufligt af vägglöss. Nästa dag Kl. ½6 reste jag från Hengelsö.

Christopher var vid tillfället sedan ett år änklings. MRS var trettio år men ogift. Kommande år skulle han gifta sig med Christina Svinhufvud. Majorskan hade lämnat sin man och bodde i

Åmål. De var gifta men särboende resten av sina liv. Patron Wohlfahrt kallade sig brukspatron trots att det var många år kvar tills han skulle få ett bruk. Familjen hängde tätt ihop och kom det celebret besök till Dalsland så samlades man mangrant. Denna gång alltså på Christophers Hengelö som beboddes av familjen Norlin.

Christopher var en försiktig general. Expansionen av produktionskapaciteten gick långsamt men stadigt. Detta var säkert också ett resultat av de statliga restriktionerna. Staten styrde järnbruken med järnhand fram till 1840-talet. Dessutom var hans lån respektingivande. Krigen begränsade möjligheterna till stora affärer under de flesta av Christophers aktiva år. Inte minst Napoleonkrigen.

Det sista (bevarade) brevet skrev den då sjuttioårige och mycket trötte Christopher till MRS den 2 januari 1830:

Min älskade Mauritz !

Huru varmt är inte mitt hjerta, när jag nu skrifver det första brefvet till dig, på vårt nya år; min känsla tarfwar icke påminnelse af tidsskiftet, den är för Er lika öm, alla de dagar, som för mig återstå. På nya året har jag således intet nytt att tillägga.

Jag önskar utan återvändo; måtte min evigt så nådiga Gud, gifva Er och Edra barn under loppet av det ingångna året och för hela Er tid, all den lätthet, lycka och trefnad som mitt hjertas känslor, så ömt, så varmt för Er dicterar, och se, att den i Verlden möjligen wälgång skall följa Er i spåren och ljufliga lugnet skall föröka Edra dagars tal.

Måtte Gud, min Gud skjänka både Stina och dig stadgad hälsa. Upphörandet af denna önskan kan ej inträffa så länge någon tanke är qwar i mitt bröst, så länge jag nämnes bland de warande.

Gud välsigne Er.

Hit är ni mycket välkomna.

Hälsa Stina ömt från din idag icke hårt sjuke, dock skrale men ömme Far

Chr. Sahlin

Ansvar för bruksgruppen och de stora lånen hade Christopher för länge sedan givit till MRS. Den dagliga skötseln av Hvittlandabruken hade brodern Henrik med sonen Gustaf. Affärerna och oron hade lämnats till andra.

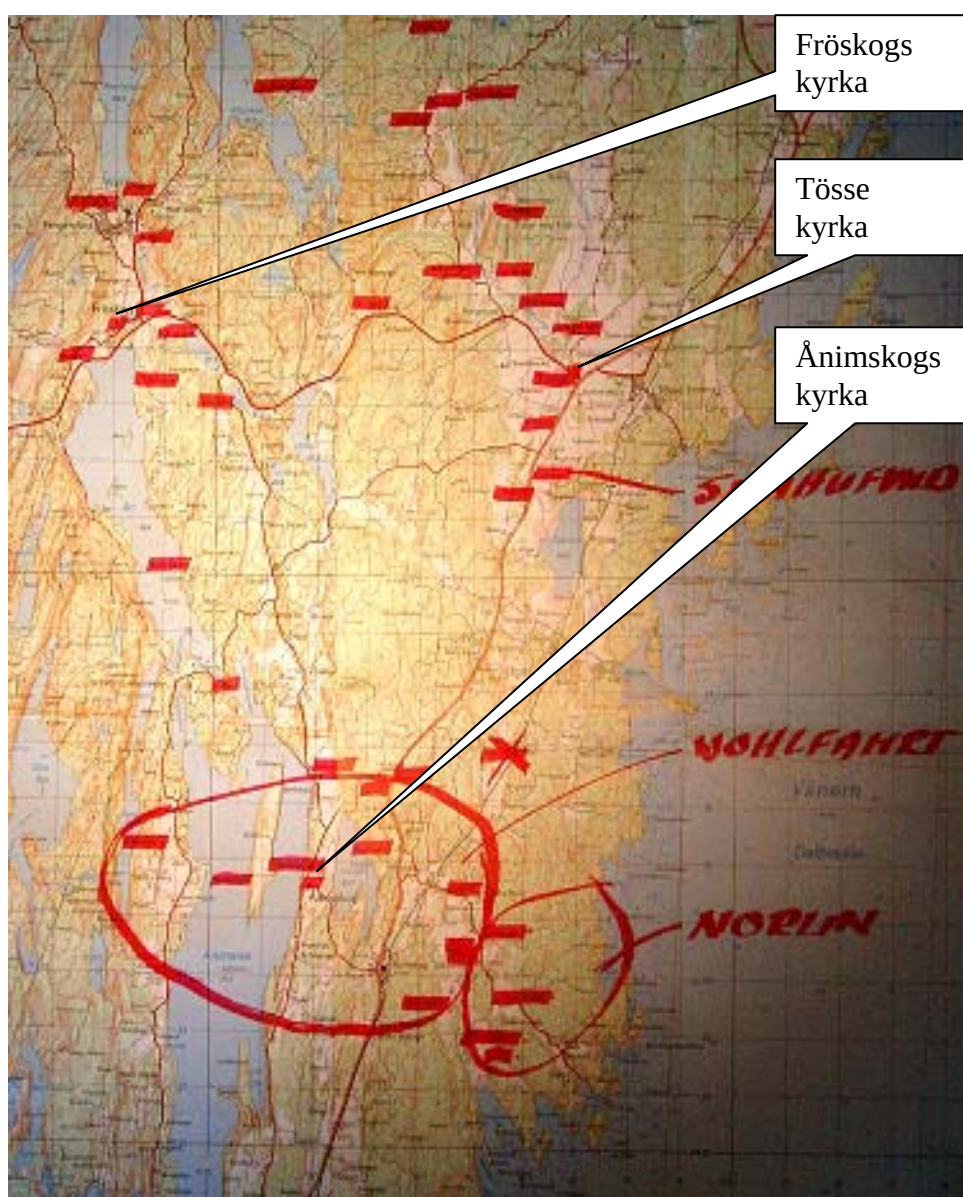
Christopher gick bort 71 år gammal 1831 på Hvittlanda bruk. Han hade vid sin död förlorat sin fru, en svärson (Petter Waern) och sju barnbarn (fyra Wohlfahrt, en Norlin och två Bäck). Han hade 26 barnbarn kvar och två ytterligare föddes hans dödsår.

Hans tillgångar ökade under de fyrtio åren 1791-1831 från 53.000 (där betydligt mer än hälften var lån) till 170.000 Rdr. Detta senare belopp skulle i dagens läge ha taxerats till 340-350 MSEK. Christophers totala tillgångar hade vuxit med ungefär 1 % per år vilket var ungefär två tredjedelar av den ekonomiska tillväxten i samhället. Detta får anses som knappt godkänt. Hans förmögenhet (om 80 % finansierades av lån) växte från 48 MSEK till 253

MSEK om vi antar att inga nya lån togs (Christopher var en försiktig karl) och att inga lån heller betalades tillbaka. Hans egna kapital hade förräntats med 5,5-6 % vilket var mer än bankräntan. Detta får anses vara med beröm godkänt i en besvärlig marknad.

Under de trettio år som Christopher verkat hade två bruk lagts till verksamheten (Lisefors och Lenungshammar) och rätt mycket skog. Arvet delades på fyra syskon. Mauritz ärvde den stora bruksrörelsen. Det mesta av tillgångarna låg i Dalsland och inom det som idag är Åmål. På kartan nedan finns utprickat vad som återfinns i testamentet. Wohlfahrt i Ånimskog fick sitt och därutöver hälften av Lenungshammar, Norlins också med den andra hälften. Bäcks ärvde tillgångarna kring Gammelkroppa vid Filipstad. Resten gick till Mauritz Reinhold Sahlin som därigenom fick lösa ut systrarna med 20.000 Rdr. Detta belopp motsvarar 40 MSEK i dagens penningvärde.

Christopher är begravnen i familjegraven i Ånimskog.



Christopher Sahlins revir vid hans död 1831

**ANNA LISA SAHLIN f. REINHOLDSON
(1757-1819)**

GIFT MED CHRISTOPHER SAHLIN

Om Anna Lisa Reinholdson känner vi inte mycket. Hon föddes 1757 i Karlstad. Fader var Reinhold Reinholdson (1712-1856) stadssekreterare och rådman i staden. Anna Lisa blev faderlös innan hon ens var född. Hon växte upp på Lassåna bruk hos morbrodern där hon bodde tillsammans med mamman och en syster.

Anna Lisa är trettioett år när hon gifter sig med Christopher, och får sitt första barn vid trettiofem. Det sista barnet får hon vid fyrtio års ålder.

Hennes döttrar gifte sig i sin tur mycket unga. Dottern Augusta förlovade sig som sjuttonåring och gifte sig tjugo år gammal. Första barnet fick hon som tjugottåring. Sophia gifte sig som sjuttonåring och fick sitt första barn arton år gammal. Aurora var endast sexton år när hon gifte sig och det första barnet fick hon året därpå. Det är inte helt osannolikt att här finns ett samband mellan moderns giftasålder och döttrarnas. MRS däremot gifter sig 31 år gammal.

Anna Lisa deltog i brukets angelägenheter. Av brev framgår att bland annat brännvinsproduktionen låg på hennes ansvar. Brännvin från egna pannor och från pannorna ute på bygden var en betydande del av inkomsterna för familjen Sahlin.

1809-35 kunde i princip vem som helst mot en blygsam avgift bränna och sälja hur mycket brännvin som helst, och råvaran potatis var lättodlad. Billig sprit började flöda. Det myckna supandet gjorde att man fick återgå till regler om ägande, t.ex. att man måste äga egendom taxerad till minst 300 Rdr.(idag ca. 600.000) för att få bränna själv. 1855 års brännvinsförordning inskränkte rätten att husbehovsbränna och skiljde på rätten att tillverka och rätten att sälja; den som fick tillverka fick inte automatiskt också sälja och tvärtom.

1860 försvann rätten att husbehovsbränna. Vid det laget fanns en gryende industri att beskatta, mycket enklare än att kräva tusentals bönder på småsummor och långt mer inkomstbringande. Efter fem år kom 20 % av svenska statens skatteinkomster från brännvinstillverkning. Det var nya tider i Sverige också på annat sätt, småfulla bönder gick an men knappast fulla industriarbetare. På 1850-talet började helnykterhetsrörelsen växa fram. Den hade föregåtts av måttlighetsföreningar med ibland rätt blygsamma krav på medlemmarna, som att man inte skulle ta mer än två nubar till frukost. Striderna fördes på många fronter, t.ex. mot arbetsgivare som fortfarande in på 1900-talet betalade ut en del av lönen i brännvin och ställde upp brännvinshinkar vid fabriksporten att ta morgonsupen ur.

Från 1786 till 1828 hade det årliga brännvinsdrickandet gått från nio liter per innevånare till trettiosex. Konsumtionen av starksprit idag (2005) ligger på under hälften (men väl över den år 1786).

Under flera år i mitten och slutet av 1810-talet var Christophers hälsa rätt skral (frossa). Då var det Anna Lisa som stod för ruljangsen. I flera brev kan läsas om Anna Lisas instruktioner till sonen Mauritz. Hur Christopher klarade sig efter Anna Lisas död vet vi inte. Hans dåliga hälsa gjorde sannolikt att han hade det rätt besvärligt.

Anna Lisas personlighet speglas kanske av texten på hennes gravsten,

*Lika
owanligt sorgd
Lika
owanlig menniska*

Men kanske röjer ett brev till sonen Mauritz året 1818 Anna Lisas inre läggning:

Söderberg skall du utrusta till Persmäss och sälja Hindrics (Henriks) sto. Till vad pris Du möjligen kan få. Sök bjuda ut henne en dag då hon ej haltar; gör som en riktig märrkrämare.

När Anna Lisa dog var hon 62 år och hennes man 59. Hon efterlämnade fyra barn och sju barnbarn. Tre barnbarn hade redan gått bort.

Anna Lisa begravdes i familjegraven i Ånimskog. Hon var den första vuxna att begravas där.

**SOPHIA NORLIN f. SAHLIN
(1789-1848)
ÄLDSTA DOTTER TILL CHRISTOPHER SAHLIN
GIFT MED ELIAS NORLIN**

Sophia Sahlin var en vacker och levnadsglad ung kvinna då hon sjutton år gammal år 1806 gifte sig med den tjugo år äldre Petter Waern (1769-1813) ägare av Billingsfors bruk. Hon beskrevs som "ortens skönaste fruntimmer". Lotten Dahlgren skrev om henne att hon var

...på nöjen väl mycket begiven och att det skvallrades om hennes något fria beteende.

Petter Waern beskrevs som äventyrlig och hetlevrad. Han deltog som frivillig nittonåring i kriget mot Ryssland 1788 och hamnade i Sibirien som fånge. 1798 övertog han skötseln av Billingsfors från sin mor Maja Ugglå som sedan 1805 sålde sin hälft till sonen.

Petter och Sophia fick en dotter tillsammans, Nanny (1807-1892), sedermera gift i Visby med postmästare Koschell. Sophias och Petters äktenskap var stormigt och olyckligt. Petter W drunknade 1813 i en seglingsolycka på Laxsjön vid Baldersnäs. Christopher skriver till sonen Mauritz Reinhold:

*Hwittlanda d. 16 April 1813
Älskade och igenom Guds nåd min levande Mauritz
...igår på morgonstunden har Peter Waern med 4 karlar till drunknat i Lacksjön under den faseliga stormen, de voro 6 i Segelbåten, 5 blevo borta och endast gamle kapten Eurenus kom simmande iland till Baldersnäs något mer än half död och sönderslagen.
Med Petter och en dräng gjordes allt för deras återfående men förgäves; din mor och jag resa nu i dagningen till den på så många sätt högst olyckliga Sophie...*

Två år efter drunkningsolyckan gifter den vackra Sophia (då tjugosex år gammal) om sig med majoren Elias Norlin, den "milda och fint bildade officern, med en hofmans maner" som han

beskrivs i Monica Wohlfahrts bok. Norlin var mycket jaktintresserad. Sonen Mauritz Norlin berättar att fadern med sitt jaktgevär kallat "Döden" bl.a. fällt tre björnar.

Först bodde paret Norlin på Hengelö, en Sahlingård i Ånimskog, nere vid Väneren. Efter Christophers död 1831 flyttade de till Nordkärr säteri (norr om Mellerud). De sålde Hengelö (Hängele) med flera fastigheter 1844 till brukspatronen Jonte Grönqvist. De hade redan då flyttat till Västergötland där Sophia avled den 4 november 1848 av "wattusot". Hon är begravnen i familjegraven i Ånimskog. Paret Sophia och Elias fick sju barn tillsammans

Elias (1816-1894) Gift och skild. Kapten vid Värmlands regemente.

Aurora Augusta (1819-1883) Gift Sjövall som var borgmästare Kristianstad.

Mauritz (1820-1908) Gift. Kapten vid Livgardet, författare.

Emilia (1821-1826)

Elvira Christina (1823-1915) Gift C. J. Fleetwood

Theodor (1827-1909) Gift. Farmare USA

Hillevi (1833-1857) Gift Stefan Creutz

Sonen Theodor kom att begravas i familjegraven i Ånimskog.

ELIAS NORLIN

(1780-1865)

GIFT MED SOPHIA f. SAHLIN

Elias Norlin var adjutant till generalen Skjöldebrand vid dennes försök att ta Gustav IV Adolf till fånga. Detta misslyckades men verkställdes senare. Kungen förvarades då på Gripsholms slott. Norlin var satt att bevaka honom och gjorde det så bra att han fick ledsaga kungen och drottningen på deras resa till exilen i Schweiz. År 1811 blev Norlin chef för Tössbo (på gränsen till Norge) kompani och deltog som sådan på Karl XIV Johans fälttåg mot Norge.

Norlin tog så illa vid sig av den s.k. Lockerudsduellen att han år 1817 begärde avsked 38 år gammal från Wedbo Kompani, som han då var chef för. Duellen i Lockerudsskogen i Vänersborg inträffade år 1816. En kränkt hederskänsla var, bland militären, inte återställd - trots hårda straff för deltagarna - om den inte "avtvättades med motståndarens blod", vilket skedde genom en duell. Huvudpersonerna i Lockerudsduellen var två officerare med knytning till Västgöta - Dal regemente där major Norlin tjänstgjorde. I valet mellan sabel och pistol som vapen valdes pistol. En av deltagarna dog. Duellen blev mycket uppmärksammasad.

Katolska kyrkan beslöt 1562 att både duellanter och sekundanter skulle bannlysas och att den som blev dödad i duell inte skulle få någon kyrklig begravning. Utmaning till duell blev straffbelagt i Sverige redan år 1590. I duellplakat från 1662 och 1682 stadgades hårda straff för såväl duellanter som sekundanter. Det senare ersattes av en kunglig förordning 1861 som togs upp i 1864 års strafflag.

Elias Norlin deltog under åren i det sahlinska arbetet. I ett brev från Christina Sahlin till MRS den 10 mars 1835 skriver hon angående arbetet att köra in träkolen för våren:

Norlin han är så rask, han ligger sjelf i skogarna och följer folket som kör.

Elias finns begravnen i familjegraven i Ånimskog.

TEODOR NORLIN**(1827-1909)****SON TILL SOPHIA f. SAHLIN****DOTTERSON TILL CHRISTOPHER SAHLIN**

Theodor var officer. Han var gift två gånger, den andra med Hedvig Wennberg (1836-minst 1880). Han hade åtminstone nio barn (två i första äktenskapet). Flyttade till USA 1880.

MAURITZ REINHOLD SAHLIN (MRS)**(1790-1856)****BRUKSPATRON NUMMER TVÅ****SON TILL CHRISTOPHER**

MRS föddes 1790 på Haddebo bruk i Närke och kom till Hvittlanda 1798. Han var den första generationen som fick en formell utbildning.



Vid Lunds universitet avlade han både kansli- och hovrättsexamen 1806. Student i Uppsala 1807. Studerade för bergsexamen. Han tjänstgjorde också någon tid i Göta hovrätt. Därefter praktiserade MRS i det wohlfahrtska handelsföretaget i Göteborg. Företaget sålde Christopher Sahlins skogsprodukter i Sverige och utomlands. Tillsammans med wohlfahrtssonen Gustaf gjorde han 1810 och 1812 resor till Tyskland, Frankrike och England. Tämligen snart återvände han till Hvittlanda för att hjälpa fadern i affärerna. Och fadern var i behov av hjälp. Vid ett tillfälle när han tyckte att MRS varit borta för länge skriver han i ett brev den 19 januari 1815:

Mauritz Reinhold Sahlin (MRS)

Min så ömt saknade Mauritz

Du är så god och reser hem, annars säger jag upp min Condition, släpper styret och låter väl alt gå hvar som helst.

Enligt Enar Sahlins anteckningar kan detta ha varit ett exempel på Christophers humor. Å andra sidan läser vi i breven att vid denna tid var Christophers hälsa skral, med frossa och annat otyg. Man kan tänka sig att den driftige MRS hellre var ute på affärsresa än satt på Hvittlanda i knäet på Christopher. Kanske var det för Christopher i den situationen den enda möjligheten att få lite avlastning att tilldela MRS Lisefors och ge honom en självständig uppgift? Hur som helst flyttade MRS till Fröskog och Stenarsby säteri 1815.



Stenarsby säteri. Foto från 2005

1821 gifter sig MRS med CS. De hade säkert setts och möts i Tösse. Det livliga umgänget mellan gårdarna i Dalsland borgade för det. Christina var född och uppvuxen i Tydje stom. Vigseln gick av stapeln i Åmåls kyrka, den enda i trakten som var stor nog att rymma alla gäster.



De fick nio barn tillsammans.

Christoffer (1822-1913)

Se nedan.

Carl Yngve (1824-1917)

Rector Magnificus vid Uppsala universitet åren 1876-1889. Begravd i Uppsala.

Axel (1825-1909)

Officer och bankkamrer. Gift med Axelina Örtendal (1834-1922). Begravd i Uppsala.

Hugo (1826-1909)

Officer (löjtnant). Gift med Augusta Atterberg (1839-1922). Hugo uppehöll sig i Dalsland och var bl.a. kollega till Gustaf Bäärnhelm i Håverud på 1880-talet. Han ansågs ha konstnärliga anlag. Om Hugo och hans bröder skrev mamma Ingas släkting tant Toba i ett brev:

Sahlinarna har jag ofta hört om, d.v.s. syskonen till gamle Yngve (CYS).

Om Kristoffer som var på Kristinedal och för vilken system Emma skötte huset och ej tillät honom gifta sig med en "enklare människa".

Om Axel på Ekholmen, gift Örtendal, dottern gift Boetius.

Den som blev gift Bäärnhelm (skall vara Kjellson) och blev "ihjälkörd av en häst som skenade".

Hugo dog yngre, "gift enklare" – dottern gift Asplund.

Jag träffar årligen Prof. Bertil Boetius, vi språka då ibland släkt. Han berättade att det aldrig blef något riktigt af Hugo, var inte riktigt duglig. Han skulle börja ett nytt lif på morgonen kl. 4, men som han inte vaknade då så blef det intet af med den saken.

Hugo klarade inte sina kostnader på gamla dar utan fick underhåll av sina släktingar bl.a. från systersonen Mauritz Bäärnhelm. Begraven i Uppsala.

Hilma (1829-1850).	Se nedan.
Wendela (1830-1856).	Se nedan.
Emma (1831-1893).	Se nedan.
Robert (1837-1847).	Se nedan.
Selma (1839-1890).	Se nedan.

Sommaren 1840 tillbringade F.A. Dahlgren på Christinedal som informator. Betyget om barnen blev tydligt:

Yngve är något à la genie; de andra dock medelmåttiga huvuden.

Hösten samma år skickades de fyra pojkarna till Uppsala för skolgång och där tog F.A. Dahlgren hand om dem som informator. I ett brev till MRS av den 21 september skriver han:

Yngve sitter nu som primus i hela scholan, och försvarar naturligtvis sin plats som en karl.

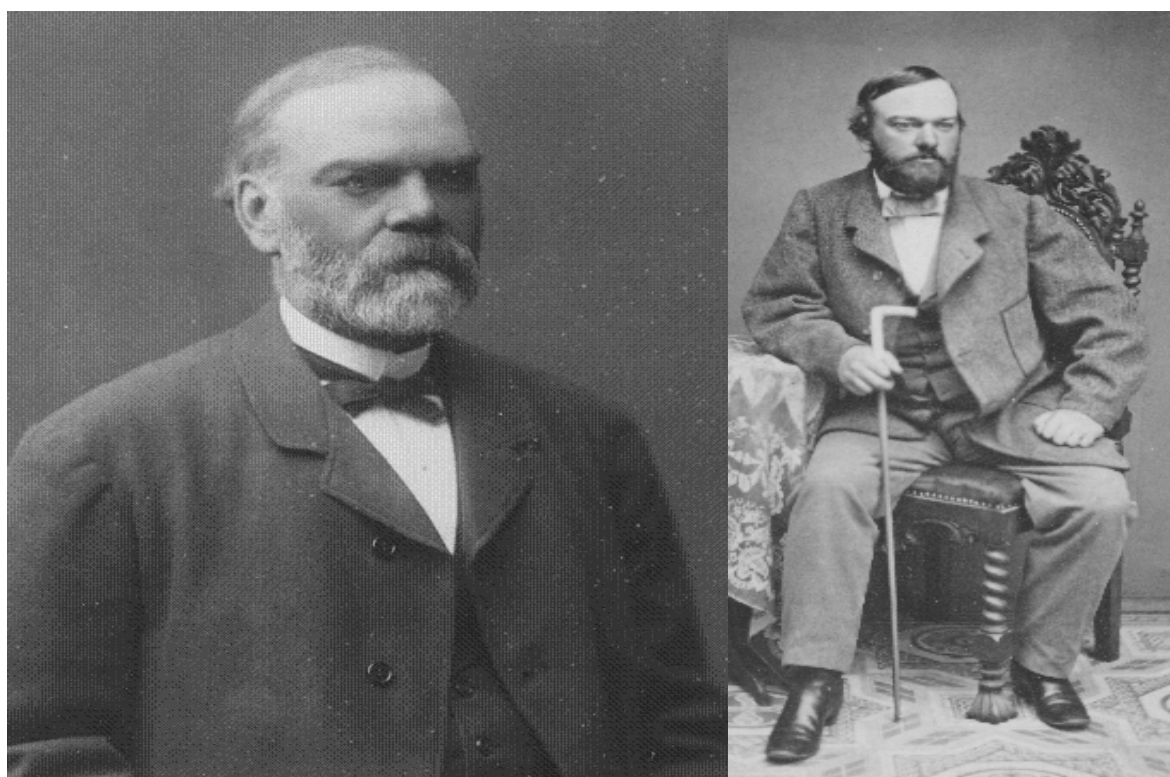
Christofer har samma plats i denna höga afdelning, som han förut i den lägre innehade. Hvad han är älsklig, den Christofer! Han kan röra sig lika lätt i de tvenne elementen; var han der hemma något oflitig och lekfull, så är han deremot här den aldraflitigaste och betänksammaste. Sist i sängen om qvällen och först upp på morgonen, läser han med oförtröttad ifver; och detta allt, ehuru ingen egentlig lust driver honom.

Hugo har bra lätt för sig, men Axel tänker säkrare, ehuru det går långsamt. Man måste lämna honom tid. Hugo är för brådiskande, och hugger därför ofta i vädret. Dock gäller han för bättre i scholan, än Axel, emedan denne har svårare

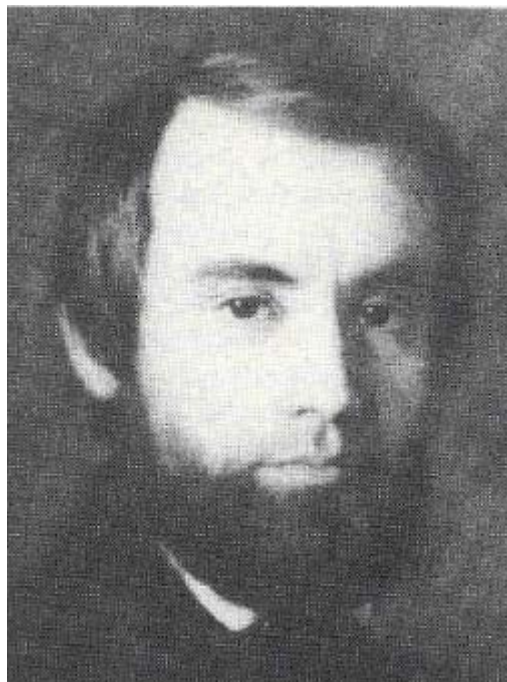
att uttrycka sig. Axels kunskaper äro likväl i allmänhet lite bättre rotade än Hugos.



De två äldsta bröderna. Christoffer och Carl Yngve



Axel och Hugo



Fredrik August Dahlgren är även känd som "Fredrek på Rannsätt". Han föddes på Tabergs herrgård i Nordmark och växte upp i Ransäter dit familjen flyttade när han var 4 år gammal. Fadern var brukspatron.

F.A. Dahlgren studerade i Uppsala och 1839 disputerade han. Ett par år senare flyttade han till Stockholm där han bland annat var anställd vid Riksarkivet och Ecklesiastikdepartementet. 1878 utnämndes han till kansliråd. F. A. Dahlgren arbetade även som språkforskare, lexikograf och översättare. Bland annat översatte han flera av Shakespeares pjäser till svenska. 1871 invaldes F. A. Dahlgren i Svenska akademien.

F. A. Dahlgren

1825 lät paret Sahlin bygga en ny herrgård ett stenkast från den gamla. Herrgården fick senare namnet Christinedal. Båda herrgårdarna finns kvar idag (2006). Ett av rummen i den nya herrgården har fortfarande originaltapeten kvar (2005).



Christinedals herrgård år 2005

Christinedal blev något alldeles speciellt. Inte bara var herrgården ett centrum för barn och barnbarn under nära femtio år. Det var också en mittpunkt i de dalsländska herrgårdarnas sällskapsliv. F.A. Dahlgren har beskrivit detta:

Maken till stråkväg för all världens människor har jag aldrig sett. Ingen enda dag under hela runda sommaren gick förbi, då e j någon främmande kom. Den ena kom den andra gick - så har det fortfarit hela tiden. Jag tycker mig se på

Herrskapet, att de gerna skulle velat njuta lite mer lugn, men det var aldrig att tänka på.

Att många människor och släktingar, barn och barnbarn av och till levde på Christinedal förstår man när ser bouppteckningen efter MRS.

4 dubbelsängar
22 andra sängar
187 par lakan
51 sängtäcken
376 dricksglas
m.m. m.m.

För att hålla igång hela hushållet hade familjen hela fjorton tjänarinnor. Det kostade en del men mest i rum och mat. En piga hade 7 Rdr. i lön om året och en dräng 30. Som jämförelse kan nämnas att smederna på bruket hade 500 Rdr. och hans assistent halva den lönen. Koldrängen hade 100 Rdr. Nog fanns det löneskillnader. BNP per år och capita låg på 70-80 Rdr. Vid 1830-talet.

Det var inte så enkelt att komma resande till Fröskog och Christinedal. I ett brev från Carl Yngve till Maria vid midsommartid 1856 står att läsa om hans resa från Marias föräldrahem i Granbäck på Vätterns västra strand strax norr om Jönköping till Fröskog. En resa på just under 30 mil. Idag är sträckan 22 mil. Han skriver:

Min resa gick långsammare, än jag väntat. Jag kom inte hem förrän midsommardagens morgon. Det var egentligen första dagen det gick långsamt. Jag fick vänta på hästar öfverallt och väglaget var ganska dåligt. Jag kom inte längre än till Gökhem (Gökhem ligger utanför Falköping, cirka sex mil från Granbäck), der jag hvilade några timmar och torkade mina kläder, som blifvit något våta, ehuru icke värre än att de var torra på morgonen igen.

Andra dagen gick det bättre och jag hade inte så mycket regn. Den dagen kom jag till Mellerud (cirka 20 mil), hvarifrån jag i god tid på morgonen gaf mig ut. (På de sista fyra milen).



Maria beskriver en annan väg mellan Granbäck och Åmål i ett brev:

Först landsvägen till Göteborg därifrån jag väl kunde ta ångbåt till Wänersborg eller Åmål. Du har ju lovat att hämta mig där.

Ångbåt på Göta Älv från mitten av 1800-talet

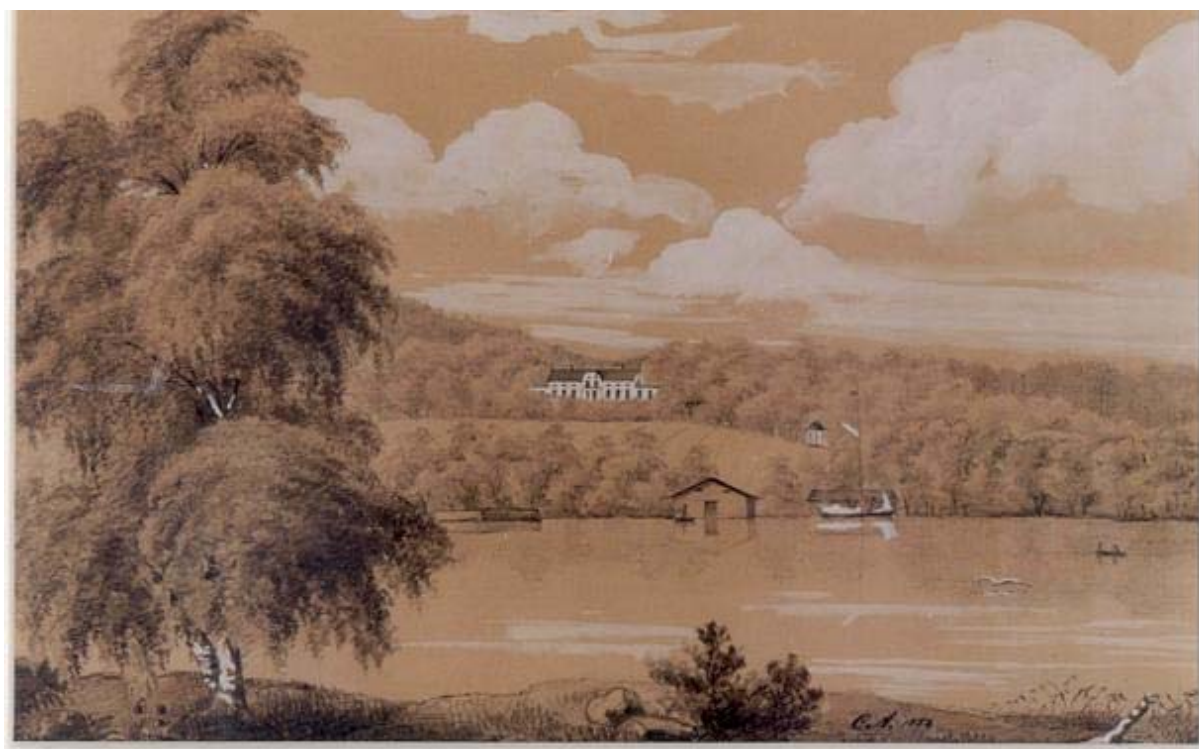
Järnvägarna hade ännu inte fått något nämnvärt nät, så båt eller häst och vagn var alternativen som stod till buds. Bergslagsbanan som gick från Göteborg till Falun via bl.a. Köpmannebro-Ånimsskog-Tösse-Åmål invigdes 1879.

Christinedal var känt för sin blomprakt. Kyrkvaktmästaren Roland Augustsson berättade vid ett besök i Fröskog sommaren 2005 att det under alla år varit ett samarbete mellan MRS och Waern på Baldersnäs om att preparera herrgårdsparkerna. Ännu idag finns det en mängd örter kvar i Christinedals park. Det förstår man också när man läser F.A. Dahlgrens uppsats:

Patron Sahlin stod vid porten och emottog mig på det hjertligaste och förde mig till mitt rum, som låg i en flygelbyggning. Vägen dit ledde midt igenom blomsterängar, beväxta med vallmo, lackviol, hortensior, nejlikor, konvolvoler, sällsamma prestkragar, penséer, törnrosor, dalier, heliotroper, m.m. Aldrig har jag maken sett.

F.A. Dahlgren skriver om de sahlinska gårdarna:

Henriksholm är frapantare, mera bländande; men Christinedal är innerligare, ljufvare, mildare, varmare.



Christinedal 1852. Bild av Claës Adelsvärd (1811-1898)

År 1831 övertog MRS ansvaret för den sahlinska bruksgruppen. Han var då 41 år gammal. Under hans ledning utvecklades bruken mycket väl trots många motgångar och en ständig motvind i form av ny teknik, dåliga konjunkturer, bränder, nya malmfyndigheter ute i världen, torka, etc.

MRS fick ekonomiskt sett dock en tuff start som han kanske aldrig helt hämtade sig från. I arvsskiftet fick han överta värden på 62.000 Rdr. och arvet var 42.000 Rdr. Mellanskillnaden

fick han betala till systrarna. Det var tungt och han klarade inte det med egna medel utan fick låna av sin affärsvän Waern.

För MRS blev 1840-talet svårt. Samtidigt som han moderniserade och byggde ut så var både konjunkturer och vattentillgången emot honom. Han tvingades till slut att sälja Hvittlanda med allt vad därtill hörde. Det var i stort sett lika mycket som vad han en gång ärvde. Han kunde därmed lösa sina lån hos Waern.

MRS betraktades som en framstegsvänlig och mycket kompetent brukspatron. Åren 1834-35 var MRS riksdagsman som representant för borgarståndet. Han ådrog sig kolera under sin Stockholmsvistelse och var nära att stryka med. MRS var en samlande kraft i hela regionen. När Karl XIV Johan genomförde sin Dalsländska resa 1837 och gjorde ett uppehåll i Tösse var MRS den självskrivne välkomsttälaren (på klingande franska).

Sommaren 1840 skriver F.A. Dahlgren om MRS:

Patron Sahlin är en genompräktig karl; men jag är inte i stånd att tycka så mycket om honom som hans gemål. Det är dock något ovanligt hvad han är god (hans egentliga fel – om detta annars är något fel – är att han är för god), förekommande och hjärtinnerlig!

Det är en karl med hjärta, men äfven hufvud. Detta sannerligen befinner sig på goda och bastanta fötter.

Han är verkligen mycket humanistiskt bildad, har rest i Frankrike och England, har varit riksdagsman, står i vidsträckta affärsberöringar öfver land och rike, hvarigenom han varit i tillfälle att umgås med många menniskor och dymedelst skaffa sig ett rikt förråd av erfarenhet och lefnadsvishet.

Han tänker öfver saker och ting haltfullare tankar, än man vanligen stöter på i massan. Vore han bara lite mindre förekommande, så skulle jag tycka om honom dubbelt. Jag håller af att folk inte gör någon affär af mig.

År 1846 kallades MRS av Kungl. Maj:t att delta i den kommitté som skulle ta fram ett förslag till ny representationsordning. Alltså att diskutera ständsriksdagens framtid. Under detta uppdrag dog sonen Robert i mässlingen tidigt 1847 när MRS var i Stockholm.

Olle Sahlin skriver i ett brev 2005:

MRS var under Oscar I:s första regeringsår – den liberala perioden – en tongivande (på Sverigeplanet) politiker tillsammans med Jonas Waern, C Fr Waern och Thore Petré och några andra ofrälse bruksägare. Sedan kom, särskilt i anslutning till det oroliga revolutionsåret 1848, en mer reaktionär period, då bl. a. representationsfrågan lades åt sidan. I en bok om Oscar I nämns MRS som en kritiker av kungen. MRS bör ha känt sig ganska bitter omkring år 1850.



Tösse kyrka

MRS var ledamot av Jernkontoret under många år. Han satt i styrelsen för Wermlandsbanken. MRS tog kraftfullt del i byggandet av vägar och kanaler inom området som påverkade bruken. Han satsade pengar i projekten och satt också i flera styrelser I projektet Tösse kyrka som invigdes 1848 var MRS mycket aktiv. Han var något så ovanligt som ordförande i sockennämnden i Fröskog. Normalt tillkom sådana poster endast prästen.

MRS dog i en ålder av 66 år. Hans hälsa hade vacklat under några år. Han led svårt av reumatism. 1855 på sommaren skrev Maria Nordenfelt (sonen Carl Yngves fästmö) på besök på Christinedal i sin dagbok att ”Farbror är klen”. Några månader senare fick han kramper i bröstet. Han dog den 10 mars 1856 och begravdes den 24 mars

Vid begravningen i Fröskogs kyrka höll prosten Freudenthal ett så kallat liktal. Han sa bl.a:

.....Efter en öm och sorgfällig uppfostran i föräldrahemmet, dervid icke blott hans förstånd riktades med kunskaper och wett, utan också hans hjärta danades till sann Gudsfruktan, ödmjukhet, vänlighet, godhet och werksam människokärlek bevistade han Lunds Academie.....

.....År 1816 emottog han av sin fader Christinedals egendom, men icke i det skick, hwari den nu befinnes. Han har till större delen uppodlat den, helt och hållet nybyggt och förskönat den, samt anlagt bruksverken.....

...Rättwisligen känd för icke blott upplyst förstånd, mycken bildning, omfattande och grundlig insikt i allmänna wärf och ärenden, utan äfwen för den redligaste och kraftigaste hwilja och en sällsynt förmåga, att lätt och klart uppfatta och med redighet, anspråkslöshet, grannlagenhet, och vänlighet sköta affärer har den bortgågne warit hedrad med så wäl större allmänna uppdrag, som med otaliga mindre bestyr....

Om Mauritz Reinhold Sahlin skrev bergmästaren Franz von Schéele 1856 i Wermländska Bergsmannaföreningens Annaler:

Frågar man vad han uträttat så finns svaret både i Värmland och Dalsland. Säffle kanal, Lenungshammars och Lennartsfors bruk är till stor del hans viljas barn. Vägomläggningarna på Dal och Tösse Kyrkas byggnad hade i honom sin kraftigaste hävstång. Men hela anläggningen av Christinedals både herrgård och bruk är helt och hållet foster av hans skapande förmåga.

Detta var samme Franz von Schéele som trettio år tidigare övertygat MRS om silvergruveprojektet (se nedan). Professor Bertil Holmström skrev om MRS i en uppsats i Hembygden 1992:

Dalsland får aldrig se hans like. Brukspatronen som förvandlade en hel bygd.

MRS efterlämnar en väl fungerande bruksgrupp och stora skogar. Tillgångarna taxerades till 306.000 Rdr. motsvarande i dag 350 MSEK vilket var rätt mycket mer än de 62.000 Rdr. som han övertog från fadern (126 MSEK). Tillväxten blev 4 % per år och för det får MRS högt betyg. Den ligger 2-3 gånger över den ekonomiska långtidstillväxten i samhället. Men där är ett stort men, han hade fått stora delar av denna tillväxt till priset av ökade lån (210 MSEK). Nettot blev 66.000 Rdr, motsvarar ungefär 75 MSEK. Han hade startat med ett netto på 65 MSEK efter arvet från Christopher så han hade förräntat dessa pengar med 0.5% per år d.v.s. klart under den förräntning som Christopher klarade av och avsevärt under en någorlunda riskfri bankränta på 4-5 %. Knappast godkänt. Han är dock den siste sahlinska brukspatronen som efterlämnar några värden av betydelse.

I Enar Sahlins anteckningar hittar vi en avskrift av MRS avskedsbrev till sina barn 1856. Brevet, eller snarare en avskrift av detsamma, hade Anna Sofia Forsberg i en liten anteckningsbok. Anna Sofia garanterade äktheten. Enars avskrift av avskriften lyder:

Med den fattige aposteln måste jag säga: silver eller guld hafver jag icke, men det jag hafver det gifver jag eder, i denna stund med helig känsla såsom mitt avskedsord,

en bön till gud att i finna måtten den wishet, som fören till himmelen, den oskuld, som bevarar samvetslugn och jordiska vänskapens trohet, som icke sviktar i nöden, som icke öfvergifver eder i döden – en bön till gud, att han förlämnar eder kraft i edert kall, tröst i edra bekymmer, frid i eder sammanlefnad och glädje i eder dödsstund,

sist en bön till Gud, att vi, som här i tiden aldrig mer tillsammans förenas, måtte återsamlas där, hvarest inget avskedande hvisas, inga sorgens tårar rinna, hvarest ingen sjukdom tärer, der hvarest oupplöslig förening är och evig glädje och hvarest ljusets, fridens, salighetens källa ewigt stilla strömmar vid foten av försonarens thron

Amen

Mauritz Sahlin begravdes i familjegraven i Fröskog. Han var den förste vuxne personen i graven.

CHRISTINA SAHLIN f. SVINHUFVUD (CS) (1797-1858)

GIFT MED MAURITZ REINHOLD SAHLIN

Christina Magdalena Svinhufvud växte upp i Tydje stom söder om Tösse och inte långt från Hvitlanda. Hennes föräldrar var Majoren Daniel Svinhufvud och hans fru Elisabet. De var gifta i sextiotvå år. De sista trettiofyra åren levde de emellertid åtskilda, hon i Åmål och han i Tydje. Majorskan flyttade 1819 till Åmål med sin dotter Christina som då var 21 år gammal.

Christinas föräldrar beskrivs 1840 av F.A. Dahlgren i Magisterns kondition:

Majoren är 74 år, men yr och skälmaktig som en 15-åring. Han går nästan dagligen ut på jakt långt bort i skog och mark, öfver berg och moras, och kommer igen lika kry, lika oförtröttad. Vi blefvo särdeles goda vänner och forosomoftast ut på fiske i sjöarne omkring Christinedal. Då sjöng han visor för mig och talte om sina minnen sedan den tid, då han var page hos Gustaf III:s hof, huru han var bekant med Bellman, Kellgren m.fl.

Majorskan Svinhufvud är 76 år och äger fullkomligt oförsvagad själskraft. Dock är hon något krämpfull; men rör sig nästan ledigare än sin korpulenta dotter. Romaner läser hon med nöje och fördjupar sig i dem långt in på nätterna vid sitt ljus.

Föräldrarna Svinhufvud bodde var för sig. De bodde dock långa perioder både på vintern och sommaren hos dottern på Christinedal.

Om Christina Sahlin skrev F. A. Dahlgren:

Fru Sahlin är en satans menniska. Ni kan aldrig föreställa er Hvad hon är förtrefflig. Gud signe henne! Hon är min förtjusning. Den fina, den skära känsla, som är quinnan så egen, den finnes hos Fru Sahlin par excellence.

Det finnes intet sannt, godt och skönt, för hvilket hennes etherfina sinne ej är öppet. Hon är så god, så god – hon är så öm och mild, så barmhärtig, så äkta kvinnlig. Denna superfina takt, denna instinktartade förmåga att kunna alltid slå in på den bästa, den mest passande vägen till varje sak, med ett ord denna finhet som i sin hårfinaste subtilitet endast är möjlig hos quinnan – den är Fru Sahlins tillhörighet i högsta grad.

Det är ett välljud, en timbre i hennes väsen, som är förundransvärd. I hennes närhet är idel helsa och hugsvalelse. Att höra henne tala är en njutning; hon talar så väl, både i anseende till röstens silverklang och ordens harmoniska fogning till varandra.

Hon sjunger också som en seraph; dock är det endast naturtoner ty konsten har inte fått göra något hos henne i det fallet.

Fru Sahlins lekamens volym är väldigt tilltagen. Ehuru endast 38 á 40 år, kan hon mäta sig med hvilken rumsfyllande matrona som helst.

Ögon har den menniskan, som varit och än idag äro lite granna, må ni tro.

Ja summan av saken är att undertecknad råkar vara pinkär i den "elementska" frun.

Christinas sista tio år kantades av sexton nära släktingars död. Först var det sonen Robert 1847 och året därpå MRS syster Sophia Norlin. 1849 dog svågern Ludvig Bäck och MRS systerson Sixtus Wohlfahrt. Dottern Hilmas död efter den dramatiska olyckan 1850 (se nedan) och samma år dog MRS systerdotter Fanny Wohlfahrt tjugo år gammal.

Christinas far dör 1851 och 1853 dör MRS syster Aurora Bäck. Året därefter dör Christinas mor, MRS syster Augusta Wohlfahrt och Augustas dotter Jenny g. Salin. 1856 dör MRS i mars och dottern Wendela i augusti. 1857 dör svågern Gustaf Wohlfahrt, hans dotter Hilda Eneroth och MRS systerdotter Hillevi f. Norlin. 1858 dör hon slutligen själv i årets första månad.

Till svärsonen och änkemannen Gustaf Bäärnhjelm skriver hon i november 1856:

Min gode Gustaf

..... För mig har detta år frånrövat mig så mycket att jag ej mer känner någon glädje här i lifvet. Måtte Gud bevara de kära barnen jag har kvar. Gud ske lov att de små gossarna är raska. Gossen här är mycket snäll (Wendel), i går satt han en lång stund utan stöd. Hälsa min kära Ebba och barnen mycket från din gamla moderlige vän

Stina Sahlin

CHRISTOFFER SAHLIN

(1822-1913)

BRUKSPATRON NUMMER TRE

ÄLDSTE SON TILL MRS OCH CS

Född 1822 på Christinedal. Äldst av nio syskon. Ogift. System Emma (1831-1892) bodde hemma hos Christoffer och skötte hans hem till sin död.



Christoffer fick en gedigen utbildning. Han studerade tillsammans med sin yngre broder (CYS) i Uppsala och gick därefter igenom Bergsskolan i Falun.

Bergsskolan i Falun

Bergsutbildningen i Sverige startades i samband med bildandet av Bergsskolan i Falun år 1819. År 1866 beslöt rikets ständer att den högre undervisningen vid Bergsskolan i Falun skulle överföras till Teknologiska Institutet i Stockholm. Bruks societeten inköpte en intilliggande tomt på vilken staten lät uppföra en fristående byggnad för Bergsskolan, vilken togs i bruk år 1869.

En omorganisation och ett namnbyte till Kongl. Tekniska Högskolan ägde rum år 1876. År 1877 uppgår Kongl. Tekniska Högskolan som en integrerad del i Kongl. Bergshögskolan. 1919 firar hela Stockholm Kongl. Bergshögskolans 100-års jubileum.

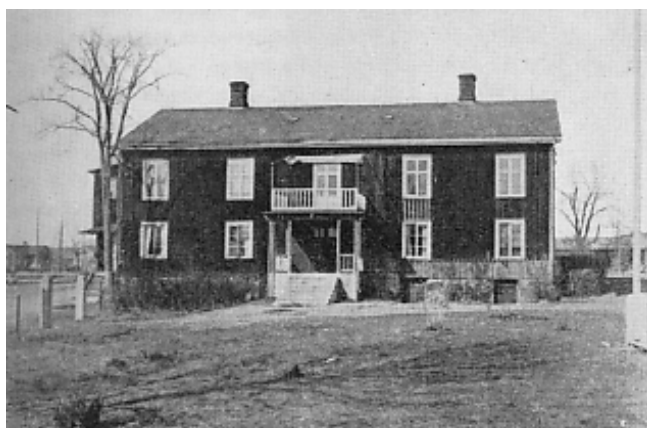
Fram till 1882 var hemmet Christinedals herrgård och därefter Villan i Lisefors fram till 1892. Därefter bodde han i Sannerud i Fröskog. Han hade ambitioner att fullfölja faderns intentioner och gjorde därför några mycket vågade men dessvärre misslyckade satsningar. Han var emellertid envis och höll ut längst av de dalsländska järnbruken.



Andra satsade redan på 1850-talet på att använda skogen till papper i stället för järnproduktion. När Christoffer äntligen gick över till papper hade han inte tillräckliga resurser kvar för att klara omställningen.



Utsikt över Knarrbysjön från Villan i Lisefors



»Bruksgården» vid Kristinedal står kvar sedan brukets tid.

Foto: D. T. H., N. J. Sjöström.

År 1892 släppte han Villan till Wendel Bäärnhelm och flyttade till Bruksgården på nedre Kristinedal där han bodde med Anna Forsberg till sin död.

Christoffer skildras som en fin hedersman med mild, humoristisk syn på människor och händelser. Men han skildras också som en snålvarg och en tvärvigg. Han hade dock ingalunda samma resning som sin far enligt Anders Edestam i »De dalsländska järnbruken». Han var liksom sin far

riksdagsman. Fyrståndsriksdagen avskaffades 1865 och han satt i första kammaren 1866-67 och 1869-1874. Han ärvde styrelseledamotskapet i Säffle Kanalbolag från sin far.

Christoffer efterlämnar visserligen värden till 8.000 Kr (i dagens penningvärde år 2005 ungefär 400.000 SEK) men han hade enligt Gösta Bäärnhelm ett underhåll från slakten sina sista år. Det han efterlämnade gick till trotjänarinnorna.

Christoffer är begravd i familjegraven i Fröskog.

HILMA KJELLSON f. SAHLIN

(1829-1850)

DOTTER TILL MRS OCH CS



Året var 1850. Hilma hade i februari 1849 gift sig med löjtnant Kjellson. Hon var havande sedan ett antal månader. Hon skulle köras från Hvittlanda där hon bodde till föräldrahemmet på Christinedal. Kusk var löjtnant Kjellson.

I Enar Sahlins anteckningar finner vi följande dokument:

Den gamla trotjänarinnan Anna Forsberg berättar

Se han var så häftig, löjtnant Kjellson, så den snälla rara frun var rädd för honom – det var hon långt innan de var gifta. Nu skulle han köra henne från Vittlanda till Kristinedal och han tog de vilda hästarna han hade och så gick det undan. Hon bad honom att köra långsamt, för barnets skull. Men kanske hörde han ingenting; han bara slog och slog, än den ena hästen än den andra.

Så kom de till den svåra backen, den långa branta ned till Tössevägen Den var stenig och sönderregnad, fast inte så illa som nu, när den inte används längre. Han lät hästarna löpa för fullt. Då ropade hon: ”Du dödar mig Fredrik”. Men han ville inte hålla in sina hästar, inte ens i nedersta delen av backen, som ju alltid var sämst. När de kommo fram, var hon likblek och måste bäras in och genast läggas till sängs. Barnet, det väntade barnet var dött.

Hon låg i veckor, det var synd att se henne. Sin man ville hon inte se. Det såg ju bättre ut ibland, men så gick det tydligt utför. Då bad hon att man skulle skicka efter löjtnanten. Det gick bud åt flera håll. Man visste inte var han var, och hemma stod han inte ut att vara. Man fann honom i skogen. Nu blev det vilda ritten. Järngrinden framme vid herrgården var stängd. Han gav hästen ett rapp och hoppade över grinden. Hästen tog i språnget med ena glaskulan – den har aldrig blivit ersatt.

Hon var inte död när han kom. Hon sträckte sig mot honom och viskade att hon förlät honom. Sedan lutade hon sig tillbaka och – var död. Hon hade väntat på honom.

I juli 1859, när detta hände, var Anna Forsberg endast sju år och kan bara ha upplevt delar av det hela. Hon bodde inte på herrgården. Säkert har hon under åren diskuterat händelsen med Christoffer. Han var tjugoåttio när systemen dog och bodde i sitt föräldrahem Christinedal.

Löjtnant Kjellson var officerskamrat med Hilmas bror Hugo. Men vem var han? I ett brev från Hilma till brodern Carl Yngve i slutet av 1846 skriver hon:

Christoffer strävar nu med mycket göromål och nye Inspektorn, en ung löjtnant Kjellson vid Bohuslänningarna, har varit här hela hösten för att lära sig bruksskötseln.

Kjellson hade tidigare gått igenom kurser på Bergsskolan i Filipstad. I november 1848 skriver Hilma till Carl Yngve:

Kjellson är på Hvittlan och ställer med reparationer. I Februari blir det väl bröllop kan jag tro. Yngve var hos mig då – det är så svårt att det är så nära – och tanken att varje minut för närmare är så pinsam – måtte Herren gifva mig kraft, jag beder honom så varmt därom.

Det är ju inte den förälskade unga kvinnan som skriver detta.

Några år efter Hilmas död försvinner löjtnant Kjellson från Fröskog. Han gifter om sig med Teresa och får med henne flera barn. Flickorna döper han till samma namn som Sahlinsflickorna. Carl Yngve stötte i maj 1857 ihop med Kjellson i Malmö. Han skriver till sin fästmo Maria:

Det var mycket upprörande att sammanträffa med honom. Det var sorgliga minnen som vakna, då jag genom hans närvaro erinras om forna tiders förhållanden och om de svåra sorger som vi haft att genomgå sedan han upphört att tillhöra vår krets så nära som han en gång gjort. Kjellson är mycket

vänlig, såsom han alltid varit, när man blott undantager de häftiga utbrotten af det mörka i hans lynne.

Trettio år senare gjorde Kjellson och hans hustru en resa till Dalsland och besökte Fröskog och Christoffer och Emma som då bodde i Villan vid Knarrbysjön. I sitt tackbrev skriver han:

Käre Broder

Svårt blir mig nog att tukta känslan så att jag icke tröttar Dig då jag vill aflägga mitt hjärtevarmaste tack till Emma och Dig.

I många långa år har jag längtat att få återse Er – Ert hem – och den oförgätliga trakt, der jag fick lära känna människor sådana som funnos på denna enda punkt af verlden; denna längtan blev gemensam, ty tilltalad af de minnen jag ägde från fordom tid och deraf jag inte tappat bort ett enda, lärde sig min hustru att älska Er alla – detta från dagen de gamla hädangångna (MRS och CS) slöto henne i sin famn till den då, i ett av hennes livs bittraste stunder, Yngve stod som en broder vid hennes sida

Uppenbarligen hade Kjellson försonats med Sahlinarna i Fröskog efter Carl Yngves brev till Maria. Men lika uppenbart är det att det trots det var så svala relationer att ett närmare samröre mellan Hilmas syskon och Kjellson inte var aktuellt.

Hilma begravdes i familjegraven i Fröskog.

WENDELA BÄÄRNHIELM f. SAHLIN
(1830-1856)

DOTTER TILL MRS OCH CS

Wendela gifte sig den 28 augusti 1852 (22 år gammal) med Gustaf Bäärnhjelm (1822-1889). De fick snabbt tre barn

Mauritz (1853-1926) född på Lennartsfors. Gift med Louise Arhusiander (1869-1934).

Robert (1855-1879) född på Lennartsfors.

Wendel (1856-1918) född på Christinedal. Gift med Adèle Arhusiander (1870-1961)

Wendela var redan efter de två snabba födslarna svag och klarade inte den tredje, utan dog i augusti 1856 i sitt föräldrahem, någon månad efter nedkomsten. Endast några månader tidigare hade hennes pappa MRS gått ur tiden.

Mauritz blev jurist och vice häradshövding. 1902 blev han jourhavande direktör vid Göteborgs Handelsbanks nyinrättade kontor i Kungälv. Detta uppdrag hade han tills han dog 1926. Robert dog tidigt. Wendel var den siste bruksdisponenten vid Lisefors Bruk.

GUSTAF BÄÄRNHIELM
(1822-1889)

SVÄRSON TILL MRS OCH CS

GIFT MED DERAS DOTTER WENDELA

Gustaf föddes i Skåne. Han blev moderlös vid åtta års ålder. Han var ett tänkande barn men liten, svag och lite sjuklig. Fadern som var militär hade svårt att klara sina fem (?) barn.

Gustaf beskrevs av sin far i ett brev i februari 1833 till Gustafs farmor:

Beträffande Gustaf så skulle det för honom vara passande om han i sinom tid kunde få plats vid Bruk, ty han synes icke få den kroppsstyrka som kräves till militär och har hittills haft avgjord böjelse för alla mekaniska sysselsättningar, jemte liten håg för studier.

Gustaf flyttade 1836 till Fröskog. Att MRS svärfar, majoren Daniel Svinhufvud, var militärkamrat med Gustafs pappa kan ha påverkat valet av bruk. Han stannade i Fröskog till 1852 med undantag av åren 1839-1843 då han arbetade dels i Södermanland, dels i Norrland sysselsatt med några byggnadsprojekt.

I samband med giftermålet med Wendela 1852 köper Gustaf in sig i Lennartsfors bruk och blir brukspatron. Han stannade där fram till Lennartsfors konkurs 1864.

Efter Wendelas död 1856 gifte Gustaf aldrig om sig. Av brevväxlingen mellan Wendela och Gustaf att döma hade de levt i ett nära och förtroendefullt äktenskap.

För att klara familjen och de tre sönerna så kom hans ogifta syster Ebba till hjälp och flyttade till Lennartsfors och skötte familjen. På somrarna var barnen på Christinedal för att inte tappa kontakterna med familjen och för att ge Ebba semester. Ebba stannade hos Gustaf ända till hans död.



Gustaf med sina tre barn



Ebba Bäärnhielm

Efter konkursen 1864 flyttade Gustaf med söner och Ebba till Vänersborg. Sönerna var nu 11, 9 och 8 år gamla. Det var för att underlätta för deras skolgång som flytten gjordes. Familjen bodde i Vänersborg i sju år. Därefter bodde Gustaf i Uppered (1872-79), i Håverud (1879-88) och därefter ett år fram till sin död i Snäcke. Till Snäcke följde hans svåger Hugo också med.

Gustaf beskriver sig själv som ”en gammal van civilingenjör”. Han hade ingen sådan utbildning även om civilingenjör på den tiden var en beteckning som stod i motsats till militär ingenjör.

År 1879 dör sonen Robert tjugofyra år gammal. Ett svårt slag för Gustaf.

Gustaf dör i juni 1889. Han efterlämnade ett dödsbo med 5.000 Kr underskott! Detta var i dagens penningvärde cirka kanske 300.000 SEK.

WENDEL BÄÄRNHIELM
(1856-1918)
DEN FJÄRDE OCH SISTA BRUKSPATRONEN
DOTTERSON TILL MRS OCH CS

Efter moderns död i barnsäng blev Wendel kvar tillsammans med sina bröder hos mormor Christina Sahlin på Christinedal det första halvåret. Hon hade i sin tur förlorat sin man MRS i mars samma år och sedan dottern Wendela i augusti och sörjde dem tungt.

I ett brev från Christina S till sonen Carl Yngve den 29 januari 1857 skriver hon:

Vi lefva här i all tysthet. Bäärnhielms små barn äro ännu qvar men resa i nästa vecka. Lille Mauritz (4 år) är mycket snäll men talar ofta om att han snart skall gå till gud och mamma.



Wendel Bäärnhelm

När Wendel var åtta år gammal 1864 gick fadern i konkurs med de två bruken Gustavsfors och Lennartsfors där han var delägare och brukspatron. Familjen flyttade till Vänersborg. Efter skolgång i Vänersborg tog Wendel först examen vid Göteborgs Handelsinstitut och därefter vid Falu Bergsskola. När han var klar med sina studier vilket torde ha varit 1877-78 arbetade han på diverse ställen (Oforsen, Upperud och Lisefors) och kom till Frövifors 1889. Papperstillverkning var hans specialitet.

År 1879 den 7 september avlider brodern Robert 24 år gammal. Tio år senare dör Wendels pappa Gustaf. Wendel gifte sig 38 år gammal, 1894, med Adèle von Hofsten (1870-1961) och fick med henne fem barn. De föddes 1895, 1896, 1897, 1908 och 1912.

Frövifors Pappersbruks AB bildades 1891. Intressenterna utgjordes av Brukspatron August Tersmeden, Häradshövding Benjamin Tersmeden, Löjtnant Henrik Gahn, grosshandlarna Ralph Evers och August Röhss, samt Civilingenjör Wendel Bäärnhelm som också utsågs till företagets förste disponent. Tydligt blev inte detta någon succé för Wendel. Eller var det kanske släkten som drog för redan året därpå 1892 dyker han upp hos morbrodern Christoffer Sahlin för att starta upp ett nytt pappersbruksprojekt och att för ändamålet arrendera Lisefors av Christoffer. Men inte heller detta blev någon succé. Två år efter starten av pappersbruket måste rörelsen läggas ned.

Det gjordes ytterligare försök att få igång papperstillverkning. Wendel hade genomfört rätt framgångsrika experiment med nya papperssorter. Men vattentillgången var för låg och för ojämn och därtill var tillgången på kapital för dålig trots finansiell hjälp från släkten bland annat från Wendels bror Mauritz (1853-1926). Mauritz Bäärnhielms son Gösta (1890-1982) skriver i Biografiska anteckningar sid. 1466:

Pappa var synnerligen hjälpsam. Särskilt gäller detta hans bror Wendel, som mycket drogs med dåliga affärer. Framför allt hjälpen till denne bidrog till att pappa själv länge hade svag ekonomi. Aktiebolaget Lisefors bruk, vari Wendel var ekonomiskt intresserad förutom att han var dess disponent, försattes i konkurs 1899. Pappa bistod Wendel i denna olycka och led därigenom själv stora förluster. Sålunda hade pappa i sin kassabok för 1899 antecknat, "Förluster på Wendel under gångna året (utom räntor) Summa 12.425:65. Själv försattes Wendel i konkurs 1903.

Beloppet 12.500 Kr. motsvarar idag (2005) 750.000 SEK.

I skriften "En resa till Fengersfors" utgiven 1950 av Fengersfors Bruks AB säger man

Bäärnhielm visade sig långt ifrån vara mannen att sköta industri.

Efter pappersprojekten på Lisefors verkade Wendel som "konsult" på diverse industrier och som uppfinnare. Men inte heller detta var alltför framgångsrikt vilket framgår av ett brev skrivet den 16 december 1908 från brodern Mauritz Bäärnhielm till svågern Carl Arhusiander:

För Wendel har jag haft så mycket bekymmer under de sista åren då han absolut intet haft att leva af, så att jag mest fått underhålla dem.

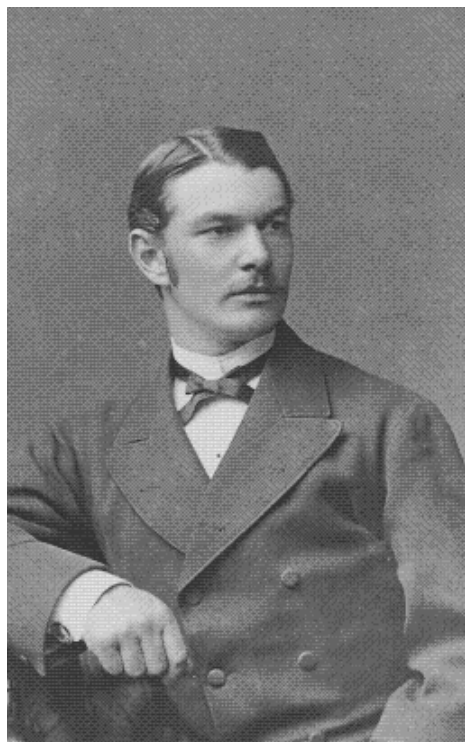
Wendel var då 52 år och det hade gått åtta år sedan Lisefors övergått i Fenger-Krogs ägo. I februari 1914 skriver Wendels svägerska (gift med brodern Mauritz Bäärnhielm) till sin son Gösta:

Den som också kom hit på Söndagsmiddagen så var det din farbror Wendel. Han hade något ärende i Trollhättan och frågade om han fick komma hit och det fick han ju gerna förstås. Han har blivit ganska gammal (58 år) och mycket dof men hade bra reda på sig tyckte din pappa i allt hvad han talade om. Jag tror att de måtte ha det rätt skapligt nu för tiden fast pappa bryr sig inte om att röra i deras affärer.

Wendel dog 1918 vid en ålder av 62 år, enligt uppgift (Elgenstierna) "genom olyckshändelse vid Hellby järnvägsstation i Torshälla". Han efterlämnade änkan Adele 48 år gammal och fem barn 22, 21, 20, 10 och 6 år gamla. Var Wendel är begravnen är okänt. Fadern, modern och brodern Robert ligger alla i Fröskog.

ROBERT BÄÄRNHIELM
(1855-1879)
DOTTERSON TILL MRS OCH CS
SON TILL WENDELA f. SAHLIN

Robert växte upp på Lennartsfors och kom som nioåring till Vänersborg. Flytten var en direkt följd av faderns konkurs. Åren 1871-1873 genomgick han Göteborgs Handelsinstitut. Han fick bra betyg.



Åren 1874 till 1876 hade han anställning hos Trävaruaktiebolaget i Göteborg.

Därefter och fram till september 1879 arbetade han i England hos trävaruhandlaren Peter Osbeck som också hade betydande intressen i Göteborgsbolaget. Det engelska bolaget låg i Tyne Docks i närheten av Newcastle. Robert trivdes aldrig i England utan sökte sig hem och hade just fått ett arbete som kontorist vid Fors AB:s kontor i Göteborg när han dog den 7 september 1879.

Han hade just förlovat sig med en ung dam, Elin Palm (1858-ca 1955).

I Gösta Bäärnhjelms uppsats från 1955 skriver han att Robert dog av sjukdom som troligen orsakats av fall i isen under skridskoåkning. En annan uppgift säger att han dog av hjärnhinneinflammation.

EMMA SAHLIN
(1831-1893)
DOTTER TILL MRS OCH CS

Emma stannade i Fröskog hela sitt liv. Först hemma hos föräldrarna och sedan hos brodern Christoffer. Hon förestod hans hem ända till sin död 1893. Hon var då 62 år. Emma hade tagit på sin lott att förhindra att Christoffer gifte sig med "en enklare människa".

Några minnesregler i släkten berör Emma och Selma för att kunna hålla isär de båda ramsorna, "Emma stanna hemma" och "Borta bra men Emma bäst" för att markera att Emma var smartare än Selma. Emma var alltså en begåvad ung dam. Brodern CYS brukade säga att hans studiekamrat Emma var både lärdare och skarpsinnigare tänkare än han själv.

Emma dör den 30 juli 1893. Christoffer, då sjuttioett år, skriver i ett brev till systersonen Mauritz Bäärnhjelm:

Älskade käre Mauritz
Emma dog igår söndag. .
Jag förmår nu intet
Din tillgifne vän
Chr Sahlin

Emma hade i början av juli blivit illa sjuk i gulsot (eller något annat fel på gallan). Hon begravdes i familjegraven i Fröskog.

ROBERT SAHLIN
(1837-1847)
SON TILL MRS OCH CS

Robert blev bara tio år. Han var den förste att begravas i familjegraven i Fröskog. Han dog i sviterna av mässling. När Robert dog var MRS i Stockholm på sitt kungliga uppdrag. Det är inte mycket som vi vet om Robert men ett litet brev skrivet av den då sjuårige pojken i augusti 1844 förtjänar kanske att återges:

Goda Syster Vendla

*Det är för mig så roligt att skriva dig till; och kunde jag blott riktigt skriva skulle du få ett långt brev, men då detta ej är händelsen vill jag blott säga dig att körsbären och krusbären börja nu här mogna, och tills du och Axel hemkomma blifva de säkert mogna; ack hvad det skall bli roligt.
Hälsa Axel mycket från din tillgifyne broder
Robert Sahlin*

Roberts slut blev tragiskt. System Hilma skriver i ett brev av den 19 februari 1847 till brodern Carl Yngve i Uppsala:

*O Yngve här är så ängsligt och sorgligt. Robert är så sjuk att vi hvarje dag, hvarje timme trott att den sista kampen börjat och det är så ännu. Doktorn vågar ännu inte ge oss något hopp att återfå honom nu, det är så rysligt – så synd om Mamma. Det är Vatten i huvudet Bens Mergfeber (hjärnfeber?) som plåga honom. Han har haft de förfärligaste plågor att han skrikit så vi hört det flera rum ifrån, men Gud vare lof dessa rysligaste plågor äro väl slut. Han ligger nu sanslös och oftast mållös.
Om vi ändå hade Pappa hemma ifall vår älskade Robert skulle gå bort ifrån oss.*

SELMA SAHLIN
(1839-1890)
DOTTER TILL MRS OCH CS



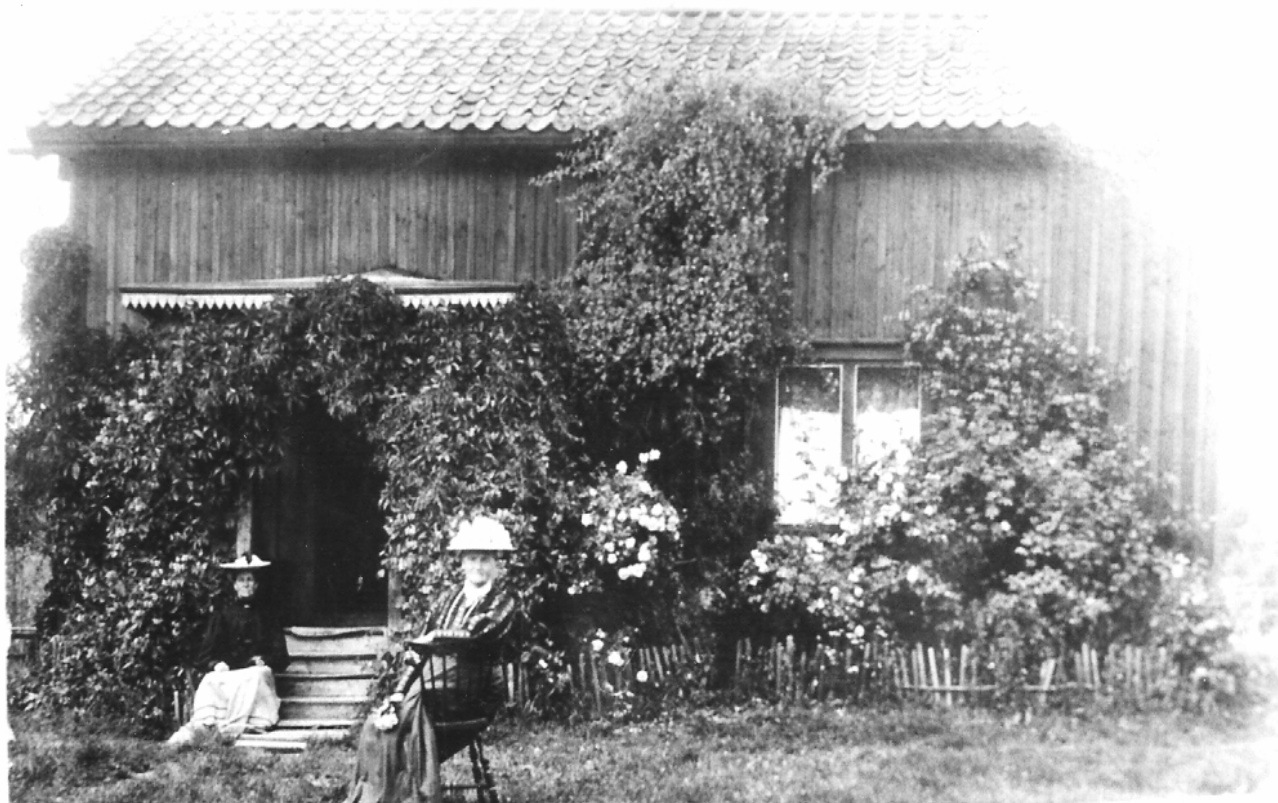
Selma förblev ogift hela sitt liv. Hon var femton år yngre än sin bror Carl Yngve men deras relation var stark. Hon följde honom under hans studietid både till Lund och till Uppsala.

Fram till att hon flyttade till Stockholm år 1883 bodde hon med Christoffer och Emma på Christinedal. Åren 1878-83 bodde också Hugo där.

Från 1883 bodde Selma i Stockholm och livnärde sig på att hushålla för studenter.

Selma begravdes i familjegraven i Fröskog.

**ANNA SOFIA FORSBERG
(1843-1935)
SAMBO MED CHRISTOFFER SAHLIN**



Hedda (t.v.) och Anna Sofia Forsberg vid Heddas hus.

Foto från Roland Augustsson, Fengersfors

Anna Sofia föddes 1843 i Fröskog. Fadern Bengt Forsberg (1814-1881) var hammarsmedsmästare. Smederna var bruksarbetarnas överklass både inkomst- och kunskapsmässigt. Modern var Anna Maria f. Spik (1810-). Även modern hade anknytning till Christoffers hushåll, särskilt efter mannens död. Anna Sofia hade två äldre syskon och fyra yngre. Totalt sju syskon vilket var ovanligt många. Tyder på att pappan hade god ekonomi.

Anna konfirmerades sexton år gammal i Fröskogs kyrka och sysselsätter sig från den tiden som piga. 1861-64 i Brålanda, 1864-65 i Eckerud. Samma år flyttar hon tillbaka till Fröskog för två år. Mellan åren 1867 (hon är då 24 år gammal) och 1886, alltså hela nitton år, bor hon i Stockholm och arbetar hos tre olika familjer som jungfru. Hon återkommer till Fröskog fyrtiotre år gammal och anställs som husmor till Christoffer Sahlin

Christoffer hade flera hjälpredor förutom Anna. Dels fanns där en Anna Lovisa Larsdotter f. 1872 och i tjänst hos Christoffer sedan 1890, dels en syster till Anna Forsberg, Hedda f. 1845. Dessa tre ärvde allt vad han efterlämnade vilket var cirka 8000 Kr, en ansevärd summa år 1913.

Boutredare var en systerson till Christoffer, häradshövdingen Mauritz Bäärnhelm. Till honom skriver de båda hjälpredorna den 16 mars 1913:

Herr Häradshövding Bäärnhelm

Det är så tomt å Ledsamt här sedan vi är så ensamma efter Brukspatron.

*Vi äro innerligt tacksamma för Häradshövdingens jelp.
Många hälsningar från oss
båda Annorna*

Anna var sjuttio år när Christoffer dog. Åren efter Christoffers död besöktes Anna Forsberg ett flertal gånger både av Sahlinare (Enar) och Bäärnhjelmare. Hon berättade då om de gamla tiderna.

Kyrkvaktmästare Roland Augustsson berättade vid ett Åmålsbesök 2005 att ett par kandelabrar i nysilver hade donerats till kyrkan av Anna. Kandelabrarna kan beskådas i sakristian. Som Augustsson sa ”*de har säkert stått i brukspatrons hem*”.

Hon dog i en ålder av nittiotvå 1935

**AUGUSTA WOHLFAHRT f. SAHLIN
(1791-1854)**

DOTTER TILL CHRISTOPHER SAHLIN

Augusta var tredje barnet av fyra till Christopher och Anna Lisa Sahlin. Född på Haddebo i Närke. Kom som åttaåring till Hvittlanda. Snygg att se på och levnadsglad hade hon naturligtvis karltücke.

Brodern Mauritz Reinhold tar med sig hem till Hvittlanda en kamrat från Göteborg. Det uppstår tycke mellan systemen och gästen. Gustaf Wohlfahrt och Augusta förlovar sig. Augusta är sjutton år. De unga tu gifter sig fyra år senare på Annandag jul 1811. Tjugoett respektive tjugo år gamla. Det var ett stort bröllop. Pappa Christopher har köpt 2.250 liter vin till bröllopfesten (se Conny Källviks skrift sid. 11). Vinet var säkert också avsett att sälja. Christopher sålde normalt vin över hela Dalsland. De flyttar in på Henriksholm säteri i Ånimskog, en av de sahlinska gårdarna. Christopher ger säteriet till Augusta som bröllopsgåva eller möjligen förtida arv.

Man kan inte bortse ifrån att Christopher ville att barnen skulle placeras så att det gynnade hans affärer. Det var på ytan ett lämpligt äktenskap med Gustaf, son till en av Göteborgs rikaste handelsmän med vän- och släktförbindelser till handelshus i Göteborg och dessutom handelspartner till Christopher. Så även om de unga tu var i yngsta laget så såg det hela bra ut på papperet.

På nitton år får de femton barn. Det första, sonen Theodor, erkänns inte av fadern. Över huvud taget är äktenskapet under de första åren olyckligt och hålls ihop genom Augustas balans och klokskap. Theodor skrev om sin mor i memoarerna

Min Mor, henne kan jag inte tänka mig utan att mitt öga tåras av tacksamhet och sonlig vörnd; hennes milda, lugna och gudfruktiga anda har hela livet omsvävat mig och ständigt varnande, höjt sin milda blick, då hennes förstfödde var på afvägar. Ja hon står i mitt minne och hjärta djupt inristad såsom Qvinnan i sin fullkomlighet.

F.A. Dahlgren känd som ”Fredrek på Ransätt” var informator på Christinedal och träffade därigenom Augusta. Han beskrev henne sålunda:

Hon är en något till människa! Märkvärdigt är hennes goda huvud, hennes lenhet, ljuvlighet och hjärtinnerlighet.

Augusta dog av ett slaganfall 1854 vid ett besök hos släktingarna på Christinedal. Hon blev 65 år gammal. Svärsonen Carl Salin som för övrigt inte tyckte om den Wohlfahrtska familjen (även om han var gift med tre av döttrarna) har i ett brev till sin dotter sagt om Augusta:

Hon var en kvinna med hjärta och förstånd, som har få sina likar och som därför var på det högsta afhållen och värderad av alla.

Grundbulten i familjeekonomin var Henriksholms säteri



Henriksholm

Den gula herrgården på ön Henriksholm i Ånimmen sägs ha stått modell för den yttre miljön i Viktor Rydbergs romantiska roman om den "sköna zigenerskan Singoalla" och den ädle riddaren Hindrik Måneskiöld. Genom en brand den 15 december 1815 förstördes herrgårdsbyggnaden och året därpå uppfördes en ny byggnad - ett corps-de-logi - i två våningar. På 1830-talet förenades ön med fastlandet genom en 330 meter lång bro, i form av en flytbrygga. Denna förstördes av is och strömdrag på höstar och vårar. Bron ersattes med en handdriven färja som svarade för transporter till och från ön.

Ett säteri var befriat från skatt på sin produktion. Ägorna omfattade också Ånimskogs gård. Henriksholm var i det närmaste självförsörjande med sitt stora lantbruk och därtill kom fisket i Ånimmen. Brännvinsbränning var en betydande affär. Dessutom hade man arrendeinkomster från ett stort antal gårdar i grannskapet. Det var ett ganska problemfritt revir. Något bruk fanns dock inte med i bilden.

Familjen Wohlfahrt flyttade från Henriksholm i samband med konkursen 1850 och in kom en familj Fröding som uppförde två tillbyggnader vid gavlarna, en paviljong och ett torn. Under denna tid anlades en vacker park på öns södra del. Tornet är numera rivet.

Det enda som inte drogs med i Lenungshammarkonkursen var Ånimskogs gård. Gården var Augustas enskilda egendom. Det blev 8000 Rdr. kvar efter konkursen (vilket motsvarar i

dagens läge år 2005 cirka 800.000 SEK). Det klarade kanske de ekonomiska problemen. Familjen bodde på Ånimskogs gård fram till att Augusta dog 1854. Då tog barnen över och sonen Caspar flyttade in, Gustaf fick tömma den bittra kalken i botten och flyttade till Åmål. Troligen till den ogifta dottern Ida som sedan länge bott där.

Ånimskogs gård ligger ett stenkast från kyrkan. På kartan nedan ligger den i kanten på den högra sidan.



Ånimskogs gård
GUSTAF WOHLFAHRT
 (1790-1857)

SVÄRSON TILL CHRISTOPHER SAHLIN



Gustav Wohlfahrt 1790–1857. Foto efter daguerrotyp i troligen taget 1850, då Gustav fyllde 60 år. Bilden ingår i familjekorset.

Gustaf var en bortskämd mammas gosse från Göteborg (enligt Monica W:s bok "En för tiden odelbar släkt" s. 20). År 1807 träffar Gustaf en jämnårig yngling, Mauritz R. Sahlin, som 17 år gammal praktiserar i Wohlfahrts familjebolag i Göteborg. Företaget sålde varor (timmer, plank och järnprodukter) bland annat från pappa Christopher Sahlins bruk i Hvittlanda. På kontoret finns några av sönerna i den wohlfahrtska familjen. Den äldsta, Adolf Christian, 15 år äldre än Gustaf var inte så lycklig över att ha de två 17-åringarna där. Han skriver

De hade snart förstört hela contoret, och woro troligen de sämsta contorister i werlden, jag blev dem Gud i lov inom kort kvitt.

Gustaf åkte med Mauritz till Hvittlanda och stannade där en tid och passade på att förälska sig i Augusta, De förlovade sig. 17-18 år gamla. Brodern Adolf Christian skriver:

Jag hade önskat att Gustaf som en yngling wid 17-18 års ålder hade

förvärvat sig mera kundskaper och erfarenhet af werlden innan han fattat ett så wiktigt beslut och han hade också bordt inhämta sine föräldrars råd.

Men fadern hade just dött så där fanns inget råd att få. De båda gossarna åkte runt 1810 på en halvårs resa till England och Frankrike. Gustafs broder skriver:

De båda resande återkommo efter halftannat år, de hade wuxit under resan, de hade fått ett mera manligt och friskt utseende, de hade kläder à la Francaise, broderade wästar och Parisiska uhr med otalig mängd berloquer, de talade om palais Royale, Louvern, Théâtre Francaise, Pont Neuve och le rue Saint honorées etc, etc, med en admirable lätthet och kännedom.

Han gifter sig med den förmögna Augusta Sahlin. Ett ungdomsäktenskap. Gustaf såg nog fram mot ett bekvämt liv på säteriet Henriksholm. Men livet på landet var inte helt okomplicerat. Umgänget var som sagt intensivt. Brukspatronerna många. Christopher Sahlin på Hvittlanda, Mauritz Sahlin på Christinedal, Petter Waern på Billingsfors, C. Fr. Waern på Bäckefors och Baldersnäs. Och inte bara brukspatroner utan också ämbetsmän och militärer. Krigsrådet Bäck eller överstelöjtnanten Norlin för att nämna hans svågrar. Gustaf blev inte Brukspatron förrän 1831 och fick fram till dess titulera sig Patron eller som det sades i trakten: "Patron på Öa". Komplexen och underlägsenhetskänslorna blev säkert successivt allt starkare i den miljön. Monica Wohlfahrt beskriver Gustaf på följande sätt.

Från det av handel och sjöfart sjudande Göteborg hamnade en bortskämd mammas gosse på en ö omgiven av skogar i det glest befolkade Dalsland. Må vara, att umgänget mellan herrgårdarnas folk var livligt, men kontrasten kunde inte ha varit större.

Gustaf hade det inte så lätt. Enligt sondottern Lalla W. (f.1907 gift Lichtwitz och syster till Sixten W.) ville Gustaf aldrig godkänna första barnet Theodor, fött på dagen elva månader efter bröllopet, som sin son. Theodor sändes bort till en pension och detta satte outplånliga spår i hans personlighet. Gustaf och Augusta Wohlfahrt fick trots misshälligheterna totalt femton barn på nitton år. Fyra dog tidigt men elva överlevde barnåren. För att förstå Gustafs personlighet läser vi i Theodors memoarer:

Min far var en högst redbar man med godt hjärta och rena seder, men inseende sin underlägsenhet och av häftigt lynne var han särdeles ömtålig om mannens företrädesrätt och han blev därigenom despotisk och sträng.

Kort sagt, en man inte alldeles enkel att leva med. Sonen Theodor beskriver vidare faderns bakgrund:

Min Far, en helt ung Göteborgare var en väl uppfostrad elegant karl, van vid öfverflöd och strängt om ej sträft bemötande av sin far.



Bild 1. Den officiella ritningen till brukspatronsuniform 1817. Förvaras i Järnkontoret.

Bruket Lenungshammar kom in i familjen 1831. Det var Augustas arv efter fadern Christopher. Hon fick hälften och den andra hälften gick till systemen Sophia Norlin. Bruket ligger i Värmland på vägen mellan Säffle och Arvika. En före detta kopparhytta som omformats till ett järnbruk. Det ägdes först av Mauritz Reinhold Sahlin men såldes 1828 till fadern Christopher. Detta var sannolikt en transaktion som gjordes för att klara ut helheten i det testamente som just det året upprättades.

Här började problemen för Gustaf. Han var vare sig kunnig i eller intresserad av bruksdrift. Så när Lenungshammars Bruk ärvdes var det ett problem som kom och inte en möjlighet. Visserligen hade man vetat om i tre år att Augusta skulle få det i arv men det utlöste sannolikt ingen aktivitet från Gustafs sida. Med bruket kom också

brukspatronstiteln till Gustaf. Till namnet, inte till gagnet.

Vilka voro berättigade att anlägga och bära den nya uniformen? Enligt fastställelsehandlingen var densamma avsedd för Järnkontorets fullmäktige och tjänstemän samt järnbruksägare i riket. Särskilt den sistnämnda kåren var under första hälften av förra seklet ganska talrik. Bergsrådet Hallgrens stämpelbok av år 1845 upptager över 500 järnbruk, varav många ägdes och drevos i sambruk av flera delägare, vilka alla hade rätt till brukspatronens titeln och rätt att bära uniformen. Med den aktade ställning som järnhanteringen av ålder intagit bland rikets näringar är det icke svårt att förstå att de därtill berättigade gärna uppträdde i brukspatronens högtidsdräkt, även om de dessutom hade rätt att bära militär- eller civil ämbetsuniform. Särskilt berättas det att dräkten var omtyckt i Värmland, de många hammarpatronernas och Geijrarnas landskap. Men även annorstädes i Bergslagen var den i stor utsträckning i bruk. Särskilt uppträdde de från bruksdistrikten valda riksdagsmännen gärna i sådan dräkt vid de gamla ständsriksdagarna. Att sådana för vår bergshantering viktiga korporationer som delägarna i "de ädlare verken", Stora Kopparberget, Nya Kopparberget, Sala Silververk m. fl. icke inkluderades bland de uniformsberättigade — låt vara med järnmärket utbytt mot kopparens eller silvrets tecken — är ganska egendomligt.

berättigade att kalla sig brukspatroner, oavsett om de tog del i driften. I Lisefors räkenskapsbok 1810-18 kallas Wohlfahrt "Herr Gustaf Wohlfahrt på Henriksholm".

Brukspatron (vid tilltal: Patron, av lat. Patronus), historisk benämning i Sverige för ägaren till ett bruk (järnbruk, mässingsbruk m.m.). Efter att ha försvunnit ur språkbruket under industrialiseringen under andra hälften av 1800-talet har idag benämningen en närmast nedsättande innebörd, om den används för en nu levande person.

Olle Sahlin skriver i ett PM 2005.

Jag tror inte att man i början på 1800-talet fritt kunde kalla sig brukspatron. Det måste nog till ett ägande av en andel i ett järnbruk med erforderliga offentliga tillstånd (Bergskollegium, Järnkontoret). Däremot kunde ett och samma bruk ha flera ägare som var

Sonen Theodor var praktikant på bruket 1830-1831 fram till morfaderns (Christopher) död 1831, men skötseln var uthyrd till en bruksförvaltare Lampa. Gustafs insats inskränkte sig till att ta hand om titeln Brukspatron. Det tog ända fram till 1839 innan Gustaf förstod att det höll på att gå åt skogen med bruket. Theodor då 27 år gammal skriver senare i sina memoarer:

Hösten 1839 flyttade jag till Lenungshammar som bruksförvaltare. Allt var här oreda och nära förfall, så jag fick här ett styft arbete att reda räkenskaperna, nästan helt och hållet ombygga hela bruket och införa ordning och skick samt nytt smide.

Som far var alldeles okunnig i bruksrörelsen fick jag göra och låta efter eget tycke, men bristen på penningar, svåra konjunkturer och långa transporter gjorde att bruket gav ingen vinst.

Kampen gick vidare fram till 1850 när konkursen kom. Theodor skriver:

Far gjorde detta år konkurs. Det var oss en svår prövning att se föräldrarna och särskilt Mor bragta i fattigdom och oss själva rubbas i våra beräkningar för framtiden.

Åren 1845-1850 var besvärliga år för de flesta bruksägare. Dels var efterfrågan på järnprodukter låg, dels var vattenbristen stor i åarna och fallen, vilket gjorde att produktionen inte kunde hållas igång. Svågern Mauritz Reinhold Sahlin skriver 1849:

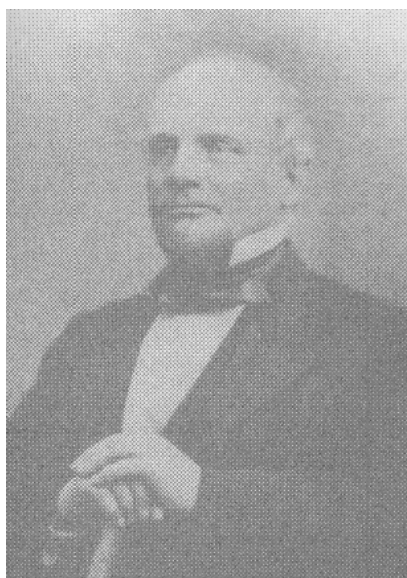
Jag är alldeles tröstlös för detta olyckliga förhållande, att varken höst eller vår kommer regn.

Mauritz sålde 1849-50 av en hel del egendomar, bland annat Hvittlanda bruk. Gustaf hade inget att sälja. Äventyret som bruksägare blev nitton år långt.

Gustafs far dog tidigt och relationerna med bröderna i Göteborg var frostiga. Bröderna i Göteborg kom till slut på obestånd. Äldsta brodern kunde inte försörja sig utan hamnade hos Gustafs son Theodor. Den tidigare så välbärgade familjen Wohlfahrt var utblottad. Själv hade Gustaf förlorat allt, inte bara egna pengar (i den mån han hade haft några) utan också hustruns. Efter fyra år på Åniskogs gård dör hustrun. Barnen tar över gården. Gustaf flyttar. Sonen Theodor skriver:

Sedan Mor gått bort förändrades han, blev mild, god och oss alla kär.

**THEODOR WOHLFAHRT
(1812-1885)
DOTTERSON TILL CHRISTOPHER SAHLIN
OCH
HANS HUSTRU HILDA f. PERSONNE
(1819-1860)**



Foton från Monica Wohlfahrts bok

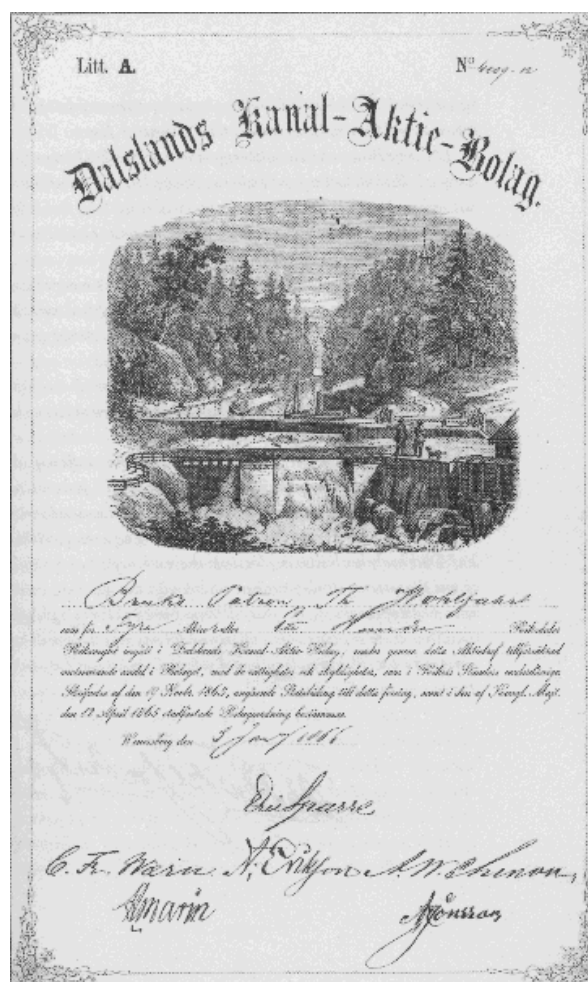
Genom att Theodors memoarer finns återgivna i Monica Wohlfahrts bok så kan vi lära känna honom rätt väl. Han fick en olycklig start på livet då Gustaf inte ville acceptera faderskapet. Theodor sändes bort. Han skriver:

Redan vid 8 års ålder sändes jag i pension till Lilla Strand (någon kilometer söder om Christinedal), där jag ömt vårdades av änkefru Beckman, men hårt

behandlades av okniga adjunkter, varför min tid förflöt till ingen nytta. Jag var som barn glad, yr och liflig, men riset i hemmet och rottingen hos läraren gjorde mig med tiden tyst, sluten och ondsint, ja häftig och ursinnig.

Arton år gammal fick han 1830 börja i lära på morfar Christophers bruk i Lenungshammar, det som skulle ärvas av mamma Augusta och pappa Gustaf. Han ville egentligen inte det. Sedan följde Hvittlanda 1831 till 1833. Efter ett tremånaders arbete i Småland gjorde han några månaders besök hemma på Henriksholm. Snart fick han ett arbete på Adolfsfors i Värmland där han stannade sex år till hösten 1839. På våren 1839 föddes Theodors första barn, utom äktenskapet. En son som senare utvandrade till USA. Flytten till Lenungshammar hänger nog ihop med det oönskade barnet.

Det har alltid fötts barn utom äktenskapet. Även under tider när utomäktenskapligt sexuellt umgänge var straffbart, vilket det var fram till 1865, föddes många "oäktingar". År 1825 var i Sverige tolv procent av alla barn födda utom äktenskapet. I Stockholm var samma siffra femtio (!!) procent, i Göteborg tio, i Vänersborg fem. Åttio år tidigare var den svenska siffran två procent. Förändringen över tiden hade skett som en rät linje. I boken "Statistik öfver Sverige" sid. 72 skriver Forsell år 1835:



Skulle osedlighet med deraf följande egoisme, liknöjdhet och förslappning ökas i samma proportion alt framgent, som mellan 1749 och 1825, så är resultatet icke svårt att förutsäga; ty om Nationerna tillvexa aldrig så mycket i rikedom, bildning och all slags konstfärdighet, men försämras till sin moralitet, så gå de omisskänneligen, litet förr eller senare, missöden och olyckor till mötes.

Trettiosex år gammal gifte han sig 1848 med Hilda Personne och fick med henne nio barn.

Mellan åren 1839 till 1850 var han bruksförvaltare vid det då vanskötta bruket Lenungshammar som tillhörde fadern. I samband med konkursen 1850 såldes bruket. När bruket såldes måste Theodor flytta. Det verkliga dråpslaget var när hustrun avled i TBC 1860 och lämnade honom med åtta barn, det yngsta två år.

Theodor bodde därefter på Kärrkiln och Snäcke till sin död 1885. Den sista anställning som han hade var som kamrer på Snäcke kanal AB. Han ägde en del aktier i Snäcke-slussen

Foto från Monica Wohlfahrts bok

En pikant detalj är att Theodor på detta aktiebrev från 1866 titulerar sig brukspatron. Han ansåg nog att fadern stulit denna titel från honom under Lenungshammartiden.

Det enda av Theodors barn som stannade i Sverige var Sixten (1856-1923), bruksdisponent på Carlsdals bruk. Han fick sju barn. Det näst yngste var Sixten (1899-1979) som var bruksdisponent på Domnarvet.

CASPAR WOHLFAHRT

(1817-1876)

DOTTERSON TILL CHRISTOPHER SAHLIN

Caspar var officer. Kapten vid Tössbo kompani där också morbrodern Elias Norlin tidigare hållit till. Han var sjuklig och begärde 1869 avsked och levde därefter på inkomsterna från Ånimskogs gård där han också bodde. År 1852 gifte han sig med Betty Kobb (1825-1905) från Göteborg. De fick fyra döttrar tillsammans. Betty Kobb bodde kvar på Ånimskogs gård till 1892.

EMMA SALIN f. WOHLFAHRT

(1819-1847)

DOTTERDOTTER TILL CHRISTOPHER SAHLIN

Gifte sig tjugofem år gammal med arkitekten Carl Salin och fick med honom en son 1845. Emma dog 1847. Sonen Carl dog endast tolv år gammal av lunginflammation. Änklingen Carl gifte sig först med Emmas syster Jenny (1823-1854) och fick två barn med henne och sedan med system Anna (1825-1863) och fick fyra barn med henne.

HILDA ENEROTH

(1821-1857)

DOTTERDOTTER TILL CHRISTOPHER SAHLIN

Hilda gifte sig 1842 med godsägaren Carl Fredrik Eneroth (1816-1875) från Bjälkebol i Tösse. Mellan 1842 och 1855 föddes sex barn. Hilda dog endast 36 år gammal. Hon beskrevs av F. A. Dahlgren som

En liten stabba. Mycket vänlig och tillgänglig, men ser just ingenting ut.

IDA WOHLFAHRT

(1822-1903)

DOTTERDOTTER TILL CHRISTOPHER SAHLIN

Ida förblev hela livet ogift. F. A. Dahlgren beskrev henne

Ida ser bäst ut av flickorna. Stark och frodig, röd och frisk

Ida ägnade livet till att ta hand om de moderlösa syskonbarnen (Wohlfahrt och Eneroth). Detta framför allt när barnen gick i skolan i Åmål. Nio till antalet. Hon beskrevs som hård och sträng. Ett av dessa barn, Guido, beskriver Ida:

Faster Ida får ej glömmas bort. Hon var mycket familjekär, kunnig i kokning, bak, väfning, byk etz, men skolningen något försummad. I hög grad uppoffrande och god och står det väl till hennes berömmelse att hon tog sig an hushållningen vid vår skolgång i Åmåls lärowerk. Hon hade både Eneroths och två familjer Wohlfahrt att ta hand om. Var hon god så var hon ock något despotisk ibland.

**FANNY WOHLFAHRT
(1829-1850)**

DOTTERDOTTER TILL CHRISTOPHER SAHLIN

Fanny dog tjugoårig och ogift konkursåret 1850. Vad som hände med henne är okänt. I kyrkoböckerna anges dödsorsaken som okänd.

**THEODOR GRADMAN
(1807-1865)**

**GIFT MED EN DOTTERDOTTER TILL
CHRISTOPHER SAHLIN**

Theodor Gradman föddes i Göteborg. Han fick sin juridiska examen i Uppsala 1827 och utnämndes till vice häradshövding 1833. Han blev 1848 häradshövding i Dalslands norra domsaga. Som sådan kom han i nära kontakt med MRS och de samarbetade i ett antal frågor. Han umgicks också privat med familjen på Christinedal.

Theodor gifte sig hösten 1853 med en systerdotter till MRS, Hilma Bäck (1825-1896), en stockholmsflicka som tillbringade somrarna i Snäcke och på Christinedal. Senare flyttade föräldrarna till Strömsberg, en Sahlinsgård mellan Hvittlanda och Tösse. Där bodde de i varje fall 1840. Pappan dog 1849 och mamman 1853, samma år som Hilma gifte sig. Hon var då tjugoåttio år och han fyrtiosex. Äktenskapet varade i tolv år tills Theodor dog femtioåttio år gammal. Det var barnlöst.



Gradman ägde ½ mantal Hult i Fröskogs socken, 1 mantal Björbyn, 1 mantal Slädekärr, ½ mantal Gärdsbyn i Tydje socken. Paret bodde under åren 1853-65 i Åmål, antagligen i den s.k. Vågmästargården. Hilma Gradman flyttade 1872 till system Ida i Gunnarstorp (senare Herrmanstorp i Nöbböle). 1895 flyttade hon till Stockholm där hon dog 1896.

Theodor Gradman är trots allt en främmande och udda fågel i den Sahlinska graven. Och storleken på hans sten är spännande att spekulera över.

Hilma Gradman, f. Bäck

BRA ATT VETA OM 1800-TALET

Lite allmän 1800-talshistoria

Efter Gustav III död 1792 minskade kungamakten igen mycket till följd av svaga regenter.

Gustav IV Adolf 1792 – 1809

Karl XIII 1809 – 1818

Efter det katastrofala kriget på Frankrikes sida mot Ryssland förlorades Finland 1809 och den nationella moralen och självförtroendet stod på en låg nivå. 1809 års regeringsform tillkom som ett resultat av den kulturella och filosofiska utvecklingen under Upplysningstiden och innebar yttrandefrihet och en genomtänkt maktfördelning mellan ständerna och kungen. Med Karl XIV Johans tillträde 1818 återfick landet en duglig och stark kung.

Karl XIV Johan 1818 - 1844

Oskar I 1844 - 1859

Karl XV 1859 - 1872

Oskar II 1872 - 1907

På 1840-talet inträdde en ytterligare liberalisering av samhället och många reformer genomfördes. 1842 beslutades om allmän folkskola. 1846 upphävdes skråväsendet varvid kvinnan fick lika arvsrätt och möjlighet till näringsverksamhet. 1862 inrättades landskommunerna med formell beskattningsrätt. 1865 kom riksdagsreformen med representativ monarki, politiska partier och tvåkamarsystem som ersatte stånden.

Under 1800-talet ökade befolkningen kraftigt och jordbruket kunde inte försörja de allt fler människor som kom att bilda lantbrukets småfolk. En omfattande utvandring började omkring 1860 och omkring en miljon svenskar emigrerade, främst till Nordamerika. Vid ingången till 1900-talet hade emigrationen avtagit på grund av industrialiseringen för att upphöra till första världskriget.

Den svenska järnhanteringen drabbades inledningsvis av internationell konkurrens och stora omställningsproblem. Göta- och Trollhättekanal byggdes. Träindustrin gav mycket god avkastning, den egentliga industrialismen tog fart i mitten av 1800-talet och på 1860-talet började järnvägarna byggas.

Många folkrörelser uppstod med syftet att skapa inflytande för olika befolkningsgrupper. Mot slutet av århundradet avtog det franska inflytandet på kulturen och vetenskapen och en nyorientering ägde rum mot Tyskland, England och, mycket som en följd av utvandringen, Nordamerika.

Napoleonkrigen, en sammanfattande benämning på de världsomspännande konflikter som utspelades 1800-1815. Med sina erövringar i Europa definierade den franske kejsaren Napoleon I hela tidsperioden. Framför allt präglades tidsperioden av kampen mellan Napoleons Frankrike och Storbritannien, en kamp som kulminerade med Napoleons slutliga nederlag vid Waterloo 1815.

Ett av Napoleons medel att försöka besegra England var det s.k. kontinentalsystemet vilket innebar att England skulle isoleras från all handel. Sverige var Englandsvänligt men stod officiellt på Frankrikes sida. Smyghandeln blomstrade emellertid i Göteborgs skärgård under skydd av engelska flottan. På Vargö bodde en engelsk konsul och dennes agent. Anledningen

till denna lokalisering var att det i Göteborg fanns franska spioner. Genom att lasta om och byta flagg ute i skärgården kunde en för England livsviktig handel fortgå.

1805-1810	Krig med Frankrike, "Pommerska kriget" eller "Gustav IV Adolfs krig mot Napoleon". Allierade med Sverige: England samt periodvis Preussen, Ryssland och Österrike. Fred i Paris den 6 januari 1810.	
1808	Krig med Danmark, fälttåget i danska Norge. Allierad med Sverige: England. Fred i Jönköping den 10 december 1809.	
1808-1809	Krig med Ryssland, "Finska kriget". Allierad med Sverige: England. Fred i Fredrikshamn den 17 september 1809.	 1809 Minus Finland, Åland, del av Västerbotten
1810-1812	Krig med England. Fred i Örebro den 18 juli 1812.	
1813-1814	Krig med Frankrike och Danmark, "Karl XIV Johans krig mot Napoleon". Allierade med Sverige: England, Ryssland, Österrike samt tyska stater. Karl XIV Johan blir befälhavare över den allierade Nordarmén om 155.000 man. Fälttåg i Tyskland mot Frankrike. Den svenska armén anfaller samtidigt Danmark. Fred i Kiel den 15 januari 1814 med Danmark. Fred i Paris den 30 maj med Frankrike.	 1814 Plus Norge, Svenska Pommern inkl. Rügen
1814	Krig med Norge, "Norska fälttåget". Syftet var att inlemma Norge under svenskt styre i enlighet med villkoren i freden med Danmark i Kiel.	

Tekniknivån på 1800-talet för några av dagens viktiga hjälpmedel

För att förstå hur livet i Dalsland tedde sig på 1800-talet har nedanstående betraktelse gjorts över den tekniknivå som Sahlinarna hade tillgång till. TV fanns inte, inte heller radio eller telefon. Ingen elektricitet, i stort sätt inga tidningar och inga cyklar. Ingenting av allt det som idag formar vår vardag. Att förflytta sig var inte enkelt med dagens mått. Till fots, till häst, med hästdroska och per båt var metoderna.

Brev

Under 1800-talets andra hälft fanns postkontor på de flesta orter. Den allmänna läs- och skrivkunnigheten började bli vanlig även i de lägre klasserna varvid brevskrivandet ökade betydligt. Allmän skolplikt kom 1842. År 1850 fanns 302 poststationer, 1875 fanns 1648. År 1850 skickades 7.078.730 brev och år 1885 hela 88.318.022 brev och försändelser. Någon utdelning förekom inte.

Persontransporter



Att resa var på 1800-talet tidskrävande. Först runt 1850 då både ångbåtar och järnväg kom blev förhållandena bättre. Reshastigheten med diligens (den allmänna skjutsen) var bestämd av myndigheterna. Mellan 1809 och 1911 var den satt till 1,5 timme på milen. På goda vägar och om man reste relativt lätta fordon kunde man köra 1 mil per timme. Det var dock vägarnas beskaffenhet som styrde farten. De kunde vara i

mycket dåligt skick. Det var i allmänhet enklast att färdas på vintern och över frusna och snötäckta vägar och vattendrag. Sommarvägar var tvungna att följa fast mark ofta efter höjdsträckningar och rullstensåsar. De blev därför slingriga och backiga. Vintervägarna blev både rakare och kortare. Diligenserna var ofta öppna.

Diligensens storhetstid var 1850-talet. Järnvägen övertog därefter allt mer postdistributionen. År 1888 drogs den sista postdiligenstrafiken in. Med tåg kunde man nu resa mellan Stockholm och Göteborg på 12 timmar mot en vecka med hästdiligens.

Cykeln



Cykeln på bilden uppfanns 1813. Efter den kom något som kallades för Velociped. Det var en av de första pedalcyklarna och de uppfanns omkring 1850. Den produkten såg ut som cykeln ovan fast den hade trampor på framhjulet, den kallades för "benskakaren". Cykeln av idag med kedja och luftgummidäck uppfanns 1885.

Järnvägar

Värmland har en rik järnvägshistoria tack vare behoven att förbinda de många bruken med de många sjöarna och älvarna. Man insåg på 1840-talet att järnvägar var lämpliga för detta ändamål. De flesta utnyttjade hästar som dragkraft i stigningarna (i lutningarna fick vagnarna ofta rulla av egen kraft). Så småningom gick flera av dem över till ånglok. År 1860 fanns det trots satsningarna tidigare inte mer än 50 mil järnväg i Sverige. 1865 var det 130 mil och hela 600 mil hade dragits 1880. Invigningen av bergslagsbanan skedde 1879. Den gick sträckan Göteborg-Ånimskog-Falun och var 50 mil. Vid sekelskiftet fanns det 1200 mil järnväg.

I den av riksdagen år 1854 antagna järnvägspolitiken fastslås att staten ska engagera sig i byggandet av de för riket som helhet betydande stambanorna. Järnvägslinjer som däremot försörjer en mer begränsad bygd överläts åt privata och lokala intressen.

Elektriskt ljus

Fram till 1870-talet var den öppna elden den vanligaste ljuskällan. Vid behov kunde man också använda en lyssticka, ett talgljus eller ett vaxljus. Fotogenlampan användes från 1860-talet fram till sekelskiftet.

I slutet av 1870-talet konstruerade man den första praktiskt användbara elektriska belysningen men detta var på experimentell nivå. När Parisutställningen stängdes 1892 var det en framstående bedömare som sa: "När utställningen stänges så släcks det elektriska ljuset för gott." Fortfarande vid mitten av 1920-talet var större delarna av till exempel Östergötlands skogsbygder ännu ej elektrifierade och i slutet av 1930-talet saknade fortfarande nästan vart femte hushåll i Östergötland elektrisk ström.

Tidningar

På statens initiativ under drottning Kristinas och rådgivaren Axel Oxenstiernas tid startades utgivningen av Post och Inrikes Tidningar 1645. Syftet var att presentera svenska makthavares syn på utrikes händelser och förhindra ryktesspridning. År 1791 tilldelar Gustaf III Svenska Akademien rätten att ge ut denna tidning samt bestämmer att en av dess ledamöter skall vara ansvarig utgivare. Den första dagstidningen av dagens snitt kom 1830 med Aftonbladet.

Telefon

På världsutställningen 1876 visade Bell upp sin första telefon. Den väckte stor uppmärksamhet trots att tråden bara var 100 meter lång. Efter detta åkte Bell och Watson omkring på en serie utställningar för att väcka intresse för sin uppfinning. Här och där började små telefonnät växa fram.

Telegraf

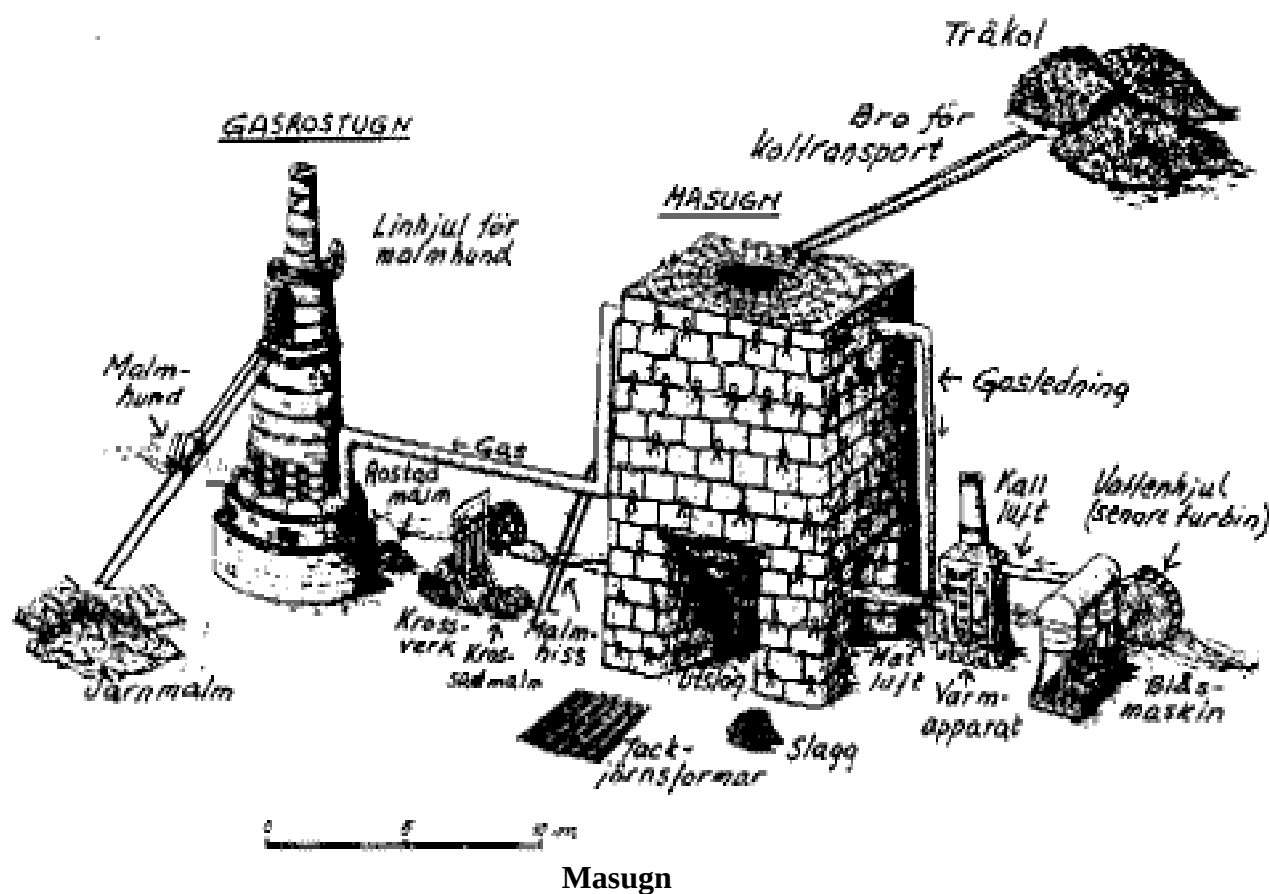
Det första telegrafnätet i världen kom 1844 i USA. Tekniken spreds därefter snabbt och det svenska telenätet sträckte sig 1857 från Ystad i söder till Haparanda i norr. 1854 fick vi telegrafförbindelse med kontinenten via en undervattenskabel över Öresund. År 1866 knöt man samman de amerikanska och europeiska näten med en kabel på atlantens botten. I Sverige använde man i början Morses system och sände tecken för hand med hjälp av en särskild morsenckel, men på 1870-talet infördes Whetstones snabbskriftsystem med på förhand perforerade pappersremсор för maskinell sändning av tecken.

FRÅN MALM TILL SPIK

Malm ➡ Tackjärn ➡ Stångjärn ➡ Manufaktur (spik etc.)

Malm

Järnmalmen körs från gruvan till hyttan där den rostas. Rostningen gör malmen porös och lättkrossad. Den krossade malmen matas in i masugnen tillsammans med träkol och kalksten. Syre från den inblåsta luften och kol förenas under förbränning. I botten på masugnen samlas smält järn och slagg. Slaggen tappas först och kan användas till bl. a slaggsten. Järnet tappas i formar och kallas tackjärn.



Tackjärn

Järn ur masugn, högkolhaltigt och ej smidbart. Tackjärnet tappades i formar vid utslaget och göts till tackor som sedan färsades till smidbart stål.

Färskning

Den operation varigenom tackjärn befrias från sådana ämnen som gör det osmidbart, framförallt kol och kisel. Smältfärskning kan indelas i två huvudgrupper: välljärnsmetoderna dit tysk- och vallonsmide räknas och lancashiresmide,

Stångjärn

Beteckning på svenskt handelsjärn i äldre tid. Det tackjärn som tillverkades smiddes ut till ca 3 m långa stänger. Stångjärnet användes sedan som utgångsmaterial för alla slags smidesarbeten.

Manufakturverk

Smidesverkstäder och gjuterier vid bruken som tillverkade olika slag av järnvaror. Exempel på järnmanufaktur är spik, liar, hästskor, plogar, spadar, kaminer, stekpannor och grytor.

Manufakturverk

Stångjärn var under lång tid standardprodukten vid de svenska järnbruken. Det var egentligen ett halvfabrikat, som från slutet av 1600-talet kom att vidareförädlas vid manufakturverk. Manufakturverken var oftast utrustade med knipp- och spikhamrar. Vid knipphammaren smiddes stångjärnet ut till knipp-, band- eller bultjärn. Knippjärnet utgjorde råvaran till spiktillverkning, bandjärnet användes till bål a tunnor, och bultjärnet avsattes till varven. Manufakturverken tillverkade också mängder av föremål, både till försäljning och för brukets egen verksamhet.

Knippsmide Smide för tillverkning av knippjärn, smala järnstänger, som utsmiddes av knippsmeden under knipphammaren och sedan buntades i knippor, därav namnet. Knippjärnet såldes mestadels till utlandet, och användes av köparna som ämne för spiktillverkning.

Knipphammare Liten stjärthammare med hastig gång, driven av vattenhjul, för uträkning av finare dimensioner av järn och stål samt för tillverkning av ämnen för diverse manufaktursmidesprodukter.

DEN SVENSKA JÄRNHANTERINGENS HISTORISKA BAKGRUND

Tidig historia

Sedan 1200-talet har järn varit en viktig svensk exportvara. Bergsbruket var under många sekler Sveriges mest avancerade industri som fordrade en omfattande organisation för att länka samman gruvor, hyttor, bruk, transportvägar, energiförsörjning, finansiering och försäljning.

Under medeltiden inrättades därför 23 bergslag, från Stora Kopparberget i norr till Smålands Taberg i söder. Ordet ”bergs slag” syftade ursprungligen på den särskilda lagstiftning som reglerade bergshantering inom ett visst geografiskt område. Bergsbruket bedrevs av bergsmän som var självägande bönder med andelar i gruvor och hyttor. (Hyttorna bestod av rost- och masugnar där malmen omvandlades till tackjärn.)

Bergsmän

Yrkesgrupp som före brukspatronernas och bolagens tid hade hand om gruvdrift och tackjärnstillverkning. Bergsmännen var bönder som bodde i närheten av hyttan, vilken de ägde gemensamt.

Masugn

Hyttans ”hjärta”, smältugnen där järnmalmen med tillsats av träkol som bränsle och tillsats av kalksten (för slaggbildning) smälts till tackjärn.

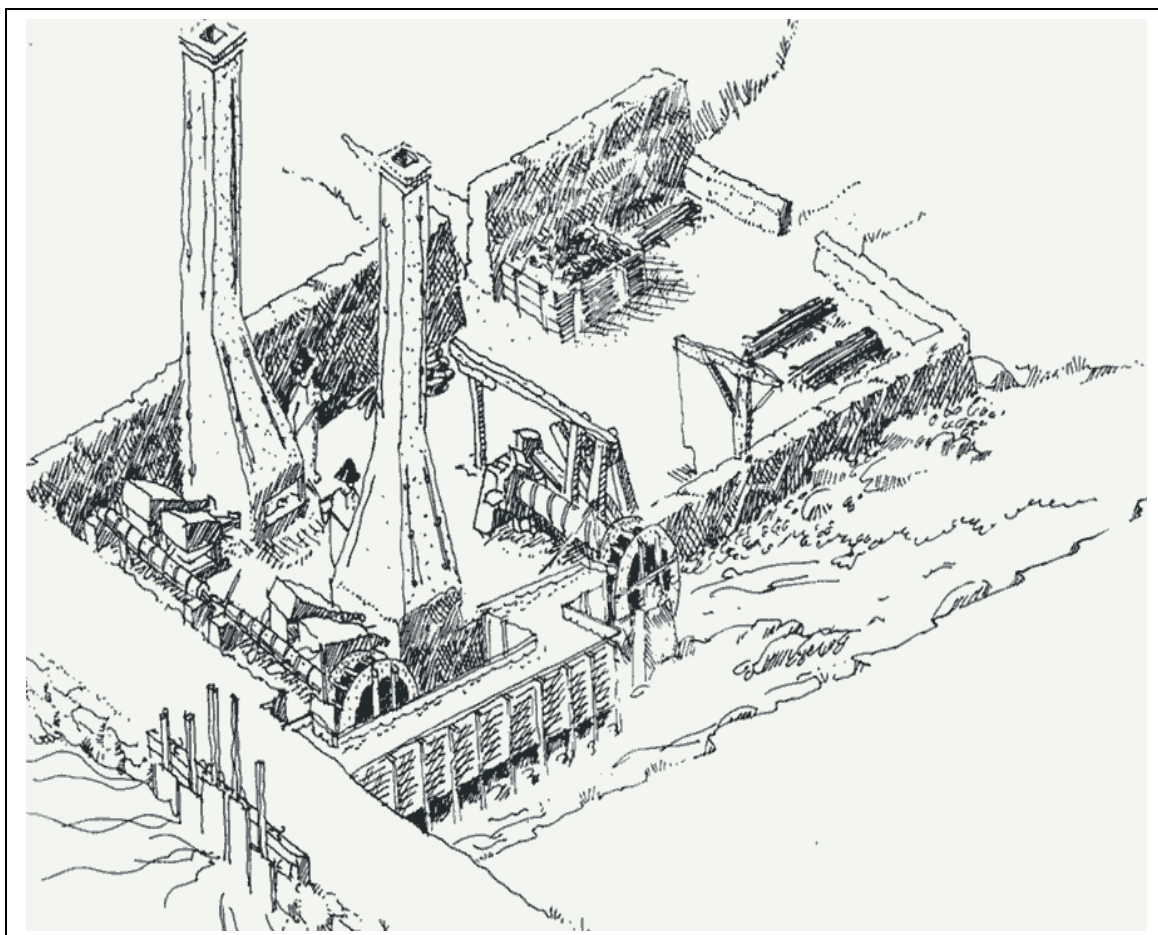
Gustav Vasa ville öka förädlingsgraden innan järnet exporterades och lät därför inrätta statliga kronobruk där tackjärnet omvandlades till stångjärn.

1600-talet och den stora uppbyggnaden

På 1600-talet privatiserades de flesta kronobruk, bland annat eftersom man insåg att de därmed kunde drivas mera effektivt. Brukens ägare hade oftast aristokratisk eller högborgerlig bakgrund med starka kopplingar till handelshusen i Stockholm och Göteborg.

Ekonomihistorikern Eli F. Heckscher har hävdats att brukspatronerna var den första överklassen med världslig bildning vid sidan av adeln och att ingen privat titel i Sverige någonsin har åtnjutit så stort anseende som brukspatron.

Den kanske viktigaste förnyelsen av svenskt näringsliv under 1600-talet var att tyska smeder då införde stångjärnssmidet, det så kallade tysksmidet.



Bilden visar ett bruk enligt tysksmidesmetoden. Två hårdar där tackjärnet upphettas och renas, därefter en hammare för att smida ut till stångjärn.

Tillverkningsgången i smedjan

Tackjärnet som framställts i hyttan görs smidbart genom färskning (sänkning av kolhalten). Tackjärnet värms upp till en seg degklump. Den glödande klumpen läggs under en smälthammare och bearbetas till stycken som huggs sönder till smältstycken. Smältstyckena värms upp igen och läggs under en räckhammare, för att hamras ut till stångjärn (platta eller fyrkantiga stänger om 3-5 meters längd).

Ett litet land som Sverige hade inte kunnat uppträda som stormakt på 1600-talet utan hjälp av många utländska specialister som lärde svenskarna att tillverka en kvalitetsmässigt utmärkt produkt. Järnet gav stora inkomster till staten.

Antalet invandrare vid seklets mitt utgjorde inte mer än två till tre % av befolkningen. Ingen invandrargrupp har blivit mer omtalad i svensk historia än de valloner som kom hit på 1600-talet. De gav Sverige en unik kvalitetsprodukt, vallonsmidet, som under ett par århundraden var grunden för världens bästa kvalitetsjärn. Totalt var de invandrade vallonererna knappt 1000 bruksarbetare som utvecklade hela järnproduktionen från kolning till smide. De kom från det som i dag är södra Belgien och norra Frankrike.

Det svenska bergsbrukets styrka byggde på fem naturliga förutsättningar:

- En rik och spridd tillgång till lättillgängliga malmer av hög kvalitet.
- En god tillgång till vattenkraft.
- En rik och spridd tillgång till vattenvägar för transporter under sommarhalvåret.
- Ett heltäckande transportsystem av vintervägar på snö och is. En barmarksvinter var lika förödande för bergsbruket som missväxt var för jordbruket.
- En rik och spridd tillgång till skog. Skogsbristen ute i Europa förstärkte denna svenska fördel.

Det fordrades enorma mängder skog för gruvstöttor, gruvkonster (pumpar, stegar, stångångar etc.), tillmakning (eldning i gruvan för att få berget att spricka) och för att göra det träkol som användes som bränsle i hyttor och bruk.

Träkol

Kolning innebär torrdestillering av trä. Träet upphettas med starkt begränsad syretillförsel. Då avgår vatten och andra lättflyktiga ämnen som naturligt finns i trä. Mycket av det kol som finns i veden förblir oförbränt i brist på syre. Kolhalten i materialet ökar från knappt 50% i veden till över 95% i torrt träkol.

Kolets viktigaste användning var i järnindustrins smältugnar och smedjor. I Bergslagen, där järnbruken låg tätt, var behovet av kolved tidvis så stort, att skogsbrist uppstod.

Kolmilorna fanns i bruk fram till mitten av 1900-talet. Här och var i skogarna hittar man än i dag spår av de kolbottnar, som milorna restes på. Kolbottnarna är runda, ca 10-20 m i diameter, plana eller mycket svagt sluttande.

Kolningen i mila var ett farligt och mycket hårt arbete, omgärdat av mystik. Uttröttade kolare tyckte sig ibland få besök av Skogsrådet. Kanske var det inte så lätt att skilja på dröm och verklighet, när man ensam hade vaktat milan dag och natt i flera veckor.

Visa vid kolvakten

*Dan Andersson
1888-1920*

Svart smyger natten kring stenströdda land
Somna ej, somna icke in
Om du somnar kan du väckas av en helvetesbrand
Och den brödlöses sorg skall bli din

Kring rider vinden, klagande kall
Bitande stickande hård
Hän över trädlösa vidder kör i vall
Härjaren från Rolösa gård

Här vid din brandeld är han from som ett lamm
Bits ej, rivs ej en gång
Mumlar och viskar och smeker sig fram
Vaggvisemild är hans sång

Lyssna ej till sången, värna ditt bröd
 Väktare, tills vakten du gjort
 Snart stiger solen i blodglans röd
 Ur de östliga skogarnas port

Så får du glömma din ödemarcksnöd
 Somna ej, somna icke förr
 Då får du sova och drömma dig död
 Bakom kolkojans sotiga dörr

Kolningen fick ett uppsving under krigsåren 1939-1945, eftersom stenkol inte gick att importera. Mellan åren 1945-1950 dog kolarkonsten helt ut. En epok gick i graven.

För att förhindra skogsbrist medverkade staten aktivt till att bergshantering blev geografiskt spridd. Flera bruk kom att anläggas långt från gruvområdena, bland annat i Värmland, Dalsland och längs hela Norrlandskusten.

Under 1600-talet startade en stor svensk metallexport som fortfarande är betydande. Järnexporten var under 1600- och 1700-talet en viktig finansiär av alla de krig som Sverige förde eller var inblandade i.

1700-talet och stångjärnsmidets expansion

De svenska järnbrukens glansålder inträffade på 1700-talet. I mitten på århundradet stod Sverige för en tredjedel av Europas järnproduktion och 30-40% av världshandeln med järn. Järnbruken kom under denna tid även att bli medelpunkten för den svenska kulturutvecklingen.

Stångjärnet var den dominerande produkten. Vid mitten av 1700-talet svarade stångjärnet för 75% av Sveriges totala export. Därtill kom en växande andel av järnmanufaktur (spik, plogar etc.), en vidareförädling av stångjärnet. Det var framförallt på den engelska marknaden som det svenska järnet avsattes.

Anmärkningsvärt är att det egentligen inte förekom någon större järnexport från andra länder än just Sverige. Förklaringen ligger i skogsbristen ute i Europa. Det är värt att notera att järn från Ryssland blivit en nyhet på marknaden under 1700-talets slut. Ännu ett hot.

Antalet stångjärnsbruk växte stadigt och var på tidigt 1700-tal fler än 300. Ett av skälen var att Svenska Staten helst vill sälja stångjärn i stället för tackjärn. Träkolsbristen ledde också till att dessa stångjärnsbruk kom att byggas i trakter i Sverige som saknade malmer men som hade skog t.ex. Dalsland.

För att hålla priserna uppe på järn reglerade staten kraftigt järnproduktionen. Detta bidrog till att volymerna hölls nere och att skogstillgången blev ett mindre problem. Ända till mitten på 1800-talet klarade man att behålla denna politik.

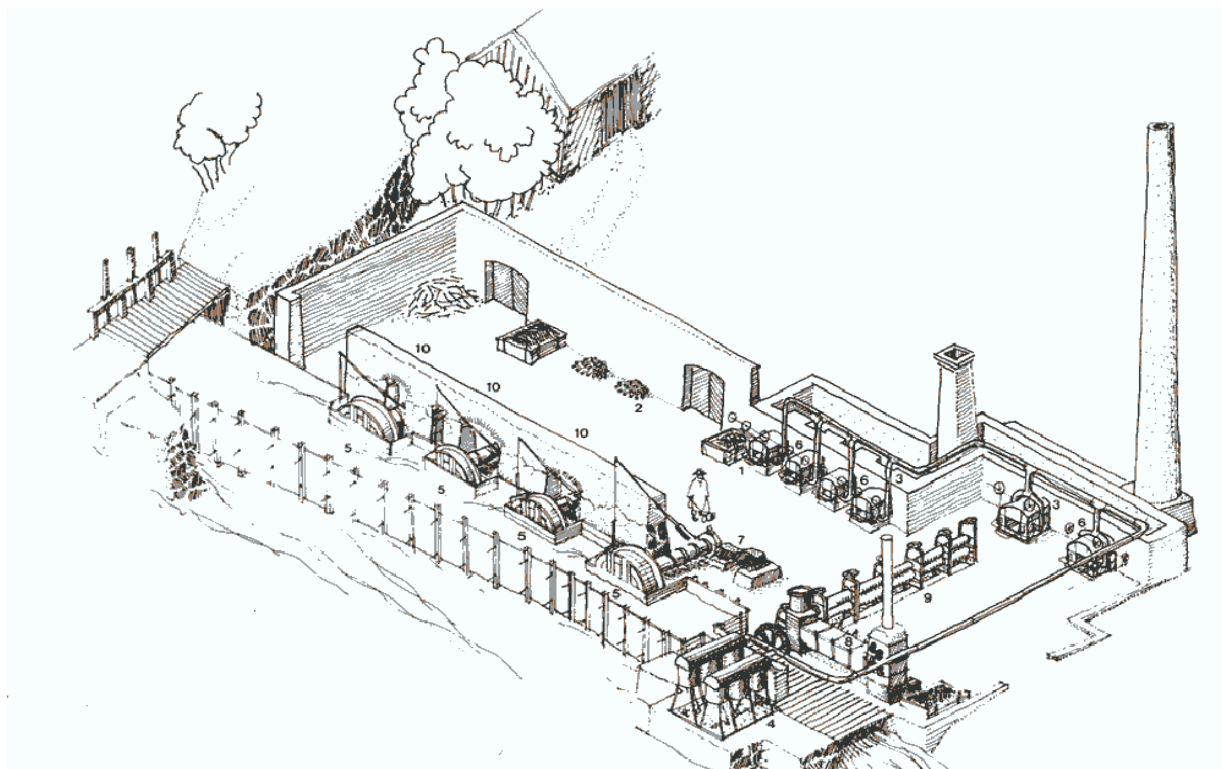
1800-talet och bruksdöden

Sverige hade ett mycket stort övertag så länge det endast gick att tillverka gott stål med träkol som bränsle. Men tillgången på skog blev ett växande problem. Ett problem som dessutom skapade stora motsättningar mellan bergsmännen och bruksägarna.

Redan på 1700-talet hade man i England börjat experimentera med stenkol i stället för träkol som insatsvara i järnframställning. Vid 1800-talets början utgjorde detta ett allvarligt hot mot det svenska järnexporten. Brukspatronerna i Sverige såg sent detta hot och genomförde ändringen till stenkol hundra år efter Europa i övrigt. Den jämförelsevis goda tillgången på träkol tillsammans med kvalitetsfördelarna bidrog säkert till denna senfärdighet. Att stenkol måste importeras var också ett hinder att genomföra förändringen. Många bruksägare flydde i stället in i pappersbranschen, ett bättre sätt att använda sin skog.

Men inte bara förändringen i kolfrågan blev ett problem. Nya smidesförfaranden (Lancashiremetoden och senare götjärnsmide) och färskningsmetoder (Bessemer, Martin) behövde betydligt större volymer för att kunna tillgodogöra sig de ekonomiska fördelarna. Endast de kapitalstarka klarade detta.

Lancashiresmide



Lancashiresmedja

I lancashiresmedjan förflyttades järnet hela tiden vidare genom smedjans utrustning allteftersom de olika delmomenten av smidet klarades av. Minimiutrustningen var därför betydligt mer kapitalkrävande än för en tysksmedja.

Det krävdes en lancashirehård för smältning och färskning, en speciell hammare, mumblingshammaren, för bearbetningen av smältan, en annan hård,

räckhärden, eller en vällugn för vällningen samt ett valsverk eller en räckhammare för färdigställandet av järnstänger.

Lancashirehårdens kapacitet var inte alls lika hög som den övriga utrustningens, så att smedjorna var ofta utrustade med flera härdar. Arbetet vid lancashirehärden och vid hammaren utfördes av ett arbetslag. Däremot betjänades nästa arbetsstation, vällugnen, av andra personer. Ytterligare andra "specialister" bearbetade sedan de färdigvillda styckena till stänger, i valsverk eller räckhammare beroende på smedjans utrustning. De tekniska och organisatoriska förändringarna inom smidet som inträffade vid införandet av lancashiresmidet medförde också förändringar i det dagliga livet för smedjans arbetare och hans hushåll. Förändringarna av produktionen gick i riktning mot en mera industriell inriktning, och till följd därav en stor produktionsökning. I det dagliga livet märktes förändringarna på att arbetspassen blev kortare men fler och att arbetet blev intensivare.

Arbetstiden blev inte kortare. Smedens arbete fortsatte att vara en angelägenhet för hela hans hushåll och man bör inte överskatta de lättnader och förbättringar som det nya förde med sig. Att vara mästersed, mästerven eller koldräng liksom att vara smedshustru eller smedspiga var ett strävsamt liv. Då vi talar om vardagslivet för smeden, bör kanske betoningen snarare ligga på förändring än förbättring, även om det omvända gäller vad beträffar produktionens storlek.

Smederna arbetade i lag om tre personer, Hammarsmedsmästaren (smeden), mästerven och koldrängen. Smeden betalade kolsvennen som kostade 100 Rdr. om året men han fick 25 Rdr. i bidrag från mästerven. Själv tjänade smeden ungefär 550 Rdr. Halva lönen i kontanter, resten i naturaförmåner. Mästerven tjänade ungefär hälften av smeden. En smed hade som regel tre till fyra barn. Koldrängen vanligtvis bara ett barn.

Men de smederna tjänade bra. Medelinkomsten var mellan 50 och 80 Rdr. per år så en smed hade närmare 8-10 gånger detta belopp.

Färskning

Den operation varigenom tackjärn i större eller mindre grad befrias från sådana ämnen som gör det osmidbart, framförallt kol och kisel. Vid färskningen minskas halten av dessa ämnen. Smältfärskning kan indelas i två huvudgrupper: välljärnsmetoderna dit Lancashiresmide, vallonsmide, franche-comté och puddling hör, samt götjärnsmetoderna dit bessemer-, martin- och elektrostålmetoderna hör.

Bessemermetoden

Metod för framställning av stål. Det flytande tackjärnet tappas i en päronformad ugn, en sk konverter. I dennas botten finns luftkanaler, genom vilka man blåser luft igenom smältan. Luften strömmar ut ur den övre, öppna delen av konvertern och ger upphov till en praktfull gnistkaskad. Det är kol, kisel, mangan och en del andra ämnen som brinner upp under syrets inverkan. Blåsningen pågår tills stålet fått den önskade sammansättningen. Den första lyckade bessemerblåsningen i Sverige utfördes 1858.

Martinmetoden

Smältfärskningsmetod för framställning av stål. Metoden uppfanns 1865 och är den viktigaste av de nu använda stålframställningsmetoderna. I martinugnen används bl. a. skrot som oxidationsmedel.

Göt

Smält järn ur masugn/stålugn som tappats, stelnat och svalnat i kokiller (formar), och sedan tagits ur dessa ("strippats"). Göten går sedan vidare till valsning eller smidning.

Under andra halvan av 1800-talet inleddes en mycket genomgripande omvandling av järnhanteringen då en modern stålindustri började växa fram. Mer än 450 bruk, hyttor och hamrar lades ned i Sverige. Processen startade redan i början på 1800-talet och pågår än i dag (2000-talet).

Dalsland och järnet

De förutsättningar som krävdes för en framgångsrik järnhantering var som redan nämnts:

- lättillgängliga malmer av hög kvalitet.
- vattenkraft.
- vattenvägar för transporter under sommarhalvåret.
- transportsystem av vintervägar på snö och is.
- rik och spridd tillgång till skog.

Av dessa saknades åtminstone två i Dalsland nämligen malmen och vattenvägarna på sommaren.

Tillgången på skog och vattenkraft var däremot god i Dalsland. Det låg därför nära till hands att i tidernas begynnelse försöka att exploatera de mineraler som man hittat i landskapet. Brytningen av järnmalm började på 1640-talet. Efter ett antal misslyckade projekt mellan 1640 och 1680 hade i stort sett alla förhoppningar att exploatera de dalsländska järnmalmerna krossats. Malmtillgångarna var helt enkelt för magra och för små. Detta i kombination med ofärdighet och kapitalbrist knäckte projekten. Att transportera malm till Dalsland lät sig icke göras av ekonomiska skäl.

Möjligheterna till en järnhantering i Dalsland öppnade sig när skogen var förbrukad i östra Värmland, Västmanland och Gästrikland. Då återstod inget annat alternativ än att flytta delar av järnhanteringen till trakter där det fanns vattenkraft och skog. År 1636 bestämde Riksdagen att skogarna i Värmland och Västmanland skulle förbehållas gruvbrytning och tackjärnsproduktion.

Åren 1687-88 tillsattes den s.k. hammarkommissionen som granskade bruken i Bergslagen i förhållande till skogstillgången. Många stångjärnshamrar och manufaktursmedjor dömdes till förflyttning. Dalsland blev ett intressant område för detta bortdrivna stång- och manufaktursmede. En helt ny bruksbygd uppstod runt Åmål. Det första bruket där blev Hvittlanda stångjärnshammare.

Hvittlanda

Redan 1691 ville ägaren (sedan 1690) till Hvittlanda Johan Meijer starta järnförädling och därmed anlägga ett bruk med en hammare och två härdar. Så skedde också.



Erik Koch

Meijer avled 1699 ”skjuten av en yngre man”. Hans fästmö ärvde bruket och sålde det 1704 till Cornelius Torsson. Därefter blev det kvar i familjen fram till 1779..

Brukspatronen Erik Koch erhö

privilegium den 6 juni 1745 att på sitt skattehemman Hvitlanda egor anlägga 1 jerntrådsdrageri och 2 knipphamrar.

1775 fick man tillstånd att nedlägga dessa, och flytta dem till Loviseholm. Därefter såldes Hvitlanda 1779 till Dals Bergssocitet som ägde bruket fram till dess Christopher Sahlin köpte det 1792. Då hade Bergssociteten förlorat anseende summor på sina försök att exploatera koppar och silver från de magra Dalslandsmalmerna och räddade det sista som fanns kvar genom att sälja bruket.

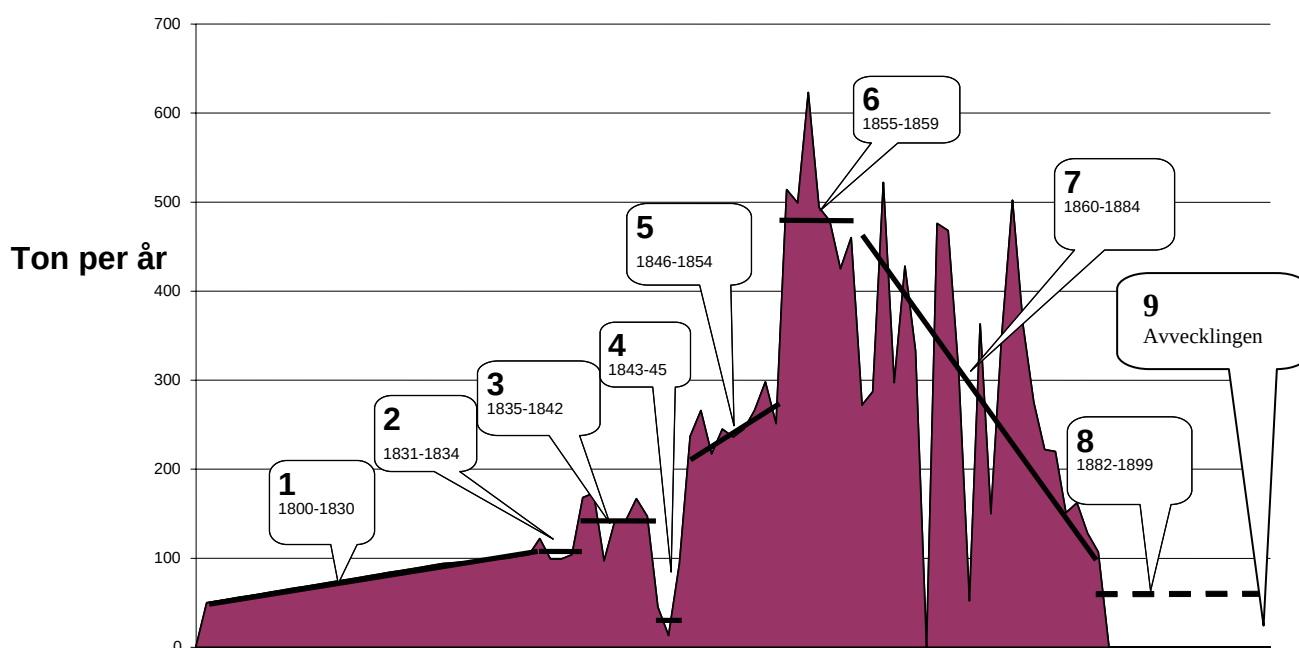
DEN SAHLINSKA BRUKSERAN PÅ DAL

Ett århundrade och fyra patroner

Den sahlinska brukseran på Dal sträcker sig från 1792 till 1900. Denna långa period kan delas in i nio delperioder om man tar stångjärnsproduktionen som utgångspunkt. Ser man på bilden ”Stångjärnsproduktionen vid de Sahlinska bruken”, så blir tidsindelningen tämligen logisk. Andra indelningar kan också finna sin logik.

1. 1792-1830 Christopher lägger grunden.
2. 1831-1834 Mauritz Reinhold tar över.
3. 1835-1842 Lancashiremetoden introduceras. Kristinedal startas.
4. 1843-1845 Det stora stålexperimentet. Ny transportled från Fröskog.
5. 1846-1854 Statliga regleringar börjar avvecklas. Hvittlanda säljs.
6. 1855-1859 Statliga regleringen avskaffas helt. Hot från nya teknologier. MRS avlider.
7. 1860-1884 Bruksdöden.
8. 1882-1899 Pappersbrukstiden.
9. 1900 Den slutliga avvecklingen.

Stångjärnsproduktion vid de Sahlinska bruken 1800-1900



De som i första hand figurerar som ledare under dessa 108 år är:

1. **Christopher** 1760-1831.
2. **Mauritz Reinhold** 1790-1856.
3. **Christoffer** 1822-1913.
4. **Wendel Bäärnhielm** 1856-1918.

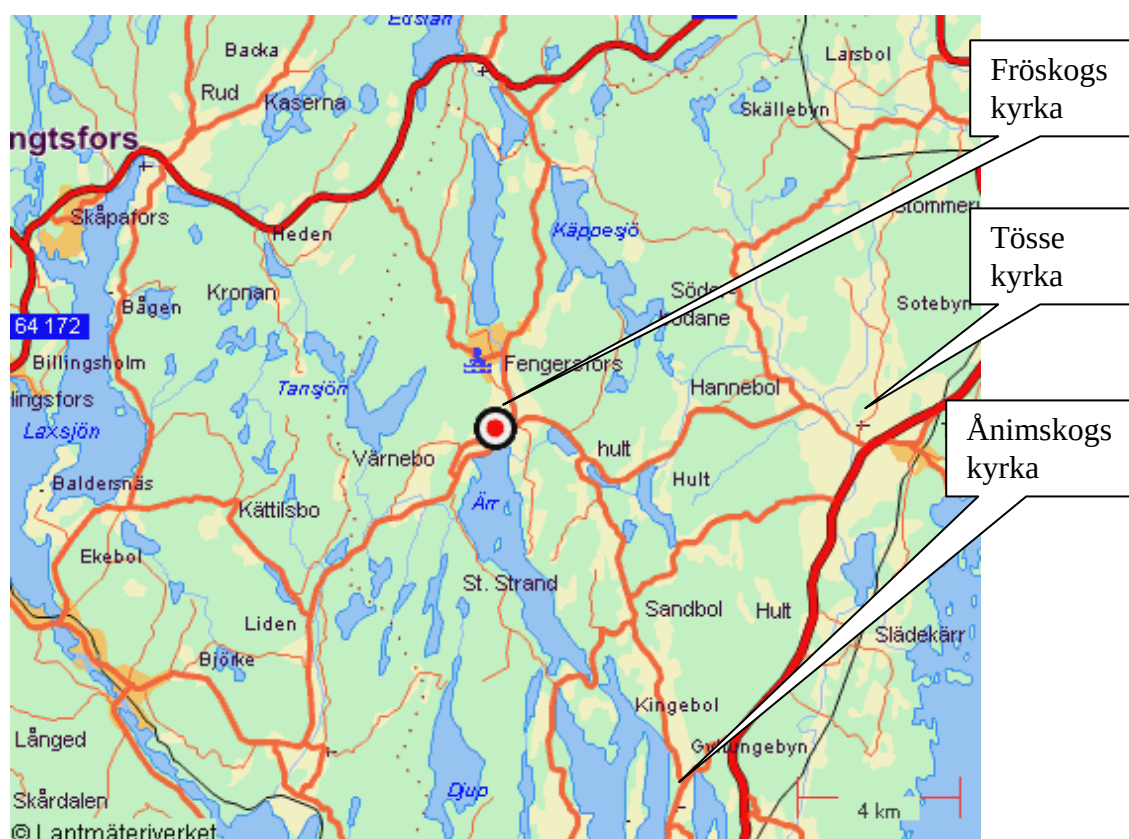
Men där finnes också andra som spelade roll för de sahlinska bruken. Gustaf Bäärnhielm gift med Mauritz R. Sahlins (MRS) dotter Wendela och Gustaf Wohlfart gift med MRS syster Augusta. Christophers bror Henrik fanns på Hvittlanda i alla år och även Gustaf Wohlfahrts son Theodor arbetade i bruksgruppen

Produkterna

Stångjärn och manufaktursmide var huvudprodukterna i de sahlinska bruken. Stångjärn var dessutom råvaran för manufaktursmidet. Stål kom därtill, en produkt som salufördes tillsammans med övriga järnprodukter i form av tackjärn, dock i liten omfattning. En kortare period på 1840-talet ökades mängden stål avsevärt som beskrivs nedan. Från 1864-81 producerades dessutom tackjärn från egen masugn.

I bilden om stångjärn ovan saknas årliga data för produktionen för perioden 1800-1830. I stället visas produktionskapaciteten och dess uppbyggnad. Traditionen berättar att bruksarkivet på Hvittlanda en gång kördes ut på en åker och brändes. Vem som gjorde det eller när det hände framgår inte av denna berättelse

Platserna



Fröskog kom att bli centrum för Sahlinarna under merparten av deras tid på Dal. Där låg Lisefors och Kristinedals bruk, där låg herrgården Christinedal där Mauritz Reinhold Sahlin bodde och där låg Fröskogs kyrka som blev till en familjekyrka under hans tid och senare. Där låg också Bruksgården där Christoffer slutade sina dagar 1913.

1792-1830 Christopher lägger grunden

Året 1792 förvärvade Christopher Sahlin Hvittlanda bruk med allt vad därtill hörde utspritt över sex socknar i Dalsland. Det var ett konkursbo och de två bruken var inte av högsta klass. Trots det behövdes en rätt stor summa pengar nämligen 53.000 Rdr. Hur stor var då denna summa om man jämför med dagens värden? De metoder som använts i denna uppsats för att skriva om gamla valutor till dagens säger att Christophers investering har motsvarat 250 MSEK. Låt oss göra en rimlighetskontroll. Med en sådan investering skulle idag ungefär 300-500 man kunna sysselsättas. På 1700-talets slut kanske det dubbla eller t.o.m. det tredubbla. Kan det ha varit möjligt?

Ett smideslag bestod av tre personer (smidesmästaren, mästervennen och koldrängen). Utöver smidespressarna hade man ässjor, ugnar, skär, valsverk, kolhus och järnbod. Med tre smidespressar på bruket är det rimligt att anta att trettio personer arbetade per skift. Ytterligare tio-femton personer för kolhus, järnbod, dammar och vattenflöde. Med två skift blir det alltså nittio personer. Med två bruk alltså 200 bruksarbetare. Att de fem kvarnarna och de fyra sågarna kräver tillsammans minst tvåhundra man är nog rimligt. Varje säteri kräver över tvåhundra man. Sex-sju gårdar med jordbruk, skogsbruk, kolning, transporter, m.m. kräver etthundrafemtio arbetare. Detta betyder 1000-1500 man som skulle få sin utkomst från bruken med allt vad därtill hörde. Det är värt att notera att endast ett fåtal hade fasta arbeten. Resten var dagskarlar och andra som kom till arbetet när det fanns något att göra.

Olle Sahlin skriver i sitt PM Patronerna på Dal

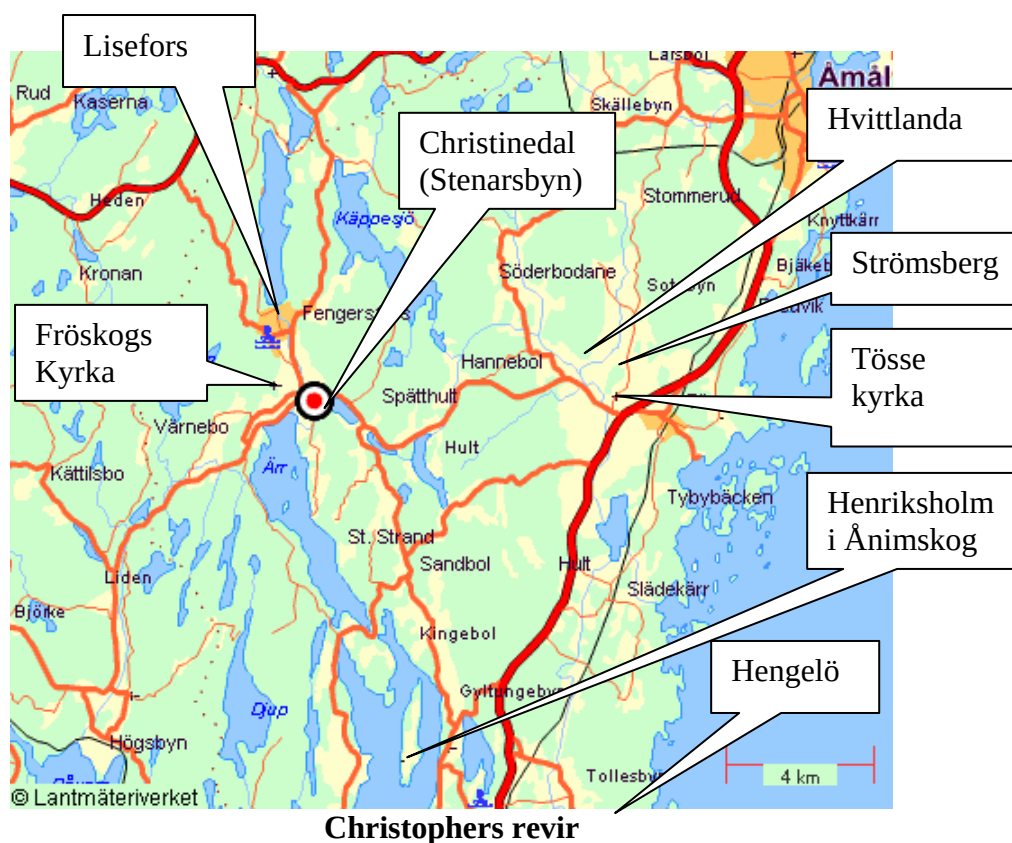
Jag ser i "Enarsamlingen" en redovisning från MRS till mantalsskrivning år 1831 avseende Fröskog och Lisefors som upptar med familj, smeder, drängar och torpare med barn omkring 91 personer. Vittlanda samtidigt 106 personer. Det fanns kanske folk i andra socknar som var sysselsatta med kolning och körslor?

Hur som helst så var affären ett tecken på en ovanlig djärvhet. Men var fick han pengarna ifrån?

En nyckelperson vid köpet av Dals Bergssocietets egendomar var en Lars Segerström, som var den som först köpte dessa och tämligen omedelbart transporterade köpet på Christopher Sahlin. Segerström, som var Jernkontorets ombudsman och direktör i "diskontverket", var säkert sin tids finansexpert. Han satte ihop ett paket krediter från diskontverk eller liknande som gjorde det möjligt för Christopher att genomföra köpet. Man får kanske också anta att eftersom staten var ytterst intresserad av att järnbruk startades i Dalsland så var man också villig att tillse att finansieringen kunde ordnas.

Ett lån på 20 000 Rdr. genom Riksens Ständers Bank och ett lån från Segerström (som övertogs av Patriotiska Sällskapet) om 12 500 Rdr. har mer än hälften av köpesumman på 53 000 Rdr. fått en förklaring. Återstoden 19 500 Rdr. var antagligen lån från svågern Egelström, egna medel från Haddeboarrendet eller arv från fadern, som dog 1788 och kanske andra krediter. Tillhoppa är det sannolikt att totala lånen var mer än 80 % av hela köpeskillingen.

Christopher Sahlin hade verksamhet i sex socknar och täckte goda fyra kvadratmil. Med dåtidens vägar var det ett stort revir att sköta. Han behövde hjälp från familjen.



Vattentillgången i ån genom Hvittlanda var dålig även under ett normalår. Avståndet till den viktiga träkolen var relativt stort. Transporterna till bruket (tackjärn från Värmland, kol från trakten) och från bruket (stång och manufaktur till Göteborg) var dyra och sänkte konkurrenskraften. Vägarna till och från Vänern var i dålig kondition.

Det första som hände Christopher som ägare av Hvittlanda bruk var att ett av bruken brann ner. Detta skulle komma att ske ytterligare två gånger under den sahlinska epoken.

Christopher började omedelbart 1791 planera för ett manufakturverk i Fröskog som låg 10-15 kilometer västerut och närmre den viktiga träkolen och vattenkraftsmässigt var avsevärt bättre än Hvittlanda - utan att vara riktigt bra.

Tillstånd att bygga ett manufakturverk vid Knarrbysjön i Fröskog meddelades 1796 och bruket som fick namnet Lisefors uppfördes omedelbart. Detta bruk kom att under närmare nittio år bli det centrala järnbruket i den Sahlinska bruksgruppen och var också det sista järnbruket som lades ned inte bara i familjen Sahlin utan också i Dalsland. Stångstålet (råvaran till manufaktursmide) fick Lisefors till att börja ta från Hvittlanda. Senare byggdes ett bruk nere i Fröskog (med namnet Kristinedal) för att försörja Lisefors med stångjärn.

De Sahlinska bruken under Christophers tid var:

Hvittlanda övre och nedre	1792-1849
Lisefors	1796-1882
Lenungshammar	1823-1831 (i familjen till 1850)
Lennartsfors	1823-1836

MRS började tidigt hjälpa fadern och gjorde merparten av de tunga och tidskrävande resorna till Stockholm, Göteborg m.fl. städer. I dessa tider var statens kontroll över bruken stor och det krävdes myndighetsuppvaktningar i framför allt Stockholm. I synnerhet när man ville ha utvidgade produktionsvolymerna. Resorna kunde bli tidsmässigt långa. Året 1815 överlät fadern till MRS Stenarsbyns säteri i Fröskog, det som senare skulle få namnet Christinedal. Det är väl sannolikt att MRS redan då flyttade in här och ägnade sina krafter åt bruket Lisefors som låg två kilometer norrut. Det satsades kraftfullt på de fyra bruken. Alla fick del i utvecklingen. Även korta avstånd (några kilometer) var långa. Det avhöll från samarbetstankar mellan Hvittlanda och Lisefors.

Ett företag kunde inte belånas vid början av 1800-talet, bruksägarna fick personligen stå riskerna. Kunde man sedan inte leverera produkterna (vattenbrist, transportproblem etc.) eller försvann marknaden (krig, blockader m.m.) så var den ekonomiska katastrofen ett faktum. Detta var en kamp som aldrig slutade för Sahlinarna på Dal. Trots detta tog de risker, ibland rätt stora.

Silvergruvan i Wassvik

Ett projekt som kom att kosta mycket pengar var satsningen på silvergruvan i Wassvik i Ånimskog. Det hela började 1824 och initierades av en bergsmästare från Filipstad vid namn Franz von Schéele. Med i detta äventyr var också C. Fr. Waern och Leonard Ugglå. MRS blev inte bara investerare här utan också gruvans disponent. Hur dyrt det blev och hur intensivt projektet bedrevs är svårt att säga.

Franz von Schéele

Bergmästare i Filipstad från år 1824, har för lång tid satt spår efter sig i Värmland. Hans framsynta initiativ till fromma för bygden var så många att det är svårt att förstå hur hans tid räckte till.

Bergsskolan i Filipstad är hans skapelse. Den består fortfarande liksom de flesta av hans verk. Han tog initiativ till sparbanken i Filipstad, Filipstads Bergslags bibliotek, Värmlands naturhistoriska förening, Wermlands Brandstodsbolag och Wermlands Hypoteksförening. Dessutom utgav han Filipstads första tidning och återuppväckte hushållningssällskapet i länet. Han var också den envisa och pådrivande kraften för att bygga Filipstads Bergslags kanal och byggde dessutom landets första hästjärnväg.

Franz von Schéele utövade sitt bergmästarämbete under inte mindre än 39 år, fyllda av gruvverksamhetens alla frågor.

Von Schéele var en betydande man i branschen. Silverfrossan var inte ovanlig i Bergslagen. Förhoppningen om snabba pengar har alltid frestat företagare till dyrbara satsningar. Wassviks gruvan hängde med ända till år 1849 men då var det också dags för den att stryka på foten. Redan 1843 kan vi emellertid läsa i ett brev från Waern till MRS:

Jag är nu fallen för att till lika andel mot dig påkosta vidare arbete i Wassviks grufva så framt du vill fortfara med disponentskapet. Deciderar du åter sjelf för spekulationens övergivande nu genast, är jag också därmed nöjd.

Denna möjlighet att lägga ned gruvan nappade inte MRS på utan verksamheten fick hänga med ytterligare sex år, totalt alltså tjugofem år. Gruvan såldes. Waern skriver i ett brev:

Jag anser oss göra bäst att antaga vad Bredberg bjuder för Wassviksmalmen och därvid hålla god min samt ju förr ju heldre slå ur hågen minnet af våre silfwerspekulationer.

Projektet avbröts i brist på både pengar och framgångar. Ingen har i vilket fall som helst någon gång fått silver ur malmerna från Wassvik. Prövar man namnet Wassvik på webben får man idag noll svar men man hittar det på kartan invid Ånimskog.

Produktionsökning i en hotfull värld

1828 höjdes nivån på Knarrbysjön efter långa förhandlingar med markägarna runt sjön. En viktig åtgärd för att kunna producera mer i Lisefors och för att få en jämnare vattentillgång. Men ett problem var att varje utökning av volymen krävde kungligt godkännande. Staten ville hålla volymerna nere och priserna uppe.

Det kanske största hotet mot svensk järnhantering var att i England började stenkolsexperimenten att producera kvalitetsjärn bli framgångsrika. Det skulle ge engelsmännen ett ointagligt försprång i kostnadsjakten. Nyupptäckta och lättillgängliga malmfyndigheter i England, Tyskland, Ryssland och USA i kombination med stenkolsmetoderna var hot som till slut knäckte inte bara de dalsländska utan de allra flesta svenska bruken.

Diversehandel

Bruksdrift på 1800-talet var inte bara en fråga om järntillverkning utan mycket mer. Det handlade också om:

1. Skogsbruk
2. Träkolsproduktion
3. Sågverk
4. Tegelproduktion
5. Jordbruk (t.ex. smör)
6. Kvarnverksamhet
7. Brännvinsbränning
8. Trädgårdsproduktion (bär, grönsaker och rotfrukter)
9. Utarrenderande av jordbruk

Alla dessa affärer bildade en helhet där bytesaffären ofta var den grundläggande affärsmetoden. Att t.ex. brännvin var en stor produkt framgår av att år 1811 tillverkades och såldes järnmanufaktur för 13.000 Rdr. samtidigt som brännvinsförsäljningen gav 17.000 Rdr.

Brännvinet flödade som värst i vårt land från 1700-talets slut fram till 1800-talets mitt. Till livets nödtorft räknades brännvinet, och det var vanligt, att bonden och hans drängar började dagen med en sup och en brödbit. Vid hårda arbeten knusslades varken på mat eller på brännvin. Från slätterarbete i Västergötland berättas, att det bjöds på rikligt med mat, dricka och brännvin till varenda en av dagens fem måltider.

På 1830-talet fanns det enligt statistiken inte mindre än 170.000 brännvinspannor i landet. Vuxna mäns alkoholkonsumtion beräknades under första delen av 1800-talet ha uppgått till 107 liter per man och år, d.v.s. 0,3 l per dag. Samtidigt började flera läkare påvisa de faror för folkhälsan, som den

enorma konsumtionen av brännvin medförde, och Peter Wieselgrens m.fl. nykterhetsförkämpars agitation för avhållsamhet från brännvin satte in. 1853-54 års riksdag lyckades genomdriva skärpt beskattning av brännvinsbränning.

1860 förbjöds husbehovsbränningen helt.

Tackjärnet betalades ofta med jordbruksprodukter. Inte sällan ingick smör och t.o.m. bär i affärerna. Brännvin var dock en produkt som ofta levde på egna meriter. När brännvinsaffärerna förbjöds så försvann en viktig inkomstkälla för bruken vilket ökade tyngden på den redan tunga skuldbördan och förmodligen också till slut gjorde det omöjligt att fortsätta med järnaffären som kanske i årtal varit subventionerad av brännvinsinkomsterna

Christopher Sahlin byggde lugnt och metodiskt upp sin grupp av bruk inom de ramar som staten gav honom. Han stördes avsevärt av krigen i Europa. Napoleonkrigen fram till 1814 gav negativa effekter på järnaffärerna. Blockader i Europa var en del av krigsföringen. När Christopher dog hade han byggt ut stångjärnskapaciteten till 100-120 årston. Detta var kanske en tredubbling från starten, i varje fall en fördubbling. Han hade mycken hjälp av sin son Mauritz från 1812-13. Han var den som tog de nya greppen. Mauritz bodde på Christinedal som var bruksgruppens centrum och hade därför lättare med de dagliga kontakterna till huvudbruket i Lisefors.

Christopher få anses ha varit en god och stundom djärv företagsledare. Vid hans död 1831 hade bruksgruppen följande järnbruk:

Hvittlanda övre och nedre
Lisefors
Lenungshammar
Lennartsfors

Utöver dessa ett antal sågar, kvarnar, hyttor, gruvandelar och tegelbruk.

Sågar	Lenungshammar Lisefors Kroppa
-------	-------------------------------------

Kvarnar	Lenungshammar Fröskog Lisefors Kroppa
---------	--

Tegelbruk	Vestergården
-----------	--------------

Masugn	Kroppa Herrhult
--------	--------------------

Gruvandelar	Persberget Wassvik (silver)
-------------	--------------------------------

Under de trettio år som Christopher verkat hade två bruk lagts till verksamheten (Lisefors och Lenungshammar) och rätt mycket skog. Det är rimligt att anta att detta lagt ytterligare 200

sysselsatta till företagsgruppen. Hans tillgångar ökade under de fyrtio åren 1791-1831 från 53 till 170.000 Rdr. Christophers totala tillgångar hade vuxit med ungefär 1 % per år vilket var ungefär två tredjedelar av den ekonomiska tillväxten i samhället. Hans förmögenhet (om 80 % av de 53.000 Rdr finansierades av lån) växte emellertid från 48 MSEK till 253 MSEK.

Två bruk lagts till verksamheten (Lisefors och Lenungshammar) och rätt mycket skog. Arvet delades på fyra syskon. Mauritz ärvde den stora bruksrörelsen och fick därigenom lösa ut systrarna med 20.000 Rdr. Detta belopp motsvarar 40 MSEK i dagens penningvärde.

1831-1834 MRS tar över



Vid denna tid var de sahlinska brukens andel av Dalslands totala produktion ungefär 10 % (och 0,2 % av hela den svenska stållaffären).

MRS startar som brukspatron och ägare till bruken med en skuldbörda som var ansevärd dels genom att han tvingades att lösa ut sina systrar ur dödsboet med kontanter, dels genom att han fick ta över sin del av faderns skulder. Betalningen till systrarna lånade han från C. Fr. Waern. MRS ekonomiska situation 1831 har beskrivits som brydsam. Järnhanteringen befann sig i en brytningstid. De som ville hänga med var tvingade till stora omställningar. Detta krävde kapital. MRS lånade till investeringarna. Särskilt var det uppförandet av Kristinedals bruk i Fröskog som krävde stora summor och som

dessutom skulle visa sig vara mindre lyckosam. Långivare var återigen C. Fr. Waern. Brukspatron och handelsman. God vän till MRS. Nya och träkolsnålare smidesmetoder började lanseras. Först i den kön kom lancashiresmidet.

Bruken som ingick i rörelsen under MRS tid var:

Hvittlanda övre och nedre	1792-1849
Lisefors	1796-1882
Lennartsfors	1823-1836 (delägarskap till 1864)
Kristinedal	1841-1868
Lenungshammar gick som sagts tidigare till systrarna i arvsskiftet. Konkurs 1850.	

De frågor som nog surrade i MRS huvud var:

1. Hur löses den begynnande träkolsbristen framför allt för Hvittlanda?
2. Är det möjligt att på sikt klara Hvittlanda? Långt bort från kol och dessutom brist på vattenkraft allt som oftast. Och besvärligt ur transportsynpunkt.
3. Vilka hot rymmes i att stenkol visar allt bättre resultat i järnframställning?
4. Vilka hot finns i att man funnit mycken och lättillgänglig malm i Tyskland, England, Ryssland och USA?
5. Hur klara de allt mer problematiska landsvägstransporterna?
6. Kan transporten Fröskog-Vänern lösas kanälvägen?
7. Hur få råd att införa lancashiresmidet?
8. Skulle man kanske försöka med att strukturera om sig från stångjärn och manufaktur till stålframställning?
9. Hur tar jag mig ur silverprojektet vid Wassviksgruvan?

Möjligen funderade han också över att kanske skulle han använda skogen till papper i stället för att förbruka den på järnprodukter som var svåra att få konkurrenskraftiga. Som vi skall se i denna uppsats så tacklade han alla dessa frågor utom pappersfrågan.

1835-1842 Lancashiremetoden introduceras. Kristinedal startas

År 1835 börjar omställningen till lancshiresmidet genom att tre härdar på Hvittlanda byggdes om. MRS var tvåa i Dalsland att genomföra denna metodförbättring. Hjälp både teknisk och ekonomisk kom från vännen C. Fr. Waern på Bäckefors som redan gått över till det nya smidet. Han lånade ut sina engelska smeder till Hvittlanda. Att gå över till Lancashiremetoden var den enda vägen vid denna tid (1830-talet) att få tillstånd att öka produktionen. Kolbehovet vid denna metod var bara tre fjärdedelar av vad som krävts vid tidigare metoder. Produktionsökningen som kunde genomföras vid Hvittlanda blev 30-40 %. Det gjorde naturligtvis gott i MRS-ekonomin.

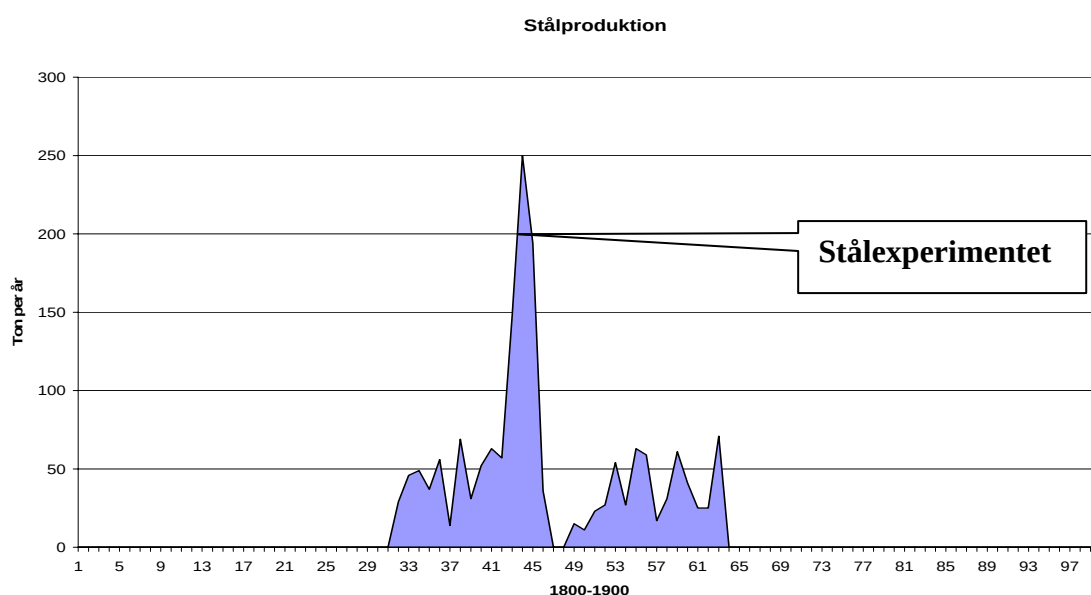
Intressant nog flyttades en av de tre lancashirehärdarna på Hvittlanda rätt snart till det 1841 nyanlagda bruket Kristinedal. Man kan här börja ana att Hvittlanda var hotat. Avståndet till kolet började spela en större roll. Liksom bristen på vatten.

1843-1845 Det stora stålexperimentet. Ny transportväg till Vänern

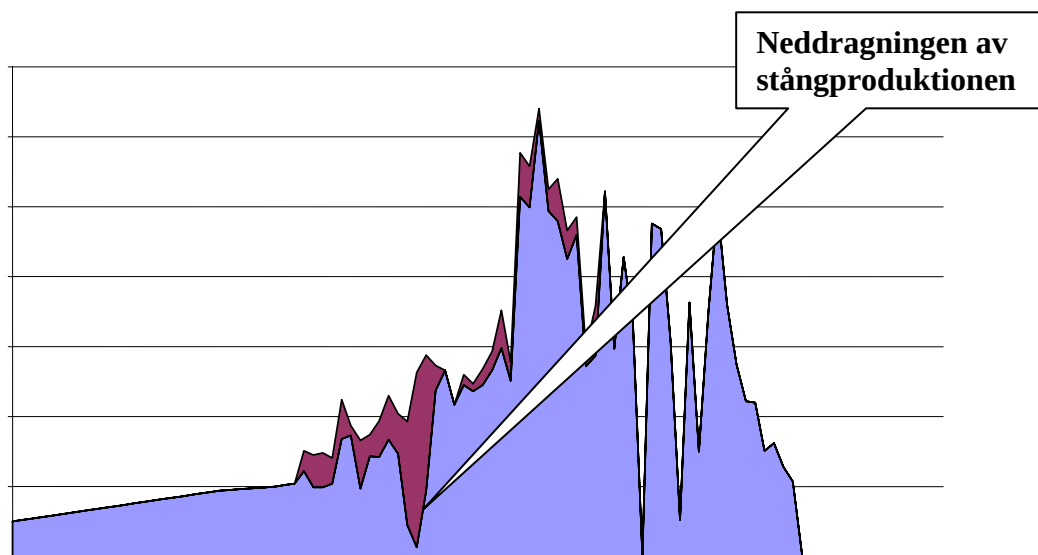
1843 brinner det övre bruket på Hvittlanda. Stålugnen totalförstörs. Det återuppförs inte utan ersättes av en ny stålugn i Lisefors. Detta är nästa steg för att koncentrera rörelsen till Fröskog.

År 1843 inträffar något spännande. Stålproduktionen, som tidigare legat på en nivå av 40-50 ton per år, hissas upp till 150 ton. Året därpå får MRS tillstånd att uppföra en ny stålugn vid Lisefors och producerade 1844 hela 250 ton. För att klara detta inom de statliga tillstånden (baserade på träkolskonsumtion) tvingas han att sänka stångsmideproduktionen.

Med dagens kunskaper måste förändringen ses som oförsiktig – att ändra sin produktion i riktning mot mindre förädlade produkter. Och dessutom lägga sig närmre den hårda konkurrensen från de europeiska verken som producerade stål med hjälp av den billiga stenkolen kan väl anses som oklokt.



År 1845 fick MRS emellertid tillstånd till oinskränkt stålvolym och kunde alltså sätta fart på stångjärnsproduktionen igen parallellt med stålproduktionen. Problemet var nu att klara träkolstillgången. Detta löste sig själv. Stålprierna sjönk och konjunkturen för stålet försämrades avsevärt. MRS gode vän och affärskontakt C. Fr. Waern rådde honom på det bestämdaste att upphöra med stålproduktionen och att koncentrera sig på stångjärnsproduktion och manufaktursmide igen. Så skedde också.



Waern hade goda skäl att lägga sig i MRS' affärer. Han hade gett MRS stora lån vid arvsskiftet. Lån som dessutom skulle stiga avsevärt under de kommande tre-fyra åren.

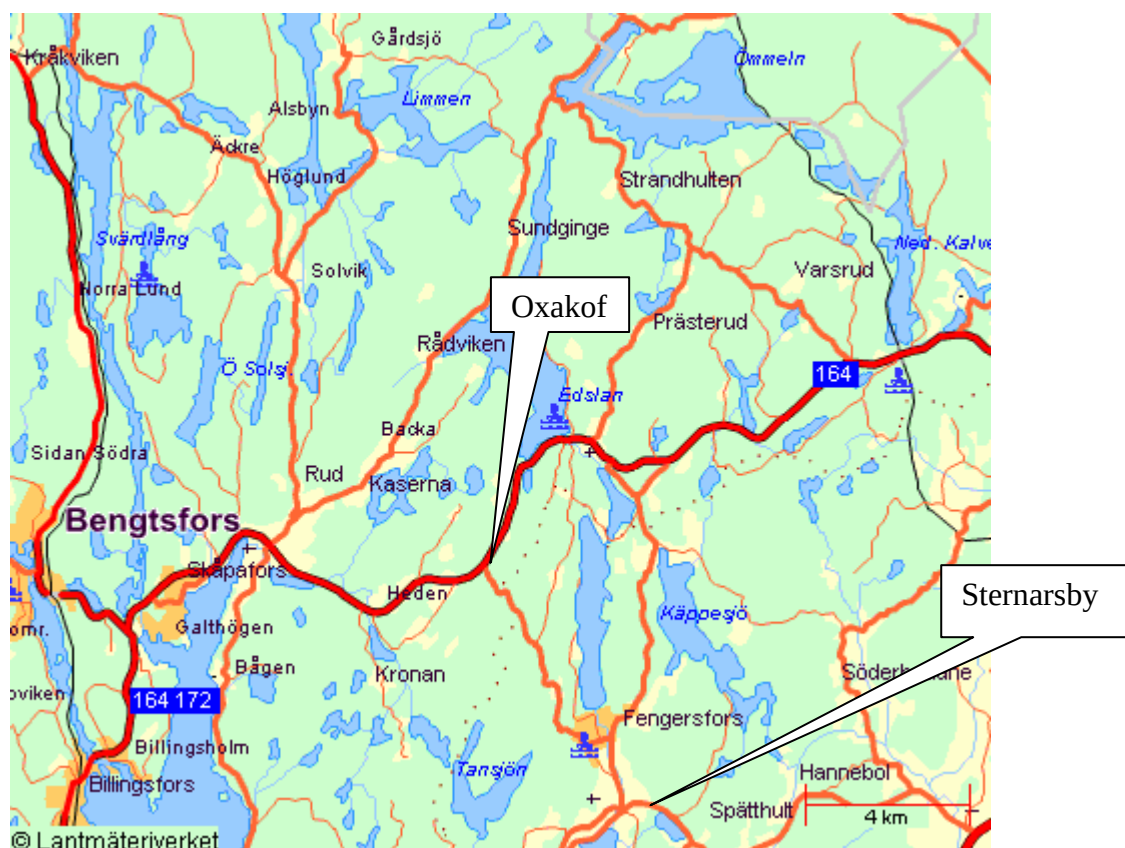
Den statliga regleringspolitiken kom ytterligare att mjukas upp. För de sahlinska brukena innebar det att man fick tillstånd att producera 600 skeppund (ca 100 ton) ytterligare. Detta gav möjligheter till bättre inkomster.

Nya vägar och vattenvägar

Mauritz R. Sahlén var aktiv i både kanalprojekt och vägbyggen. Vägbyggena talade inte om sig på samma sätt som kanalerna och var inte heller så gigantiska projekt. Med alla aktiviteter börjar man ana en koncentration till Fröskog och bättre transporter till och från brukena därstädes. Dessa transportmöjligheter kunde också med mindre insatser utsträckas till Gustafsfors och Lennartsfors.

På nätet under adressen www.abc.se kan man läsa om transportsystemen.

Från Stenarsbyn i Fröskog till Oxakof i Laxarby, ny väg, 8,500 alnar (cirka 5 km.). Bekostad till 2/3 af Gustafsfors och Lennartsfors bruksbolag samt till 1/3 af brukspatron M. Sahlén.



På ansökan af några jern- och sågverksegare inom Dal och vestra Wermland, verkställde öfverstlöjtnanten C. P. Hällström i Aug. 1826 undersökning och afvägning för en tillämnad kanal-anläggning mellan sjöarne Wenern och Ånimen samt mellan Ånimen och sjön Ärr. Dervid befunns, att Ånimens större utlopp genom ån vid Kärkiln är omkring 4,000 fot långt. Det andra utloppet vid Snäcked, som troddes vara till en del med konst danat i forna tider, var allenast 200 fot mellan Ånimen och Hjerteruds-sunden, hvilka utgöra liksom en vik eller fjord från Wenern. Fallet vid Snäcked var 8 fot. Landtungan mellan Ånimen och Ärr var 1,000 fot lång och fallet mellan sjöarne 4 fot. På bekostnad af Lennartsfors och Gustafsors bruksbolag till 2/3 samt brukspatronen M. Sahlin, såsom egare af Kristinedals och Lisefors jernverk, till 1/3 anlades kanal 1842 mellan Ånimen och Ärr med sluss samt en jernbana öfver Snäcked, hvilket arbete uppgick till 12,000 r:dr b:ko. På denna farled föras årligen omkring 10,000 skeppund brukstillverkningar. Om första planen med kanal och sluss vid Snäcked gått i verkställighet, skulle kostnaden för denna linie blifvit 60,000 r:dr. Detta är den enda kanal-anläggning inom provinsen.

Detta var före Dalslands kanals tid. Och det förklarar varför Gustafsors och Lennartsfors kunde vara med och finansiera både väg, sluss och järnbana. Transportvägen för de båda blev över sjön Lelången till Bengtsfors, därifrån på väg via Oxakof till Fröskog och sedan över Ärr och Ånimen till Köpmannebro. Rätt kostsam, komplicerat och tidsödande. Man förstår att Dalslands kanal var ett viktigt projekt.

Under de 30 sista åren (1820-1850) hafva således dels nya vägar blifvit anlagda, dels gamla omlagda till en längd af 16 3/8 mil. Deraf hafva mer än 5 mil åstadkommits på enskildes bekostnad. Enligt uppdrag af landshöfdingen har

kronofogden Em. Dahlgren haft tillsyn öfver och ledningen af vägarbeten i Wedbo brukspatronen C. F. Wærn öfver vägarne, brukspatron M. Sahlin öfver vägarbetet i Tössbo, samt baronen S:t Cyr i Nordal.

Vattenvägarna var viktiga för Dalsland. För Sahlinarna hade sjövägen från Fröskog till Köpmannebro hög prioritet. Invånarna runt sjön Ärr lät 1826 utföra undersökningar och en ansökan lämnades till Kungl. Maj:t, som först 1833 initierade en ny undersökning ledd av Nils Ericsson. Han kom fram till att en kanal här skulle kosta 70.000 Rdr. Ett bolag bildades i trakten. Detta bolag lovade svara för halva kostnaden om staten tog den andra halvan. Men förslaget fick vänta. Kungl. Maj:t ansåg att en kanal ända till Stora Le var viktigare. Inte heller vid senare propåer blev det några statliga pengar till en kanal från Ärr till Ånimmen och vidare till Vänern. Efter nytt avslag av 1841 års riksdag byggde MRS tillsammans med ett antal bruksägare en sluss av trä mellan Ärr och Ånimmen och en järnbana över edet vid Snäcke för transporter till Vänern. En betydligt enklare väg från Fröskog än landsvägen.

Denna slussled var i bruk ett antal år. Under åren 1872 till 1874 moderniserade det privata Snäcke Kanal AB en kanalförbindelse med slussar både vid Strömmen och Snäcke för drygt 43.000 Kr. Redan efter några år gick bolaget i konkurs och kanalen köptes då av Snäcke Nya Kanal AB.



T.v. slussen vid Strömma (mellan sjöarna Ärr och Ånimmen) och t.h. slussen vid Snäcke Foto år 2005



Dalslands kanaler

Dalslands kanal

Mauritz R. Sahlin var en av tillskyndarna av Dalslands kanal från Köpmannebro till Årjäng och Töcksfors, ett projekt där för övrigt Nils Ericsson medverkade. MRS hann aldrig uppleva detta projekt i praktiken. Inte förrän 1863 beslutade den svensk-norska unionsriksdagen att bygga Dalslands kanal. 1864 påbörjades arbetena med Nils Ericssons son Werner som ledare på plats och redan 1868 kunde kung Karl XV invigda den färdiga kanalen.

De för Sahlinarna och Bäärnhjelmarna en gång i tiden så viktiga bruken Gustavsfors och Lennartsfors låg ju mycket strategiskt till för denna kanal. För de sahlinska intressena kom denna kanal dock för sent. 1864 hade Gustaf Bäärnhjelm gått i konkurs med båda bruken.

MRS var mycket aktiv i de flesta kanalprojekten i Värmland och Dalsland. Några var han dessutom i opposition till. Ett av dessa projekt var att förlänga kanalen genom Änimmen och Ärran och från Fröskog ta landvägen upp till Knarrbysjön och sedan omväxlande båtled och landväg genom Knarreby, Edslan, Limmen, Öster-Silen, Väster-Silen och Lillången fram till Stora Le. Ett annat var den s.k. Åmålslinjen utgående från Åmåls hamn en blandad kanal- och järnvägslinje till sjöarna Kalvarne, Ömmeln, Limman till Öster-Silen, Väster-Silen och Lelången till Stora Le. Ingen av dessa föreslagna linjer genomfördes.

MRS var en av initiativtagarna till Säffle kanal och ägde också aktier i bolaget. Han satt i styrelsen till sin död. Den uppgiften ärvdes sedan av sonen Christoffer. Säffle Kanal var ett Nils Ericssonprojekt. Till och med i Trollhätte Kanal hade MRS ett finger. Olle Sahlin har i Enar Sahlins papper funnit ett utdrag ur ett protokoll från "Herrar Bruksegares sammanträde Christinehamn den 28 Mars 1844", där MRS engagerades även i detta projekt vilket visar att han åtnjöt ett högt förtroende.

Bruks Patronerne H. de Reverony St: Cyr och M. R. Sahlin befullmäktigas att bevaka och befrämja Wermlands och Dahls Bruksegares rätt och förmåner i afseende på seglationen på Götha Elf sedan de nya sluss-byggnaderna under innevarande år hinna fullbordas.

Trollhätte kanal byggdes under Polhems ledning på 1750-talet. Sedan Göta kanal 1832 blivit fullbordad ombyggdes kanalen under ledning av Nils Ericsson och denna ombyggnad färdigställdes 1844. Genom de många kanalprojekten utvecklades en nära kontakt mellan Nils Ericsson och MRS.

1846-1854 Statliga regleringar börjar avvecklas. Hvitlanda säljs

De statliga regleringarna började släppa. MRS tilldelades en extra kvot om 100 ton. Dessutom sänktes den s.k. hammarskatten. Detta skapade bättre förutsättningar för MRS att utveckla sin järnbruksgrupp vidare.

Hammarskatt

Avgift till staten. Hammarverken taxerades på 1600-talet för viss årlig tillverkning. År 1695 skedde en ny uppskattning av tillverkningen och hammarskattebeloppet fastställdes till 1 % av tillverkningen. 1803 fördubblades den för nya härdar, men 1846 återgick man till 1 %. 1860 upphävdes den helt.

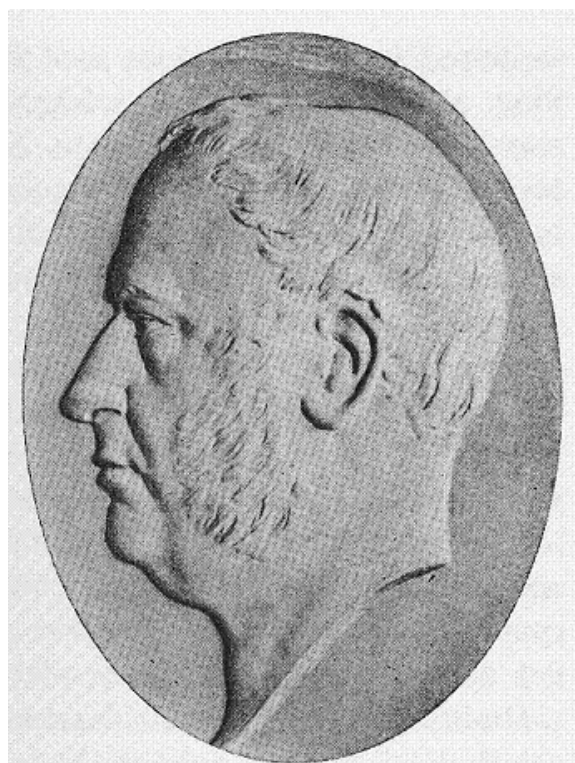
Problemen kom trots dessa förbättringar att hopa sig för bruken i Dalsland. Urusla konjunkturer gjorde att vissa år las hela produktionen på lager. Dessemellan fick MRS uppleva torrår av sällan skådat slag (1846 och 1849) vilket var menligt för produktionen. Alla fick nu hjälpa till att få igång affärerna. Även den tjugosexårige Christoffer skickades ut i Europa för studier i Belgien och England några månader 1848. Av brevväxling framgår också att MRS försökt få C. Fr. Waern att ta med sig Christoffer på resa till Sheffield för att denne skulle få sammanträffa med en köpare av stångjärn vid namn Unwin som var Waerns huvudkontakt i Sheffield.

Av olika skäl blev detta inte av men Christoffer reste på egen hand dit och skrev i Hamburg den 5 juli 1848 till föräldrarna på Kristinedal:

I Köpenhamn spådde alla menniskor att jag skulle blifva ihjelslagen så fort jag kom till Tyskarne men ännu lefver jag och befinner mig rätt väl. Jag stannar några dagar i London och reser derifrån till H. Unwin och af honom tänker jag få någon plan för en resa i norra England då jag i alla fall måste någon vecka uppehålla mig hos Unwin.

Affärerna blev allt besvärligare. I brev daterat Hull 17 mars 1849 skriver Morten Waern, son till C Fr Waern, vördsamt till "Farbror"(MRS):

Ehuru affärstillståndet i allmänhet i år är bättre än i fjol, hafva vi här i Sheffield funnit jernmarknaden fullt ut så dålig eller snarare sämre. Anledningarna härtill synas wara att till följe af de osäkra politiska förhållandena på



Henry Unwin, som införde Bäckefors stål på den engelska marknaden.
Relief hos dir. Arne C. Wærn, Göteborg.

continenten har all export dit afstannat, och till följe af den för någon tid sedan rådande jernvägsmanian har nästan allt capital blifvit nedlagdt uti denna speculation, alla penningar blifvit bortdragna ifrån bankerne, dessa derigenom urståndsatte att lämna vidare förskotter till manufacturisterne, så att dessa ej kunna göra några speculationer utan måste inskränka sig till att tillverka hwad de för dagen kunna sälja.

Äfven tyckes det i Sheffield wara ett mycket dåligt förhållande emellan fabrikanterne och arbetarne, dessa sednare bilda föreningar och wilja ej arbeta utan till en wiss dagspenning, som fabrikanterne derigenom hindras att lita på dem. Till denna dåliga ställning i allmänhet kommer att det blifvit tillwerkadt mycket mera i Lancashire än hwad der är behof för i Sheffield, så att detta jern, äfwen för märken som fått ett bestämt etableradt namn, blifvit ytterst trögsåldt och gått ner i pris.

En stor anledning till den dåliga handeln är att priset på åkerbruksproducter för det närwarande är ovanligt låg. Genom detta lågpris har hwad som kallas home consumption betydiligen minskadt ty farmers kunna ej göra några uppköp af materialier och redskap, när priset för deras producter ej betala mer än arrendet och skatten och knappast det.

Efter att ytterligare ha utvecklat detta tema beklagar Waern att priset på det järn från Kristinedal, som Unwin redan beställt till Sheffield, inte kunnat bli så högt. Waern skriver också:



Carl Fredrik Wærn d. ä.
Efter porträtt i olja av Lehman

För att ej göra rörelsen alldeles ruinerande är det angeläget att tackjern faller i pris under snart pågående fasting.

MRS ekonomi blir emellertid allt skakigare. Kristinedals bruk hade kostat mycket. Sjövägen till Väneren likaså. För att inte nämna silvergruvan. I början på maj 1848 brinner det nedre bruket på Hvittlanda ned till grunden. MRS som sannolikt redan då beslutat att sälja Hvittlandas två bruk tvingas att återuppbygga det nedre bruket under 1849. Utan detta var helheten inte mycket värd. De hängde ju ihop, det ena gjorde stång, det andra manufaktur med stång som utgångsmaterial.

I början av 1849 är MRS skyldig Waern 90.000 Rdr. Motsvarar idag 140 MSEK. Inte undra på att MRS kreditvärdighet hade börjat vackla. I december 1849 tvingas han att sälja Hvittlanda. Priset blev 90.000 Rdr. Lånet från Waern återbetalas. Vid denna tid var Hvittlandas produktion 60-70 ton per år vilket inte

motsvarade mer än 15-20 % av den sahlinska totalen. Hvittlanda läggs ned som järnbruk tio år senare. Koncentrationen till Fröskog var nu ett faktum.

1855-1859 Statliga regleringen avskaffas helt. Hot från nya teknologier. MRS avlider

Från 1855 stegras den sahlinska produktionen av stångjärn avsevärt. Det handlar om en fördubbling jämfört med 1850-talets början. Den statliga kontrollen hade släppts och de sahlinska bruken fick en så kallad oinskränkt smidesrätt. Detta gör med all säkerhet gott i MRS ekonomi. Samtidigt startar Krimkriget vilket gav stora affärsmöjligheter för järnproducenter.

I mars 1856 dog MRS. Han hade då utvecklat en produktionsapparat med rekordkapacitet i den sahlinska historien. Under hans tjugofem år sexdubblades produktionen vid bruken. Mycket med hjälp att de statliga restriktionerna togs bort, men också beroende på ett konsekvent byggande och ett djärvt lånande. Strukturen var renare än någonsin tidigare.

Vad detta betydde sysselsättningsmässigt är svårt att bedöma men vi vet att Fröskog socken hade 1200 innevånare i slutet av 1870-talet. Av dessa var nog 600 (kanske fler) knutna till den sahlinska rörelsen.

MRS gjorde mycket gott för bruksgruppen. Höjningen av vattnet i Knarbynsjön, kanalen till Vänern, satsningen på lancashiresmidet, utvidgningen av Lisefors och avyttringen av Hvittlanda är exempel på lyckade satsningar. Han satsade konsekvent på att förbättra vägnätet vilket var viktigt. På minussidan kommer satsningen på Kristinedals bruk liksom bruken Lenungshammar och Lennartsfors. De riktiga plumparna i protokollet var satsningarna på silvergruvan i Wassvik respektive ståltillverkning. Misstagen kostade mycken finansiell kraft till ingen nytta vare sig på kort eller på lång sikt.

Arvet efter MRS delas av sju syskon, fyra söner och två döttrar plus tre dotterbarn. Men först efter det att änkan Christina fått tre fjärdedelar av Christinedals herrgård (Christoffer fick den resterande fjärdedelen). Efter moderns död 1858 köpte Christoffer hennes del. Christoffer fick i övrigt:

Kristinedals järnbruk	två härdar och en hammare
Lisefors	tre härdar, tre hammare, stålugn, såg
Alla vattenfallen	
Hynån	såg
1/3 av Strömmens kanal	
Lastageplats vid Snäcke	

De övriga syskonen fick:

Bodane

Byn med S. Byn

Vallsjön

Vingenäs med Strömma kvarn och tegelbruk

Övriga tillgångar användes till att betala skulder. På kartan på nästa sida har ritats in dels arvet efter Christopher dels arvet efter MRS (svarta markeringar). Allt kring Hvittlanda var borta, sålt 1849. Familjen Wohlfahrts arv hade skingrats efter konkursen 1850. Norlin hade sålt det mesta och flyttat till Västergötland. Svinhufvud hade lämnat Tydje Stom söder om Tösse kyrka. MRS hade sitt arv kvar och dessutom stärkt Lisefors bruk avsevärt. Men den dominans som Christopher Sahlin hade utvecklat under sina år hade försvunnit.



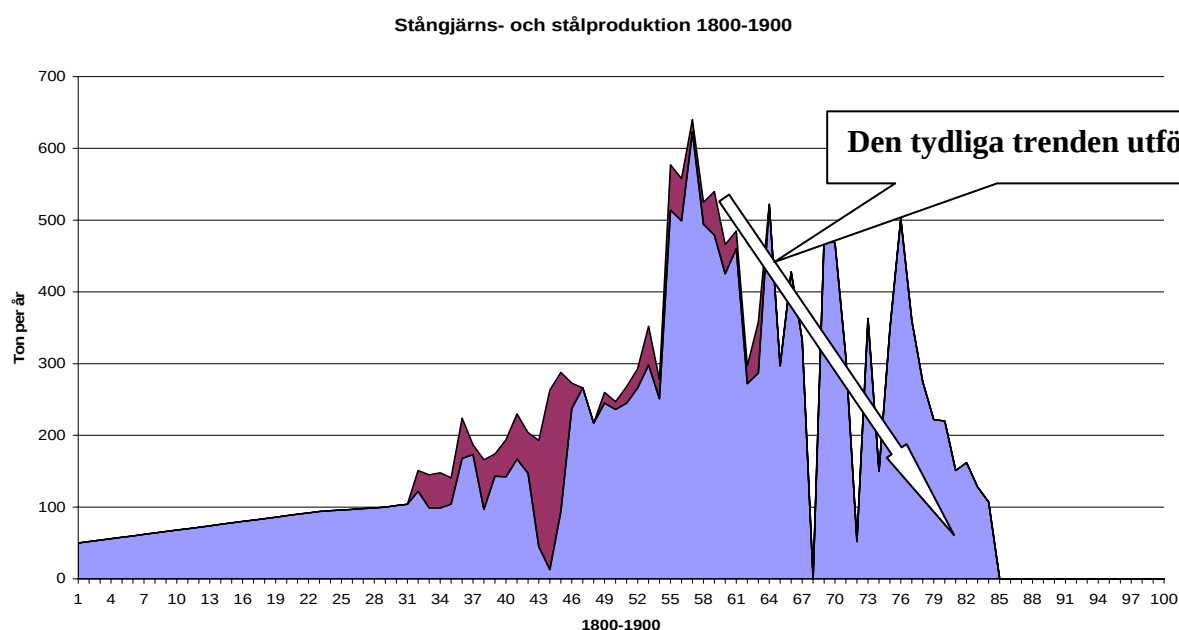
Svarta markeringar är arvet efter MRS, de röda är arvet efter Christopher

Christoffer fick kanske några lugna år till att börja med, med god produktion och bra priser. Hoten hade dock vuxit i styrka. Ny teknik, höga kostnader för besvärliga och långa transporter, brist på kapital, stenkolets genombrott och nya järnmalsfyndigheter ute i världen. Trycket på de dalsländska järnbruken var enormt. Många las ner i brist på pengar och konkurrenskraft. Flera gick över till massa- och pappersproduktion. En lönsammare användning av skogen. I varje fall för tillfället. Christoffer fortsatte med järnbruken.

Två år efter MRS död, 1858, blev det "all time high" för de sahlinska brukens järnproduktion på Dal med 623 ton. Från att vid 1830-talets början ha legat på 10 % av Dalslands total hade de sahlinska bruken nu kommit upp till 15 %. Detta var 0.5 % av Sveriges totala stålaffär.

1860-1884 Bruksdöden och den successiva avvecklingen av järnbruken

Från toppåret 1858 rutschar affärerna utför i en ryckig backe. Konjunkturerna varierar upp och ned och konkurrenskraften minskas hela tiden år från år. Efter några goda år på 1870-talets mitt så går det snabbt mot nedläggning. 1884 är järn- och stålperioden över för gott.



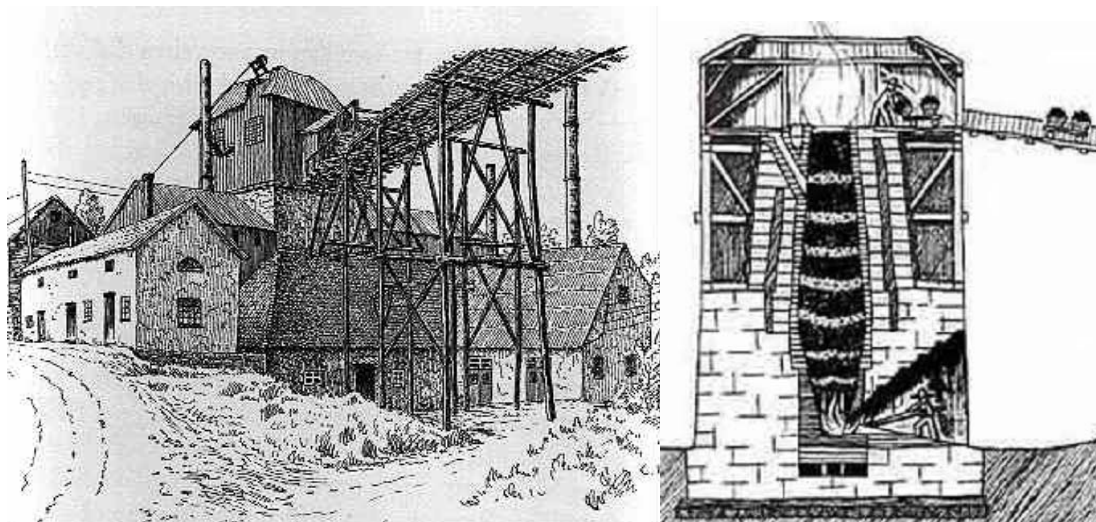
Trycket från nya och billigare sätt att göra stål (bessemer- och thomasmotoden) och det slutliga genombrottet för stenkolsanvändning gjorde att svenskt stål allt mer trängdes in i en specialstålnisch. Speciellt var det manufaktursmidet (spik, nitar, bultar, axlar etc.) som påverkades. De enkla produkterna som spik lämpade sig bra för det billigare stenkolsjärnet. Manufaktursmide ute i Europa kunde därför köpas till lägre kilopriser än det svenska stångjärnet.

Under början av 1860-talet blev sjövägen till Köpmannebro oanvändbar. Den enkla träslussen hade inte underhållits. Hur Christoffer klarade denna situation finns inte beskrivet. I vilket fall som helst bidrog detta till ökade kostnader och sänkt konkurrenskraft.

Masugnsäventyret

1864 låter Christoffer uppföra en masugn i Lisefors. Den får namnet Kristinedals masugn och ligger uppe vid Knarrbysjön.

Masugn, hytta, schaktugn för framställning av smält råjärn (tackjärn) genom reduktion av järnmalm med kol. Tidigare användes främst träkol som bränsle. Reduktion av järnmalm till smält järn med kol är värmekrävande, och i blästermasugnar erhålls värmen för reduktionen och smältningen genom förbränning av kol.

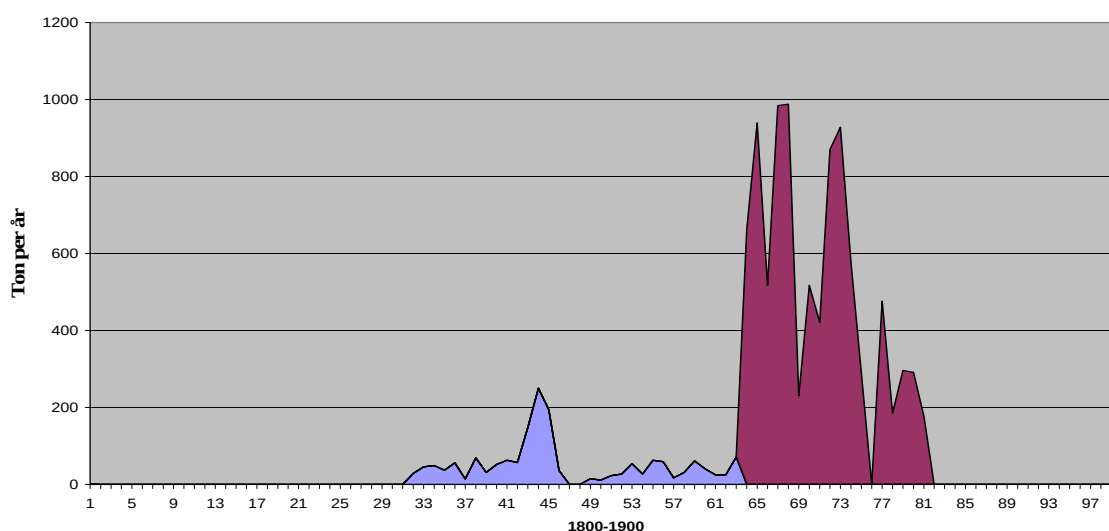


Exempel på ett masugnsarrangemang

En drivkraft till detta katastrofala projekt var säkert att det svenska exportförbudet av tackjärn upphävts. En annan var troligen att råvarorna (tackjärn) hade blivit avsevärt dyrare samtidigt som slutprodukternas priser sjönk. Möjligen kan en drivkraft ha varit att fullfölja faderns stålintentioner från 1840-talet.

Normalt var en masugn i drift endast den tid varje år som erfordrades för det egna brukets årsbehov av tackjärn. Dyra malmtransporter och brist på vattenkraft och kol var skälen till detta. Som synes av bilden nedan så producerades de första tio åren avsevärt mer än vad som behövdes för de egna stångjärnsaffärerna. Detta var en ovanlig lösning. En tolkning kan vara att Christoffer avsåg att ersätta hela stångjärnsaffären med en tackjärnsaffär. Men det slet på ekonomin.

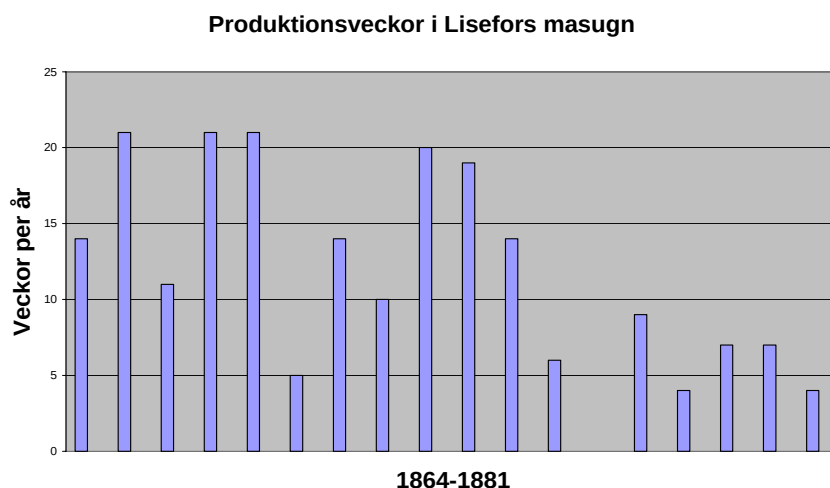
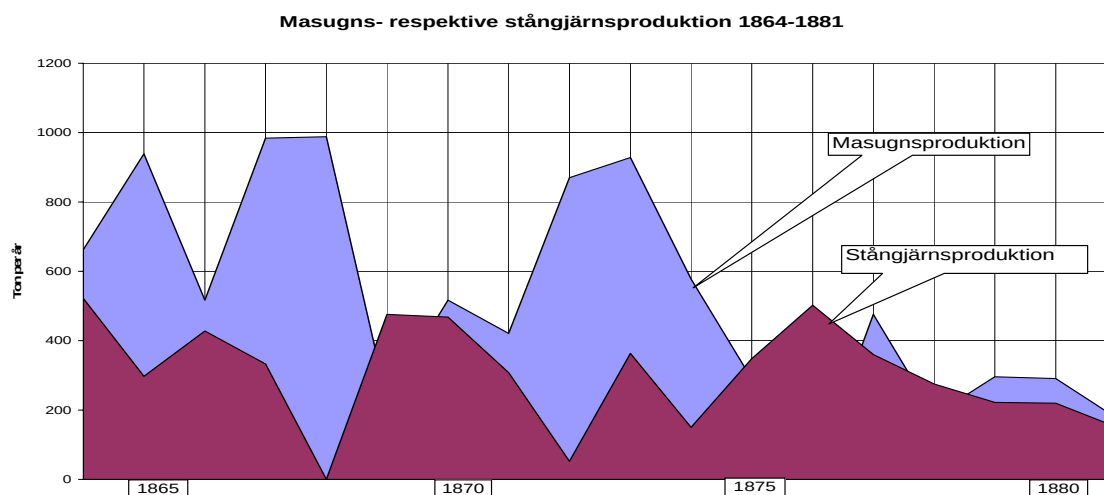
Stål- och tackjärnsproduktion i Lisefors



Det kan göras flera invändningar mot affärsidén att själv producera sitt tackjärn

1. Järnmalmen hade kanske en järnhalt om högst 30-40 %. Transporten av malm blev alltså 2,5-3,5 gånger dyrare än transporten av tackjärn (till Lisefors från Värmland-Västmanland).

2. Träkol som var drivmedlet i Lisefors var dyrt (i förhållande till stenkol som många konkurrenter använde) och dessutom en bristvara. Tveksamt att förbruka en bristvara på att göra tackjärn. Dessutom i sådana volymer som blev fallet i Lisefors.
3. I Lisefors togs kraften från vattenfallet. Som ses i bilden nedan var tillgången på vatten och därmed produktionsveckor rätt varierande. Som bäst räckte vattnet tjugo veckor per år, som sämst fem.
4. Att producera tackjärn i Lisefors för avsalu betydde att man kom i direkt konkurrens med det engelska tackjärnet som producerades året om med hjälp av ångmaskiner och med stenkol som utgångsmaterial. Och nära malmfyndigheterna.



Masugnsäventyret tog slut efter sjutton år, 1881, och måste ha kostat en förmögenhet. Det sägs att Christoffer Sahlin t.o.m. hade allvarliga funderingar att övergå till den nyutvecklade martinmetoden. En drivkraft var Bergslagsbanan som gick förbi Ånimskog och Tösse och som invigdes 1879 och som skulle på ett effektivt sätt klara transporterna. Men hur komma från Bergslagsbanan som gick förbi Ånimskog-Tösse-Åmål till Lisefors?

Kristinedals bruk läggs ned

Kristinedals nedläggning 1868 var ett resultat av svag konkurrenskraft. De fröskogska kostnaderna blev för höga. Små volymer för samma investeringskostnader. Drift 10-20 veckor per år eller så länge vattnet räckte i stället för 52. Höga transportkostnader till och från Fröskog. Raden av sahlinska avyttringar eller nedläggningar har nu blivit lång.

1. 1836 Lennartsfors.
2. 1849 Hvittlanda övre.
3. 1849 Hvittlanda nedre.
4. 1850 Lenungshammar. (Wohlfahrt)
5. 1868 Kristinedal.
6. 1881 Kristinedals masugn.

Kvar var bara Lisefors men med en betydande tillverkningskapacitet. Stångsmidet i Lisefors klarade 500 årston. Det var inte bara Christoffer Sahlin som var utsatt för bruksavvecklingar. Vid 1800-talets första hälft var antalet bruk i Dalsland ett tjugotal. Efter Kristinedals nedläggning 1868 fanns det tre kvar med järn och stål på produktprogrammet. Samtliga tre kom att nedläggas under den kommande tjugoårsperioden.

Billingsfors	Nedlagt 1880
Hanefors-Forsbacka	Nedlagt 1884
Lisefors	Nedlagt 1884

Christoffer var långsam han höll ut i det längsta och var den siste att komma av järnbanan. Nedläggningen av Kristinedals bruk hade nog mått bra att komma avsevärt tidigare. Papperssatsningen kom sannolikt 20 år för sent. När alla pengarna var slut.

Beslutet att starta tackjärnsproduktion i egen nyinvesterad masugn kan inte beskrivas som något annat än en ekonomisk katastrof. Att transportera malm från Bergslagen och Persberg på trassliga vintervägar till Kristinehamn och därifrån per båt till Köpmannebro och uppför kanalen till Fröskog och sedan de två-tre kilometerna till Lisefors på knagglig landsväg. Därefter producera tackjärn i kanske åtta-tio veckor per år. Kolet kom från egna milor. Att sedan använda en liten del av tackjärnet till egna behov och sälja resten på den internationella marknaden efter långa transporter. I konkurrens med stenkolsdrivna masugnar på kontinenten. Dömt att misslyckas.

1882-1899 Pappersbrukstiden

Satsningen på papper var ett sätt att använda skogen på ett ekonomiskt sätt. Pengarna i övrigt var emellertid slut och för att i någon mån klara projektet tvingades han sälja Kristinedals herrgård med allt vad därtill hörde. Köpare var Axel T von Schneidern. För att ha någonstans att bo lät han bygga sig en villa vid Knarrbysjön dit han flyttade. Villan var ju ingen liten sak så ännu när den byggdes fanns det tydligen några pengar kvar i den sahlinska kassan.

Christoffer träder tillbaka

Papper och massa blev ingen lösning för Christoffer som 1892 i en ålder av sjuttio år gav upp ledarskapet för bruket. Fabriken vid Lisefors arrenderades nu av systersonen Wendel Bäärnhielm. Redan två år efter starten av pappersbruket måste den rörelsen läggas ned. Ett nytt bolag bildades 1895 för att tillverkade cellulosa. Man planerade att tillverka tryckpapper men snart började man experimentera med tillverkning av kraftpapper. Tillverkningen var beroende av rent och källklart vatten, det fanns det gott om i Knarrbysjön. Rörelsen utvecklades dåligt och år 1899 hade bolaget så stora skulder, inte minst till Johan Fenger-

Krog som försålde brukets varor och som beviljat stora förskott. För att säkra sina pengar övertog han bruket 1900.

Uppgörelsen blev att Christoffer fick 100.000 Kr. (i dagens värde 5 MSEK) för resterna av bruksrörelsen och därutöver en livränta om 1000 Kr. per år (50.000 SEK i dagens värde) Av dessa pengar återstod 8.000 Kr. (400.000 SEK) när han dog. Det var allt som var kvar av Christophers kvartsmiljardsatsning etthundra år tidigare.

Den nye ägaren drev agenturverksamhet med bland annat pappersexport från Göteborg. 1901 tillträdde Fenger-Krog och samma år inregistrerades Fengersfors Bruks AB och därmed försvann namnet Lisefors från bruket. I mitten av 1970-talet inträffade en av de värsta lågkonjunkturer som pappersbranschen genomlevt och en stor del av den svenska pappersindustrin fick problem. Efter några år upphörde även produktionen av papper i Fengersfors.

Christoffer Sahlin flyttade 1892 från Villan och återvände till Fröskog. Han bodde resten av sitt liv i en våning som han hyrde på nedre Kristinedal. Han hade fått dela det öde som drabbade de flesta järnbruksägare från hans tid, att tvingas gå från gård och grund.



Christoffer och Carl Yngve. Foto 1907

VAD HADE HÄNT OM MAN ISTÄLLET...

Först och främst så var nog inte Sahlinarnas mål att bygga ett industriimperium som skulle kunna överleva på lång sikt. Målet var sannolikt att skapa en försörjningskälla för egen del (Christopher och Anna Lisa) och åt barnen Sophia, Mauritz, Augusta, Aurora. Därmed kom arvsskiftena att ta fäste på den uppgiften och inte på att skydda industrigruppen. Men det är svårt att undvika att fundera på vad som hänt om man...

-börjat lämna Hvittdala redan efter den första branden 1792
-koncentrerat alla investeringar till Lisefors
-sält resterande Hvittdala så snart Lisefors börjat bära sig, runt 1810-15
-avstått från att satsa på Lenungshammar och Lennartsfors 1823
-avstått från silvergruvprojektet 1824-1849
-satsat mer på vattenhöjningen i Knarrbysjön 1828
-fått ett (ur bruksgruppens synvinkel) rimligare arvsskifte 1831
-avstått från Kristinedals bruk 1841
-inte gett sig in i stålexperimentet 1843-45
-fått ett gynnsamt arvsskifte 1856
-avstått från att bygga masugnen 1864?

Ja då hade man haft ett starkare och större Lisefors 1864. Och dessutom förmodligen pengar i kassan. Och en avsevärt större frihet att välja väg mellan stål och papper.

Och hade man då valt pappersvägen som Christoffer var inne på redan 1870 så hade den sahlinska brukseran i Dalsland kanske kunnat fortgå ytterligare femtio år eller till och med hundra år.

Idag hade det i vilket fall som helst varit slut. Av industriella satsningar i Dalsland finns idag inget kvar i stort sett. Varken inom järn, stål eller papper. Det sista är Skåpafors bruk år 2005.

Så svaret på frågan om vilka möjligheter Sahlinarna hade att överleva som brukspatroner i järnbruksvärlden är helt enkelt: "Inga alls". Inte ens om man med stor skicklighet lyckats skruva sig ur järngreppet och lyckats ta sig in i pappers- och massavärlden hade chanserna varit stora.

INVESTERINGEN OCH ARVEN

Förutsättningar för beräkningarna

Beräkningarna har återförts till dagens penningvärde dels med hjälp ett prisindex, dels med serie som ger BNP per capita. Dessa är tagna från www.historia.se. På denna webbsida finns också ett beräkningsprogram som har använts. Svaret för år till exempel 1856 ser ut som följer:

**I form av hur mycket varor och tjänster som kunde köpas motsvarade en SEK år 1856 56.74 SEK år 2000.*

***I form av hur mycket årsproduktioner per invånare som kunde köpas motsvarade en SEK år 1856 1058.57 SEK år 2000.*

Penningindex (inom parentes dåtidens krona i dagens värde)

1800	33	(175)
1831	70	(84)
1856	100	(57)
1900	100	(58)
1913	113	(52)
1935	182	(32)
2000	5.800	(1)

BNP per capita i 2000 års penningvärde

1800	8.000
1831	8.600
1856	10.500
1900	22.000
1913	30.000
1935	47.000
2000	205.000

Ett exempel. Köpeskillingen för Hvittlanda var 53.000 i dåtidens valuta. Det motsvarar i dagens värde $53.000 \times 175 = 9,3$ MSEK vilket i sin tur motsvarar $9,3 : 8.000 = 1.160$ årsinkomster. I dagens värde $1160 \times 205.000 = 238$ MSEK.

Siffrorna i fetstil i nedanstående uppställning har samtliga nämnts i Edestams bok (se referenserna). De övriga kommenteras var för sig nedan. Alla värden är här i löpande valuta (Rdr). Värdena 1900 respektive 1913 är i Kronor.

	Christopher
1792 Tillgångar	53.000
Lån	42.000
Eget kap	11.000

	ARV NR 1
1831 Tillgångar	170.000
Lån	42.000
Eget Kap	128.000

	Norlin	MRS	Wohlfahrt	Bäck
1831 Från pott	35.800	62.500	35.800	35.800
Från MRS	+6.700	minus 20.000	+6.700	+6.700
Arv	42.500	42.500	42,500	42.500
Del i lån	10.500	10.500	10.500	10.500
Netto eget	32.000	32.000	32.000	32.500

		ARV NR 2		
1856 Tillgångar	?	304.000	8000	?
Lån	?	240.000	?	?
Eget kap	?	66.000	?	?

	Christoffer
1856 Tillgångar	44.000
Lån	34.000
Eget kap	10.000

1900 Eget kap	100,000	Kronor
---------------	----------------	--------

1913 Eget kap	8.000	Kronor
---------------	--------------	--------

- 1) Christophers lån 1792: Vi vet att Christopher lånade dels 20.000 Rdr. från Riksens Ständers Bank, dels 12.500 Rdr. från Patriotiska Sällskapet. Det är sedan sannolikt att han lånat ytterligare men därom vet vi (ännu) inte något. Det har i denna uppsats antagits att han lånade 80 %, d.v.s. 42.000 Rdr. Det kan ha varit mer, knappast mindre.
- 2) Christophers lån 1831: Här har antagits att inga nya lån tagits under perioden. Det är en ren gissning. Den starka inflationen har gjort ursprungsskulden hälften så tung att bära.
- 3) Del i lån 1831: Fördelningen av lånen är antagen.
- 4) MRS skuldbörda 1831: MRS skuld 1831 var dels 20.000 Rdr. som han betalade till systrarna, dels de 10.500 som han antas ha fått ta över från Christopher. Summa 30.500 Rdr. Där kan ha funnits mer.
- 5) MRS skuld 1835: I ett brev från Christina Sahlin den 20 februari 1835 till MRS i Stockholm nämner hon om två ränteinbetalningar om 900 respektive 600 Rdr. Med 5 % ränta ger detta ett lån om 30.000 Rdr. förutsatt att det rörde sig om årsbetalningar. Vid halvårsbetalningar det dubbla.

I nedanstående uppställning har en översättning gjorts från löpande valuta till MSEK i 2000 års valuta. Översättningen har gjorts med hjälp av programmet från www.historia.se. Basen har varit årsproduktioner fram till 1856.

Christopher	
1792 Tillgångar	241
Lån	193
Eget	48

ARV NR 1	
1831 Tillgångar	343
Lån	85
Eget	258

	Norlin	MRS	Wohlfahrt	Bäck
1831 Från pott	99	126	99	99
Från MRS	+13	minus 40	+13	+13
Arv	86	86	86	86
Del i lån	21	21	21	21
Eget	65	65	65	65

ARV NR 2				
1856 Tillgångar	?	349	1	?
Lån	?	274	?	?
Eget	?	75	?	?

Christoffer	
1856 Tillgångar	49
Lån	39
Eget	10

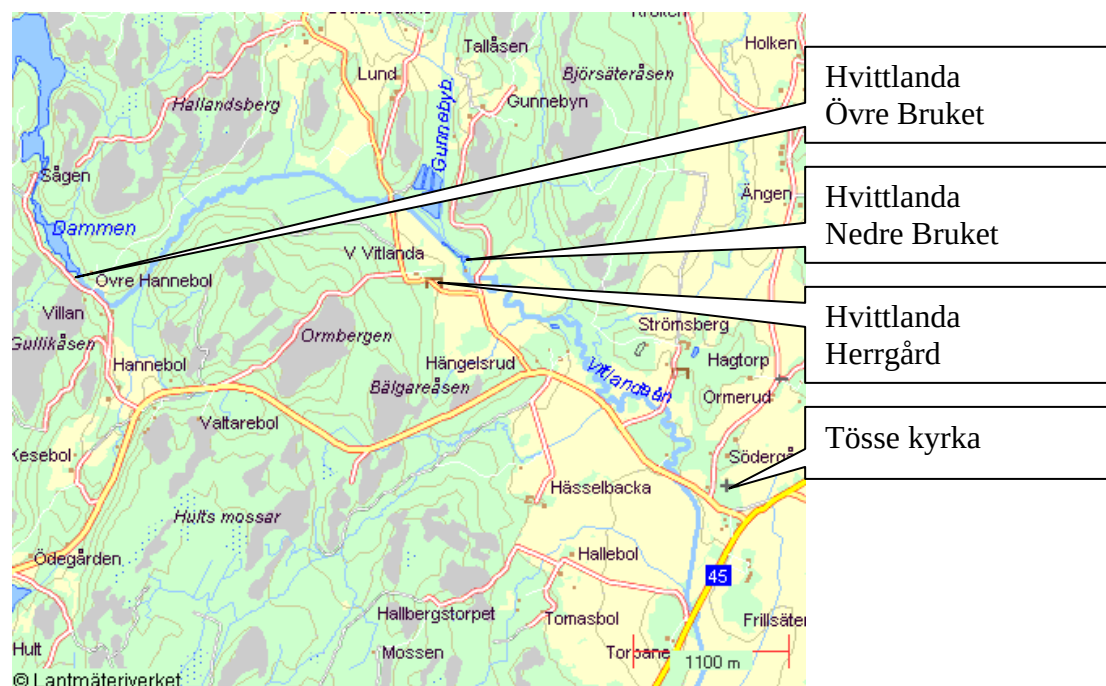
Christoffer	
1900 Eget	5
Christoffer dör	
1913 Eget	0,4

1) Tillgångarna 1856 känner vi vad avser det som MRS lämnade efter sig och vad Wohlfahrt hade fått ut från sin konkurs. Norlins tillgångar följde kanske helt och hållet de Wohlfahrtska, de deltog ju i samma konkurs. Bäck som hade Gammalkroppas ekonomi hade kanske lyckats behålla en hygglig del

BRUKEN PÅ DAL

HVITTLANDA

I mitten på kartan finner vi V. Vittlanda, herrgården där Christopher Sahlin bodde från 1798 till 1831 då han dog. Hvittlanda bestod av två bruk. Det övre var ett manufakturverk och det nedre ett stångjärnsbruk.



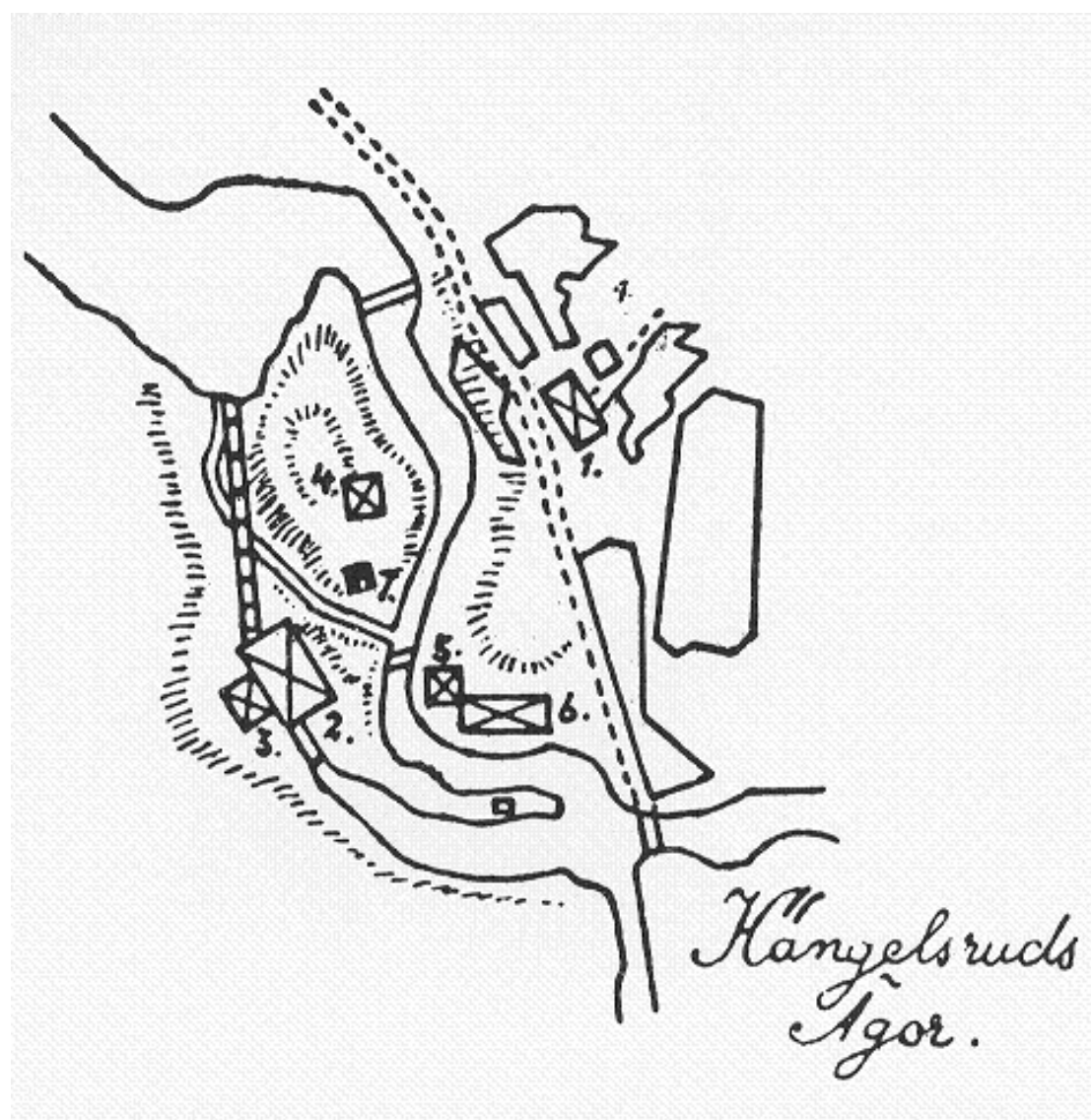
Järnbruksepoken varade i Hvittlanda från 1690 till 1865. Sahlinepoken började 1791 och varade till 1849 då Hvittlanda såldes av Mauritz R. Sahlin. Han var då starkt skuldsatt och tvingades till försäljningen för att rädda bruken Kristinedal och Lisefors. Bruket såldes till en sockerbruksdirektör från Uddevalla, Jacob Tran, som emellertid sålde det vidare redan efter ett år. Bruket lades ner 1862.

HVITTLANDA, ÖVRE BRUKET

Det övre bruket var ett s.k. manufakturverk. Bruket brann ner två gånger under den sahlinska epoken nämligen 1792 och 1843. År 1803 uppfördes en stålugn vid det övre bruket. 1815 fick man privilegier på ankarsmide där tidigare Söderfors bruk haft monopol. Samma år byggdes en stång- och knippsmedja. Även Mauritz som övertog Hvittlanda efter Christophers död 1831 satsade på bruket. 1835 byggdes de tre härdarna om med hjälp av engelska smeder till lancashiresmide. Några år senare, 1840, fick Hvittlanda utökade privilegier från 135 ton till 180 ton per år. Lancashiresmide var energisnålare, därför fick man av Kungl. Maj:t ökad tilldelning. Träkolen var en knapp vara. Men Hvittlanda sjöng på sista versen. Mauritz Sahlin flyttade redan 1839 den första härdan från Hvittlanda till Fröskog. 1849 flyttades den andra. Bruket såldes 1849 och fanns sedan kvar runt 20 år.

HVITTLANDA NEDRE BRUKET

Det nedre bruket var ett så kallat stångjärnsbruk. Stångjärn är råvaran till manufaktursmide. En ny stångsmidja byggdes 1825. Året därpå byggdes dessutom en husbehovssåg. Det nedre bruket brann ned totalt 1848 i en häftig eldsvåda. 1849 byggdes en helt ny smidja.

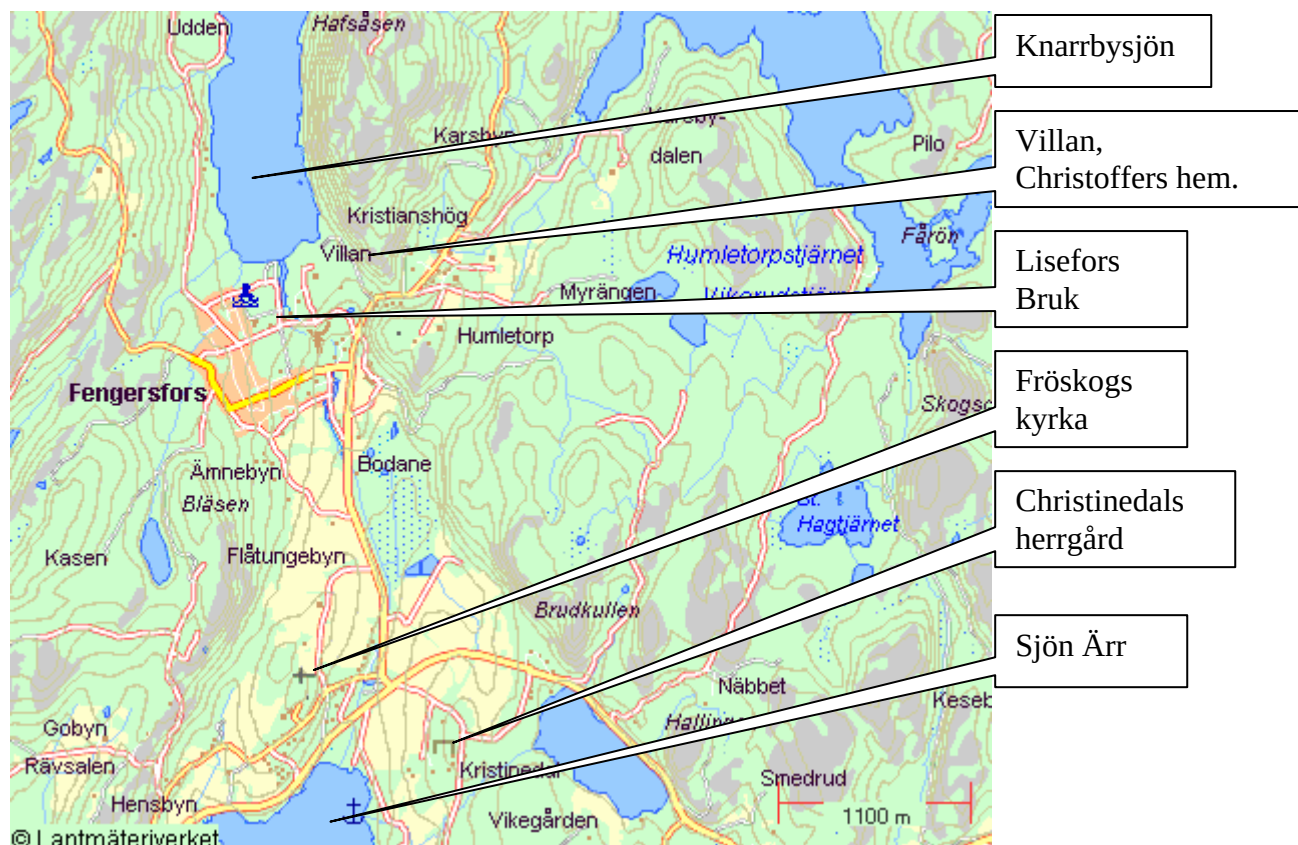


Kartskiss över det nedre bruket 1854, då ägt av Anton Kallin. 1/ Manbyggnad (östra Vitlanda), 2/ Smedja, 3/ Blåsmaskin, 4/ Stålugn, 5/ Järnbod, 6/ Kolhus, 7/ Smedkoja. Allmänna brandförsäkringsverket för byggnader på landet.

LISEFORS BRUK

Redan 1694 ville ägaren till Hvittlanda bruk Johan Meijer anlägga en hammare på Knarreby egendom i Fröskogs socken, men fick inget privilegium.

Först hundra år senare blev järnbruket vid Knarrebyån verklighet. Dessförinnan hade kvarnrörelse och sågverksrörelse bedrivits på flera platser utefter älven mellan Knarrbysjön och sjön Ärr, bland annat vid Stenarsbyn (sedermera Kristinedals bruksgård) och vid Bodane och Lisefors.



Starten för den egentliga bruksrörelsen skedde år 1796 då bruksägaren till Hvittlanda, Christopher Sahlin anlade ett järnmanufakturverk som bestod av en:

knipphammare för en stock och tvenne spikhamrar för en annan hjulstock med därtill hörande dubbel eller 2:ne enkla äskjor samt ett skär- och valsverk med därför nödig glödugn.

Han ansökte om att bruket skulle få namnet Lisafors vilket också beviljades. Sedan bruket blivit uppfört begärde Sahlin att få "anbringa en plåthammare på knipphammarsstocken". Han ansåg att tillverkning av järnplåtar var nästan den enda form av manufaktursmide som betalade sig.

På 1820-talet genomgick Lisefors bruk en rejäl ombyggnad. En såg med ram uppfördes 1824 och året därpå nybyggdes en manufakturmedja med 52 alnars längd och 17 alnars bredd. Samtidigt byggdes plankhus, kolhus och järnbod. Tre år senare byggdes ännu en manufakturmedja och därefter ett större boningshus för smeder – rödmålat liksom smedjorna och skiffertäckt. Huset innehöll 14 rum och en skolsal.

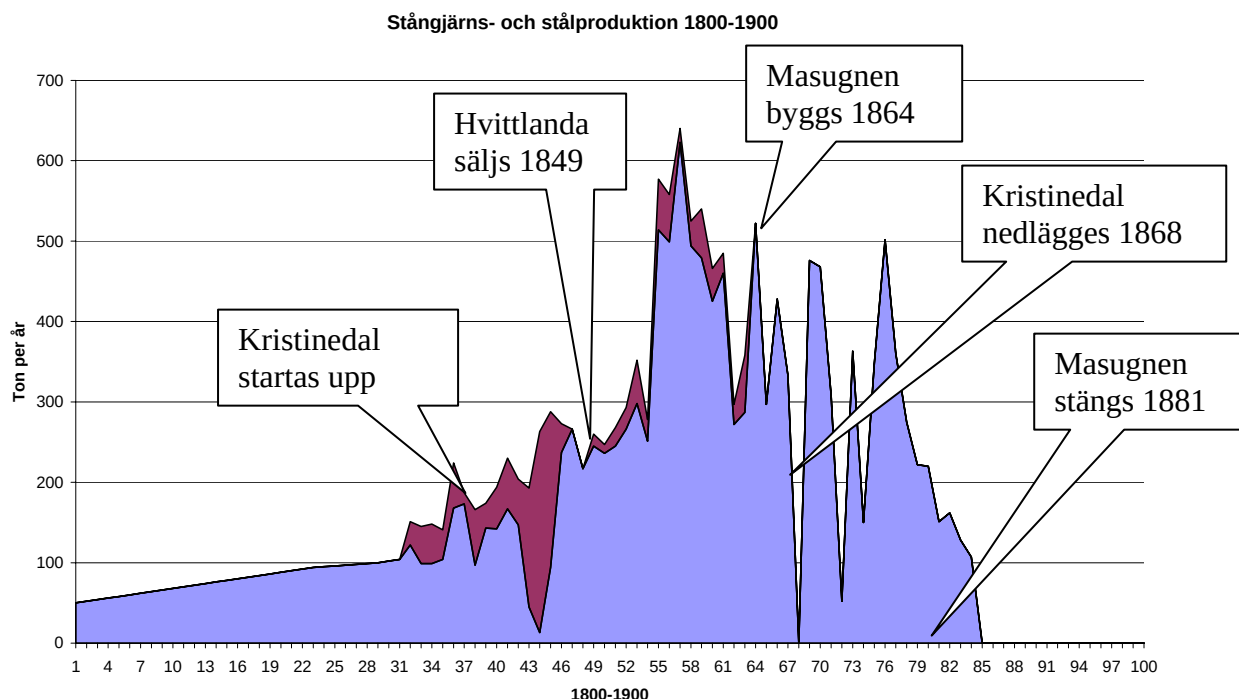
Christopher Sahlins son Mauritz övertog verksamheten efter fadern. Ytterligare ett bruk anlades utefter Knarrebyån men nere i Fröskog, nämligen Kristinedal. År 1837 beviljades Mauritz Sahlins privilegium att:

vid ettdera af de uppgivne byggnadsställena, antingen å Bodane hemmans ägor eller där Stenarsby qvarn är belägen utan förändring i förre dammbyggnaderne uppföra två härdar och två hamrar för niohundrade skeppunds stångjärnssmide mot dubbel hammarskatt.

För järnfrakternas skull lät Sahlins tillsammans med Gustafsfors och Lennartsfors bruk anlägga en sluss av trä mellan sjöarna Ärr och Ånimmen och en järnbana över edet vid Snäcke för transporter till Vänern. Året var 1841.

Några år senare, 1843, satsar MRS på ren stålproduktion. Den hade tidigare legat på en nivå av 40-50 ton per år och hissades nu upp till 150 ton. Året därpå fick MRS tillstånd att uppföra en ny stålugn vid Lisefors och producerade 1844 hela 250 ton. För att klara detta inom de statliga tillstånden (baserade på träkolskonsumtion) tvingades han att sänka volymen av stångsmide. Experimentet misslyckades ekonomiskt och avvecklades. 1848 började Lisefors i stället att tillverka eget stångjärn i en ny smedja med en stångjärnshammare, 1 knipp- och 2 spikhamrar.

På grund av stora skulder till bland andra sin gode vän C Fr Waern beslutade Sahlins att sälja en del av sina egendomar bland dem Hvittlanda bruk år 1849. Efter försäljningen bestod Sahlins bruksgrupp av bruken i Kristinedal och Lisefors. MRS hade konsekvent byggt ut kapaciteten vid Lisefors och strax efter hans död år 1858 nådde man "all time high" med en produktion på 623 årston.



Hvittlandas försäljning betydde att 15-20 % av kapaciteten eliminerades. Trots försäljningen producerades mer i gruppen redan året därpå. Den styrande faktorn var tillstånden att utnyttja

träkol så bruksgruppen hade tydligen en betydande överkapacitet i smedjorna. MRS hade i vilket fall som helst inga alternativ till att sälja. Det är dessutom högst tveksamt om träkolen räckt både till Hvitlanda och till Fröskog. När regleringarna släppte på träkolssidan mer än fördubblades produktionen i Lisefors.

Christoffer fortsatte att utveckla Lisefors. 1863 slutade han att tillverka stål men året därpå satsade han på en masugn (att tillverka tackjärn från järnmalm) en stor investering. Fyra år senare stängde han ner det stångtillverkande Kristinedals bruk i Fröskog. Lisefors bestod nu av en masugn, en stångjärnsmedja och en manufaktursmedja. Smedjorna klarade tillsammans att producera mer än 500 ton stång och manufaktur.

Från toppåret 1858 rutschar stål- och järnaffärerna utför i en obeveklig men ryckig bana. Krig, konkurrenstryck, protektionism och stigande kostnader för råvaror och arbetslöner var huvudorsakerna. Inhemska missväxtår bidrog i kombination med vattenbrist av och till.

Först lades Kristinedal i Fröskog ner 1868. Sedan kom masugnen 1881 och slutligen stängdes smedjorna, först strök manufaktursmidet på foten 1881 och sedan följde stångsmidet 1884. Därmed var inte bara den sahlinska järn- och stålepoken slut, Lisefors var dessutom Dalslands sista järnbruk.

Smedernas villkor vid Christinedal

Att vara smed var en tungt men lönsam uppgift. Carl af Forsell skriver i boken Statistik öfver Sverige:

Smederna anse sig bättre än den jordbruksidkande allmogen, och om detta företråde grundar sig på en större kroppsanstängning, så är det väl förtjänt, ty det kan inte bestridas att ju deras yrke är af tung och mödosam beskaffenhet som fordrar hårdt och strängt arbete. Den beständiga påpassningen natt och dag hela veckan om med undantag af natten mellan lördag och söndag, deras afbrutna natthvila och sömn, deras tunna klädsel, hvarigenom de frysa om ryggen under det att framsidan stekes, och det starka skenet från hården, som ofta nog medtager deras syn, berättigar dem, när de i öfrigt uppföra sig väl, till varje redbar husbondes aktning och välvilliga omsorg.

Carl af Forsell tillägger:

Jag har aldrig sett någon smed som icke varit torr och mager liksom han bestode endast av skinn, ben och muskler; deremot får man ofta nog se Jordbrukare med ett ganska godt hull. I det Himmelska Riket China betyder att vara fet och vara lycklig detsamma; under denna synpunkt borde således en hammarsmeds yrke icke vara lockande.

Det betalade sig rätt bra att vara smed. Smederna arbetade i lag om tre personer, Hammarsmedsmästaren (smeden), Mästersvennen och koldrängen. Smeden betalade kolsvennen som kostade 100 Rdr. om året men han fick 25 Rdr. i bidrag från Mästersvennen. Själv tjänade smeden ungefär 550 Rdr. Halva lönen i kontanter, resten i naturaförmåner. Mästersvennen tjänade ungefär hälften av smeden. En smed hade som regel tre till fyra barn. Koldrängen vanligtvis bara ett barn.

Hur mycket var 550 Rdr. år 1830? Jämför vi med BNP/capita så var den 40 Rdr/år och för den arbetande befolkningen betyder det en genomsnittlig årsinkomst om 100 Rdr/år eller just vad koldrängen hade. Vi vet också att koldrängar levde "ur hand i mun", där blev det inget över. Smeden däremot var välbeställd.

Smedens totala villkor kan studeras i uppställningen nedan.

Ett Arbets-lag består af en HammarsmedsMästare, en Mäster-sven och en Koldräng. Mästaren underhåller vanligtvis Koldrängen, som med föda och lön kan anses kosta 100 R:dr om året. Hammarsmedsmästaren, som merendels är gift och har 5 à 4 barn att försörja, har följande förmoner:	
15 tunnor strid säd, som beräknas honom till 4 R:dr tunnan antingen priset är högt eller lågt; om man antager ett medelpris af 6 R:dr 32 sk. tunnan, så upkommer en behållning af	40 Rd.
Potatisland till 5 à 4 tunnors utsättning	20. —
Utfodring för 2:ne kor, 160 Lø hö à 8 sk. och 160 Lø halm à 4 sk.	40. —
Smideslön för 230 Skø tackjern à 16 sk.	35: 16.
Öfverjern, bör lemnas omkring 20 Skø à 10 R:dr	200. —
Öfverkol, 50 stigar à 4 R:dr 16 sk. stigen	66: 32.
$\frac{1}{3}$ af Mästersvennens arbetsförtjenst bör minst utgöra	66: 32.
Husrum och vedbrand	20. —
Summa R:dr B:co	556: 32.

Hela den arbetsrättsliga situationen framgår tydligt när man läser ARBETSORDNING FÖR LISEFORS BRUK från 1901. Den fackliga verksamheten hade just börjat i Sverige. På ett bruk som Lisefors var det sociala ansvaret större än i storstaden varför fackföreningsfolket i Fröskog inte hade alltför stora problem med Sahlinarna.

Arbetsordningen lyder som följer.

§ 1.

En hvar, som är anställd i brukets tjänst, har såväl i som utom arbetet att iakttaga ett nyktert leverne och hedrande uppförande.

§ 2.

De vid bruket anställda arbetarne delas uti:

A. Driftsarbetare,

som äro sysselsatta direkt för brukets drift.

B. Dagarbetare,

som äro sysselsatta utom driften.

Samtlige här ofvan nämnde arbetare anställas med en ömsesidig uppsägning af 14 dagar.

Till dagarbetare höra:

Div. arbetare, som anställas för dagen och utan angifvande af grund hvilken som helst dag kunna uppsägas från sitt arbete.

Arbetstiden.

§ 3.

a) Arbetstiden för driftsarbetare delas i två skift: dagskift och nattsift.

Dagskiftet från kl. 7 morgon till kl. 7 afton.

Nattsiftet från kl. 7 afton till kl. 7 morgon.

Veckoombytet sker som regel dervid, att arbetet söndag morgon kl. 7 upphör och begynner åter måndag morgon kl. 7.

Skulle det emellertid visa sig vara nödvändigt, helt eller delvis, låta driften begynna igen på söndag afton, må arbetarne finna sig häruti.

b) Arbetstiden för dagarbetare, snickare, barkare, smeder och reparatörer är från kl. 6 morgonen till kl. 7 afton; med undantag lördag afton då arbetet upphör kl. 6; dock får ingen aftonvard då intagas.

Veckoarbetstiden för driftsarbetarna (som också var skiftarbetare) var 72 timmar med skyldighet att vara beredd till extra 12 timmar varannan vecka. Dagarbetarna hade en timme längre arbetstid per dag (utom lördag). De fick alltså arbeta 77 timmar i veckan. Semester förekom inte för någon av kategorierna.

Måltider.

§ 4.

De vid bruket fastställda måltiderna äro följ.:

Frukost från kl. 9—half 10.

Middag " " 1—2.

Aftonvard " " 4—half 5,

med samma tid om natten.

Då emellertid under måltiderna driften icke får afbrytas, må driftsarbetarne, med undantag af de under § 2, 4, c. d. e. f. upptagna arbetare, intaga sina måltider hvarest de äro sysselsatta. Den person, som bringar arbetaren mat, är skyldig snarast möjligt aflägsna sig ur lokalen.

Arbetstidens början och slut.

§ 5.

Denna blifver antydd genom åughvisslan, och har en hvar arbetare utan undantag att efterkomma denna.

Att gå ifrån arbetet i arbetstiden eller helt och hållet blifva borta från arbetet utan verklig grund eller förut erhållen tillåtelse straffas enligt de i § 9 fastställda bestämmelserna.

Allmänna föreskrifter.

§ 6.

a) En hvar arbetare är skyldig att hålla de åt honom anförtrödda maskiner och verktyger snygga och i ordentligt stånd, och då något går sönder snarast ställa att detsamma blifver repareradt samt meddela sig med verkmästaren eller disponenten.

Vid utförandet af reparationer har den tjänstgörande arbetaren att hjälpa till.

b) En hvar arbetare är ansvarig för de åt honom anförtrödda verktyger och i händelse något kommer bort ersätta detsamma. Ingen arbetare må begagna sig af en annans verktyg utan dennes tillåtelse.

c) Det är arbetare förbjudet att utan order från hans öfverordnade förändra något på de åt honom anförtrödda maskiner eller apparater.

Undantag härifrån göres, om förändringar skulle visa sig absolut nödvändiga för driftens gång.

d) Allt slarf och likgiltighet i utförandet af arbetet straffas strängt.

e) Det är strängt förbjudet att sova under arbetstiden.

f) En hvar arbetare är skyldig komma nykter till sitt arbete samt att visa ett höfligt uppförande såväl mot sina öfverordnade som mot sina kamrater.

g) Det är främmande personer icke tillåtet att beträda fabrikslokalerna utan tillåtelse af Disponenten. Alla arbetare må därför se till, att ingen främmande beträder fabrikslokalerna utan denna tillåtelse.

h) Tobaksrökning i arbetslokalerna är strängt förbjuden, likaledes medtagande af spirituosa.

i) Måltiderna intagas alltid å de i § 4 bestämda tiderna. Drickandet af H-kaffe är förbjudet.

l) Ufvarje arbetare är skyldig hålla sig på sin plats och ej springa omkring och föra onödigt prat med sina medarbetare.

m) Vid arbetets slut söndags morgon skola alla verktyger läggas hvar på sin plats samt skola maskiner, apparater och golvet spolas och rengöras.

Aflöningen.

§ 7.

Aflöningen inträffar som regel hvar fjortonde dag, och har en hvar arbetare vid emottagandet af sin lön att qvittera beloppet. Någon reklamation från arbetarnes sida blifver efter qvitterandet icke godtagen.

Verkmästarnes rätt.

§ 8.

Verkmästarna ha att tillse, att de olika arbetena blifva ordentligt utförda, och att bestämmelserna i denna arbetsordning blifva punktligt efterkomna af arbetarne.

De hafva rätt att strängt tillrättavisa och efter samråd med disponenten ålägga böter å de arbetare som icke göra sin skyldighet.

Kommer arbetare till sitt arbete berusad, honom från arbetet afvisa.

Det åligger verkmästaren att härvid meddela sig med disponenten.

Begrundad klagan från arbetarnes sida frambäres direkt till disponenten.

Straff (Böter).

§ 9.

Öfverträdelse af denna arbetsordning straffas:

1:sta gång med böter från 0,50—1 kr.

2:dra " " " " 1—2 "

3:dje gång med afskedandet från arbetet.

Af influtne straffpenningar bildas en fond, från hvilken medel utgå till sjuka arbetare.

Uppsägning från arbetet före uppsägningstidens slut.

§ 10.

Före utgången af uppsägningstiden — 14 dagar — kan en arbetare i följande fall strax uppsägas:

- a) visar sig vara oduglig i det arbete han är tillsatt;
- b) är hemfallen åt dryckenskap och flera gånger varnats, men utan nytta;
- c) har gjort sig skyldig till stöld eller annan straffbar handling;
- d) har gått ifrån sitt arbete utan tillåtelse eller, trots flera varningar, varit slarvig och likgiltig i sitt arbete;
- e) har gjort sig skyldig till en grof ärekränkning eller vildsint uppförande mot sin öfverordnad eller kamrater.

Olycksfallförsäkring.

§ 11.

Det står en hvar arbetare fritt att låta olycksfallförsäkra sig i det bolag fabriken bestämmer, hvarvid fabriken betalar halfva premien samt arbetaren andra hälften själf.

Skyldighet att efterkomma denna arbetsordning.

§ 12.

En hvar, som upptages i brukets tjänst, förpligtigar sig vid tillträdet att punktligt rätta sig efter de i denna arbetsordning fastställda bestämmelser, som samtidigt gälla som tjänstekontrakt emellan fabriksägaren och arbetaren. På grund häraf blifver denna arbetsordning öfverlemnad till arbetaren vid hans inträde i tjänsten samt uppslagen i fabriken.

I öfrigt åligger det arbetare som innehar lägenhet i brukets bostäder att hålla desamma rena och snygga samt föra ett lugnt och ordentligt lefverne.

Lisefors Bruk den 1 April 1901.

Disponenten.

Direktören.

Ord och inga visor kan man väl sammanfatta det hela med.

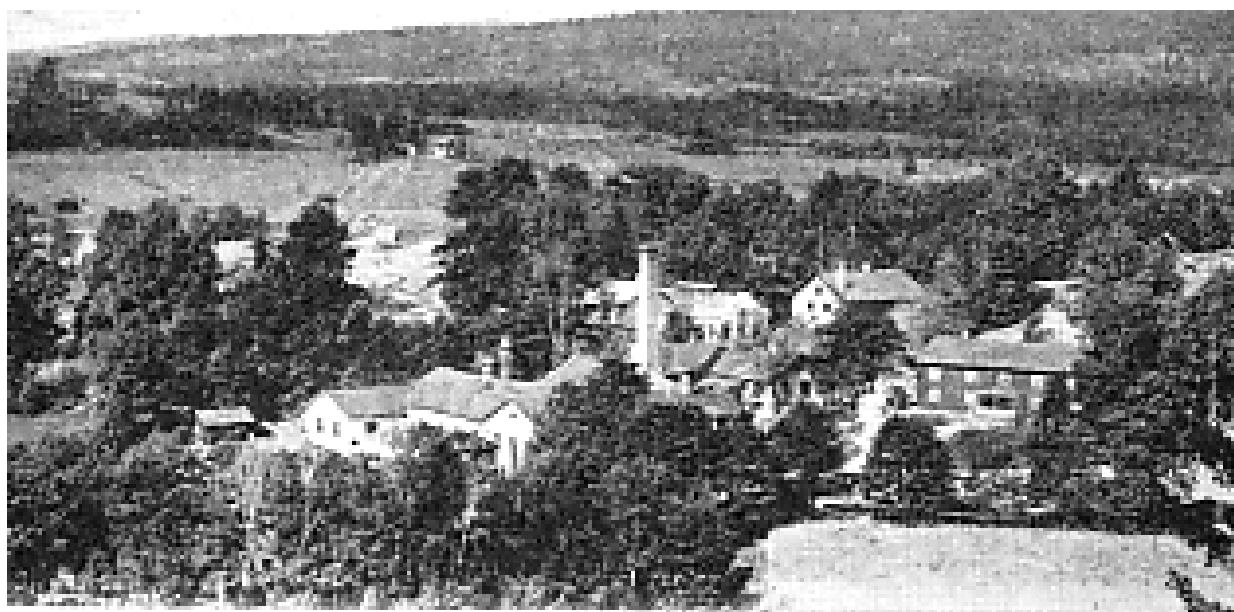
Pappersbrukstiden

Redan 1870 diskuterar Christoffer med firman Waern & Co om lån för att starta slipmassetillverkning i Lisefors. Men det dröjer ända fram till 1881 innan ett massaprojekt kommer till stånd och i mars 1882 tar tillverkningen sin början. Fabriken ligger i omedelbar anslutning till smedjan. Bygget görs med hjälp av lån och dessutom köpeskillingen från Christinedal och resterna av Kristinedal som på nyåret 1881-82 såldes till von Schneidern.

Pappersmassetillverkningen blev ingen framgång. För lite vatten gjorde att volymen blev bara hälften av vad man tänkt sig eller cirka 150 ton per år. Transporterna till marknaden blev dessutom dyra och ett antal större eller mindre problem ledde till att lönsamheten var svag. Christoffer måste för att klara räntor och amorteringar pröva olika vägar. 1885 satte han igång en tillverkning av trådrullar och 1888 startade han en tillverkning av träull. Fyra år senare när Christoffer fyllde sjuttio år gav han upp och lämnade över rörelsen till systersonen Wendel Bäärnhjelm som fick arrendera vattenfall och byggnader för att upprätta ett pappersbruk.

Wendel Bäärnhjelms bolag upplöstes efter endast två år, men ett nytt bildades omedelbart. Inte heller detta lyckades utan gick i konkurs 1899. Hur Christoffer Sahlins var inblandad i konkursen är inte känt men han ägde fabriksbyggnaderna och fallen som ju låg utanför. Dessa sålde den 17 november 1899 han till Fenger-Krog för 100.000 Kr. plus en årlig livränta om 1.000 Kr.

Därmed var Sahlins bruksepok i Dalsland definitivt avslutad.



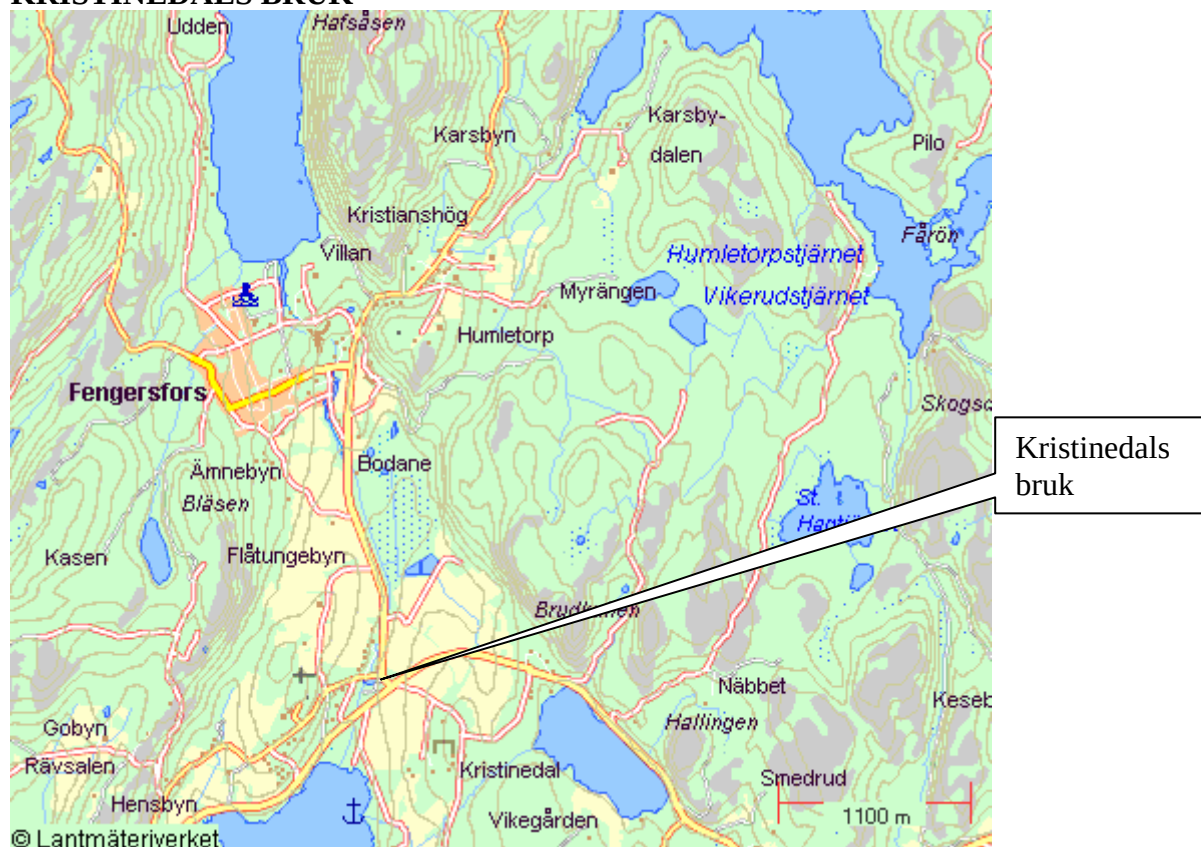
Fengersfors bruk omkring 1903.

Foto: A. Hansson.

Fengersfors kämpade sedan vidare i en alltmer hårdnande konkurrens. Problemet med transporterna blev aldrig löst. Det fanns inte heller någon lösning på storleksproblemet. Till slut fick bruket ge upp och det skedde i en rasande dålig industrikonjunktur.



KRISTINEDALS BRUK



Kristinedals bruk i Frösö socken vid säteriet Stenarsbyn. Beläget vid den lilla dammen emellan Christinedal säteri och kyrkan i Frösö.

Detta säteri öfverläts 1815 af brukspatronen Christopher Sahlin till hans son Maurits Sahlin, hvilken sednare 1837 den 17 Mars erhöill konungens tillstånd och den 6 April bergskollegii privilegium att å Bodane egor eller ock vid Stenarsby qvarn anlägga 2:ne stångjernshärdar för 900 Skepp. tillverkning, med villkor att en stångjernshärd nedlades vid Hvittlanda.

Här äro 2 härdar, 2 stångjernshamrar, 1 stycke hammare med 1,200 skepp. smidesrättighet, qvarn och tegelugn. Egare: Brukspatronen Maurits Sahlin. 1845 var hammarskatten 9 Skepp.

Bruket fick namnet Kristinedal liksom herrgården. Bruket las ned 1868.

LENNARTSFORS BRUK

Lennartsfors bruk är beläget långt upp i Värmland några mil från Årjäng och ett stenkast från den norska gränsen. En bra bit från Hvittlanda och på dagens vägar cirka 70 kilometer vilket



motsvarar en till två dagsresor på 1800-talet. I denna idylliska miljö vid Ränkeforsen i Lelångens norra ände fanns redan på 1500-talet en vattenkvarn. Från 1600-talet finns också noteringar om en vattendriven såg. Lennartsfors blev platsens namn 1839 då ett järnbruk (Lennartsfors Bruk) etablerade sig där. Man tillverkade båtar bl.a. hjulångarna Lelång (1859), Stora Lee (1861) samt bogserbåten Gustav (1868) men också mortlar, grytor, pannor, spottkoppar, speglar, kaminer, tröskverk, vällingklockor, stångjärn, bandjärn, spik m.fl. gjutna detaljer.

Järnbruket lades ner 1877. År 1886 blomstrade Lennartsfors upp igen då ett av Sveriges första träsliperier byggdes.



Lennartsfors

Gustafsfors



Från Dalboda kanal, VL. Lennartsfors.



Ränkeforsen vid 1800-talets början och idag

1821 ställdes ett antal ansökningshandling till konung Carl XIV Johan:

"Då under Eders Maj:ts kraftfulla styrelse hvarje redbar man lifvas för att till allmänt och enskilt väl vara ganglig vågar jag i djupaste underdånighet bönfälla om tillstånd, att uti en av de mest näringslösa och fattigaste delar av Riket få på köpetackjärn vid Ränkeforsen i Trankils socken belägen uppföra en ny stångjärnshärd"... etc.

Skrivelsen avslutades...

*"med djup undersätlig tro, nit och vördnad framhärda Stormäktigaste Allernådigaste Konung Eder Kongl. Maj: ts underdånigaste, tropliktigaste undersåte
CHRISTOPHER SAHLIN."*

Sahlin var ägare till mark på båda sidor forsens. I den sedvanliga undersökningen, som företogs med anledning av skrivelsen, anmärktes det på att det inte fanns vägar till det planerade bruket, men att detta kompensades av goda sjövägar. När inga klagomål inkommit från andra bruksägare i Västvärmland tillstyrkte bergskollegiet ansökan. Allmogen i bygden såg nu framåt emot välkomna arbetstillfällen.

År 1823 utfärdades privilegier för en hammare med härd och ett årligt utsmide av 450 skeppund stångjärn. Först 1832 började man uppföra stångjärnssmedjan under ledning av Mauritz Reinhold Sahlin, som nu förvärvat äganderätten från sin far. Ännu återstod många turer, innan något bruk kom till stånd. Det påbörjade bygget avbröts snart, sedan Sahlin kommit till den slutsatsen, att företaget inte skulle bli lönande. I följd härav såldes det tilltänkta brukets återstående privilegier 1833 till brukspatron C. Fr. Waern, som överflyttade rättigheterna till Bäckefors Bruk i Dalsland. 1836 sålde Mauritz Sahlin sin återstående verksamhet vid forsens, en såg med sågrätt till 300 toffter plank per år, till sin svåger brukspatron G. Svinhufvud. Denne utvecklade ånyo ett privilegium på trenne härda med en hammare och 900 skeppund årlig tillverkning, samt därtill en knipphammare och 3 spikhammare.

Men inte heller denna gång kom något bruk till stånd. Svinhufvuds köp gick tillbaka och övertogs igen av Mauritz Sahlin, som i sin tur sålde till Gustavsfors i Dalsland och dess bruksägare Leonard Magnus Ugglå och Gustav Ekman. 1852 kom MRS svärson Gustaf Bäärnhelm till Lennartsfors som delägare och brukspatron. Bruket gick i konkurs 1864 och lades sedan ned 1877.

Man kan fråga sig varför MRS hade så stort intresse av Lennartsfors och Ränkeforsen. Ett delsvar kan vara att man på den tiden kunde handla med tillverkningsrätter eftersom staten tilldelade sådana med utgångspunkt från träkolstillgången. MRS sålde också rätterna till Waern. Ett annat delsvar kan vara att träkolstillgången var god och att man kunde transportera träkolen på sjön Lelång ända till Bengtsfors. Där var det dock goda två mil kvar till Fröskog. Två mil var långt, träkol tålde som sagts tidigare kanske en mils transport.

LENUNGSHAMMARS BRUK

Lenungshammar ligger vid forsen mellan Övre och Stora Gla, tio mil eller två dagsresor från Änimskog. Fallhöjden på 19 meter gav kraften till bruket. Men det var tio mil eller två dagsresor från Änimskog, ett avsevärt avstånd.



Lenungshammar var kopparhytta från början. Bruket grundades av Mauritz Sahlin 1823. Privilegium på en stångjärnshammare med två härdar och 900 skeppund smide. Bruket såldes till fadern Christopher Sahlin 1828 som testamenterade bruket till sina döttrar Augusta Wohlfahrt och Sophia Norlin år 1829. Sannolikt använde Christopher köpet av Lenungshammar som passbit för att underlätta ett arvsskifte mellan de fyra barnen, ett arvsskifte som trots det blev finansiellt svårt för Mauritz.

Enligt sonen Theodor var fadern Gustaf Wohlfahrt okunnig om och ointresserad av bruksdrift. Bruket sköttes fram till 1839 av en bruksförvaltare Lampa och därefter av sonen Theodor. Theodor hade praktiserat 1831 (19 år gammal) hos Lampa på Lenungshammar. Han skriver i sina memoarer:

Lampa var ej rätta mannen att leda unga oerfarne, lätt vilseförda ungdomar, lefvernet här var ingalunda nyttigt, lättsinne i allt var huvuddraget i Karaktären, något godt lärdes ej.

När Theodor 1839 tog över ansvaret var allt mycket nergånget. Han skriver:

Allt var här oreda och nära förfall. Som far var alldeles okunnig i bruksrörelsen fick jag göra och låta efter eget tycke, men bristen på pengar, svåra konjunkturer och långa transporter gjorde att bruket gaf ingen vinst.

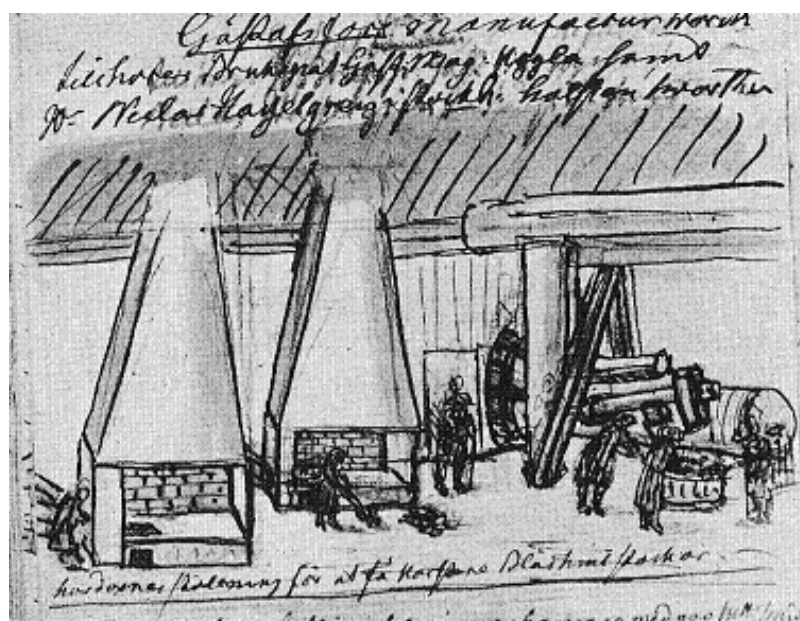
1844 fick Lenungshammar privilegium på en stålugn. Produkterna var baserade på stål med hög kolhalt. Verktyg och fjädrar. Den höga kolhalten behövdes för att kunna härda produkterna. Därutöver hade man en knipphammare, sex spikhammare en såg och en kvarn. Efter dessa investeringar kom två mycket svåra år av vattenbrist (1846 och 1849) och detta bidrog till det slutliga haveriet.

Bruket drogs med i Gustav Wohlfahrts konkurs 1850 och avyttrades. Möjligen var bruket huvudorsaken till konkursen. Driften lades sedan ner 1865 på grund av bristande lönsamhet - långa transporter och otillräcklig råvarutillgång.

GUSTAFSFORS BRUK



Gustavsfors fick privilegium 1747 med tillstånd att tillverka 500 skeppspund. Något som utökades 1752 med 400 skeppspund.



Gustavsfors smedja. Två härder och en hammare med tre smeder

1792 tilläts dåvarande ägaren, borgmästaren i Åmål Gustaf Åberg, att flytta en nedlagd hammare till bruket, utan att därför ändra i dammbyggnaden eller smidesrättigheten. År 1845 tillät bergskollegium uppförandet av en ny stångjärnshammare och en vällugn. Samma års hammarskattslängd utvisar nu 2 hammare, 3 härdar, totalt 900 skeppspund. I förening med Lennartsfors ägdes denna bruksegendom av ett bolag, vars disponent och delägare var friherre J. W. Stiernstedt. Han sålde sin andel till MRS svärson Gustaf Bäärnhelm år 1855. Bruken ägdes nu av Bäärnhelm och Åberg med Bäärnhelm som disponent och brukspatron. Bruken klarade sedan inte av de konjunkturmässiga svårigheterna utan sattes i konkurs år 1864.

Gustafsfors låg perifert i förhållande till den sahlinska bruksgruppen. Det förekom främst i affärerna runt Lennartsfors och dess privilegier och senare i och med att Gustav Bäärnhelm blev delägare. Det spelade också en roll som delfinansiär av sjövägen från Fröskog till Köpmannebro. I detta projekt ingick också vägen mellan Bengtsfors och Fröskog.



EN SLÄKT OCH TVÅ GRAVAR

När Christopher Sahlins hustru Anna Lisa gick ur tiden 1819 hade Tösse ingen framtida kyrkogård beslutad, man visste inte ens var en framtida kyrka skulle byggas. Inte heller 1831 när Christopher dog hade man en lösning på kyrkoeländet. Att i det läget begrava någon i Tösse var inte aktuellt.

Fröskogs kyrkogård en mil västerut hade varit logiskt att välja som alternativ till Tösse. I Fröskog hade Christopher redan 1796 startat ett järnbruk, Lisefors, som var framgångsrikt och betydelsefullt. I Fröskog hade dessutom Mauritz R. Sahlin etablerat sig 1815 på vad som senare skulle döpas till Christinedal. Men i Fröskog rådde både 1819 och 1831, ja ända fram till 1847 oordning och förfall. Där fanns inte någon Sahlinare begravd förrän 1847.

Nästa alternativ med sahlinsk anknytning blev Ånimskog. Där hade familjen redan i affären 1792 förvärvat Henriksholms Säteri och Ånimsskogs gård och sedan 1811 bodde på säteriet dottern Augusta med sin man Gustaf Wohlfahrt. På kyrkogården hade de vid Anna Lisas död hunnit begrava två barn, dock utan stenar (i varje fall på de två trettiotalsfotografierna). Man hade så att säga etablerat sig. Vid Christophers död hade ytterligare två barn till Augusta begravts. Också dessa utan stenar. Det blev naturligt för Christopher att begrava hustrun i Ånimskog. Senare blev det också naturligt för den del av släkten som bodde där, nämligen familjerna Wohlfahrt och Norlin att begravas i Ånimskog.

Det starka fästet för de sahlinska aktiviteterna i Dalsland var under hela 1800-talet Fröskog. På alla sätt. Så när kyrkan väl fick ordning på sin kyrkogård var det logiskt att familjen Sahlin begravdes där. Med början 1847 då yngste sonen dog och sedan vidare till 1913 då Christoffer begrovs och satte punkt för den sahlinska eran i Dalsland.

I de två gravarna vilar idag tjugosju namn som på ett eller annat sätt är knutna till familjen Sahlin. Enligt diverse noteringar har det funnits totalt trettio två gravkullar.

Sahlins gravar i Dalsland är värda en resa. En sådan kan lätt kombineras med besök på Tösse, Hvittlanda, Hannebol, Christinedal, Fröskog, Fengersfors, Villan, Ånimsskogs Gård, Strömman och Snäcke slussar. Särskilt slussarna kan väcka många känslor och man kan där lätt föreställa sig alla problem som man hade på 1800-talet då man satsade på sådana projekt.

Båda gravarna ligger vackert och att ägna tid åt de vackra kyrkorna lönar sig. Gravarna har varit igenom en hel del dramatik. Det har varit spännande att sätta sig in i bådas historia. Ännu finns det en hel del att utforska.

GRAVEN I ÅNIMSKOG

Kyrkan är en av de tre vackraste kyrkorna i Dalsland och ligger naturskönt vid sjön Ånimmens östra strand. Kyrkan med anor från 1200-talet är en av de äldsta på Dal och är uppförd i sten. Resterna av en tidigare kyrkobyggnad - troligtvis en stavkyrka med tillhörande kyrkogård - har hittats vid en tidigare renovering. Predikstol och altare är från 1700-talet medan merparten av kyrkan stammar från 1600-talet.

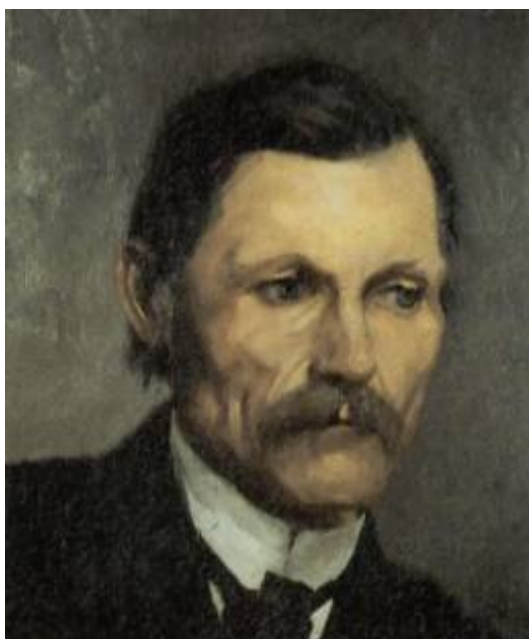


Ånimsnäs kyrka från söder



Ånimsnäs kyrka från väster

På kyrkogården vilar portalgestalten inom det dalsländska måleriet, nämligen ånimsnässoonen Otto Hesselbom.



Otto Hesselbom (1848 - 1913)

Han var det åttonde barnet i familjen Hesselbom. En minnesplakett är uppsatt på en berghäll i närheten av hans barndomshem.

Från Husdalsbergets topp målade han tavlan "Vårt land". Den kan beskådas på Nationalmuseum i Stockholm. I kyrkan hänger hans tavla "Julafton vid graven" och på kyrkogården vilar han under en av de ståtligaste minnesstenarna.

Häcken kring familjegraven var en gång i tiden uteslutande syren men innehåller numera ett flertal andra växter (rönn, lönn, ask m.fl.). Den är pampig som syns på bilden.



Dagens grav ser annorlunda ut än den som fanns på samma plats vid 1900-talets början. Mer om detta senare.

Gravens väg fram till nuvarande utseende

I Enar Sahlins anteckningar från en resa till Fröskog och Ånimskog omkring 1939 skriver han:

Graven är omgärdad av en syrenhäck. Mitt emot öppningen står en minnessten rest, en enkel vård av Kinnesandsten, med följande inskrift

EN

FÖR TIDEN ODELBAR SLÄGT

HÄR

ÄFVEN SAMLAD

På det öppna fältet ser man tre rader gravkullar (7+4+7). Två av dessa kullar längst ner till höger hava vårdar liknande den gemensamma. (Här beskriver Enar Anna Lisas och Christophers stenar). I gravfältets vänstra hörn närmast ingången är en 2 m. hög bautasten av ljus granit. (Caspar Wohlfahrts sten)

När Enar var där fanns endast fyra stenar i graven. Det är de fyra stenar som idag står längst in. Det är intressant att notera att Enar skriver om arton gravkullar medan det idag endast finns femton namn. Sannolikt är det de tidigt avlidna Wohlfahrtska barnen som begravts i graven. Varför deras namn togs bort vid gravens upprustning 1946 har inte gått att finna ut.

I ett brev av den 27 maj 1946 skriver Sixten W. till O. Mauritz Sahlin:

Broder!

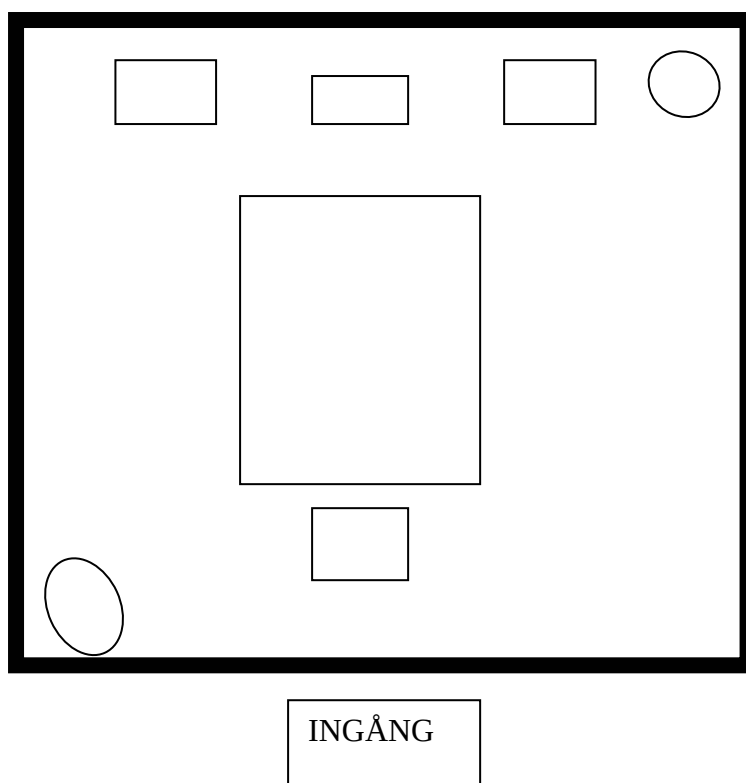
Som Du kanske minns talade jag med Dig för ett år sedan rörande ordnandet av våra familjers gemensamma grav å Ånimskogs kyrkogård och Du ställde Dig välvillig till att gravplatsen iordningställdes. Min syster Lisa Danielsson har nu med hjälp av Gössäters Stenhuggeri ordnat, att en gravhäll huggits och gravplatsen i sin helhet uppordnats...

Vännen

Sixten Wohlfahrt

Vid detta tillfälle disponerades graven om som skissen nedan visar. Dispositionen är densamma idag. Nyheterna efter Sixten Wohlfahrts projekt var:

1. Den stora Wohlfahrtska stenen i mitten (nummer 5).
2. Den mindre stenen vid ingången (nummer 6).
3. En "samlingssten" till vänster om ingången i hörnet (nummer 7).



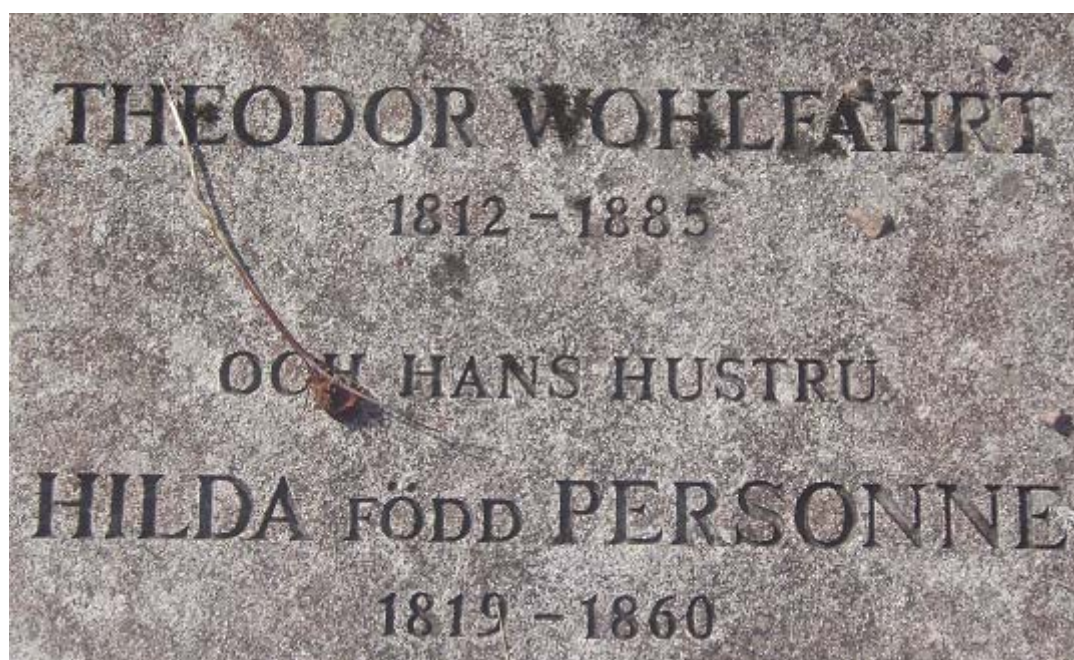
Den stora och dominerande stenen plats i mitten på graven har endast Gustaf och Augusta inskrivna. På det sätt detta utformats ger det intrycket att vara gravens huvudsten.

BRUKSPATRON
GUSTAF WOHLFAHRT
HENRIKSHOLM
1790 – 1857

AUGUSTA WOHLFAHRT
FÖDD SAHLIN
1791 – 1854

SAMT DERAS EFTERKOMMANDE

Gustafs och Augustas äldste son Theodor (f.ö. farfar till Sixten Wohlfahrt) fick en plats (sten nummer 6) vid ingången.



Samlingsstenen (7) i vänstra nedre hörnet har en platta av metall med texten enligt rutan nedan. Samlingsstenen innehåller samtliga namn som ansågs höra till graven året 1946. Det är svårt att säga vilka de tre var som inte fick komma med på samlingsstenen och vart de tagit vägen. Det sannolika är att det är tre av Gustaf och Augustas tidigt döda barn.

HÄR VILAR

**BRUKSPATRON CHRISTOPHER SAHLIN HVITTLANDA 1760-1831
HANS MAKAS ANNA LISA f. REINHOLDSON 1757-1819**

**BRUKSPATRON GUSTAF WOHLFAHRT HENRIKSHOLM 1790-1857
HANS MAKAS AUGUSTA f. SAHLIN 1791-1850**

DERAS BARN

**BRUKSFÖRVALTARE THEODOR WOHLFAHRT KÄRRKIL 1812-1885
HANS MAKAS HILDA PERSONNE 1819-1860**

**KAPTEN CASPAR WOHLFAHRT ÅNIMSKOGS GÅRD 1817-1876
HANS MAKAS BETTY KOBBER 1825-1905**

EMMA SALIN f. WOHLFAHRT 1820-1847

HILDA ENEROTH f. WOHLFAHRT 1821-1857

IDA WOHLFAHRT 1822-1903

FANNY WOHLFAHRT 1829-1849

**ÖVERSTELÖJTNANT ELIAS NORLIN 1780-1865
HANS MAKAS SOPHIA f. SAHLIN 1789-1848
SONEN THEODOR**



Anna Lisa:s gravsten (sten nummer 1) är mycket enkel. Så enkel att inte ens hennes levnadsdata (1757-1819) har huggits in. Det kan knappast ha varit en pengafråga. Kanske ett enkelhetsideal.

Det dröjer nu hela tolv år till dess att Christopher avlider (1831) och begravs som nummer två i graven i Ånimskog. Ännu hade ingen lösning kommit till stånd i Tösse och i Fröskog var kyrkogården fortfarande förfallen.

Augustas fjärde barn August (1816-1824) hade avlidit sju år före Christopher men finns inte noterad i graven. Kanske August var en av de arton? Christophers sten (sten nummer 2) blev som synes lite mer påkostad även om den håller samma stil som Anna Lisas. Det gör också sten nummer 3 som synes.

Efter det att Christopher begravts 1831 skulle det gå sexton år till nästa begravning 1847 och då var det barnbarnet Emma. Hon blev tjugoåttio år gammal och hade varit gift med byggingenjören Carl Salin (som f.ö. inte har Sahlinskt påbrå). Carl S. hade det ekonomiskt besvärligt så pengarna räckte nog inte till en gravsten till hustrun. Inte heller Gustaf och Augusta hade någon bra ekonomi vid tillfället. Carl S. var byggnadsingenjör och arkitekt. Han har bland annat ritat Tösse nya kyrka. Under årens lopp gjorde han också en del arbeten åt MRS på Lisefors. Carl S. var gift tre gånger. Samtliga med wohlfahrtsdöttrar.

Året därpå 1848 begravdes Anna Lisas och Christophers äldsta barn Sophia g. Norlin. Påföljande år dog dotterdottern Fanny (ogift dotter till Augusta och Gustaf) endast 21 år gammal. Detta år gick Gustaf Wohlfahrt i konkurs och det kanske förklarar varför inte heller Fanny fick någon sten.

Augusta dör 1854 och begravs i familjegraven, utan sten. Familjen lever nu sedan konkursen 1850 under små omständigheter på Ånimskogs gård.

Sedan följer i tur och ordning och utan stenar:

1857 Gustaf Wohlfahrt. Han bodde då i Åmål.

1857 Hilda. Dotter till Gustaf och Augusta Wohlfahrt.

1860 Hilda f. Personne. Gift med Gustafs son Theodor.

1865 Elias Norlin. Svärson till Anna Lisa och Christopher Sahlin.



Därefter kommer 1876 Casper Wohlfahrt, som hedras med en sten. Detta är den fjärde och sista stenen som omtalas i O. M. Sahlins anteckningar. Stenen har en text i en runslinga. Texten lyder

:

*CASPAR WOHLFAHRT x 1817 – 1876 OCH
HANS MAKAS BETTY KOBBER x 1825 – 1905
Mat Ev. 5 kap. 5v.*

De fyra övriga:

1885 Theodor son till Gustaf och Augusta

1903 Ida. Ogift dotter till Gustaf och Augusta

1905 Betty Kobb. Gift med Caspar

1909 Theodor. Son till Sophia Norlin f. Sahlin

Hur det gick till hur och varför Theodor Norlin (1829-1909) kom in i graven är okänt.

Efter 1909 fanns endast en Sahlinare kvar i trakten nämligen Christoffer (1822-1913), sonson till Christopher och boendes i Fröskog.

På Wohlfahrtssidan fanns det över huvud taget ingen.

Året 1920 donerar Hilda Eneroths son Harald (1855-1929) 500 Kr. för en fond

af vars räntor medel skola användas för framtida vård af å Ånimskogs kyrkogård varande tvenne familjegravar för släkterna Sahlin-Wohlfahrt-Norlin och Lagman Eneroths å Lilla Bräcke släkt.

Då hade redan Sixten Wohlfahrt (1856-1923) (far till domnarvschefen Sixten W.) satsat 200 Kr. för att täcka sin andel. Huruvida något flöt in från Sahlinarna framgår inte men det får vi väl förutsätta.

Graven sköttes väl, för när pappa besökte den sommaren 1939 var texten på stenarna fullt läsbar och häcken runt välansad och gravkullarna i god ordning. Graven var då mer än hundra år gammal.



Graven i sitt ursprungsskick. Foto från 1939

Enar Sahlin (1862-1950) hade i sin ägo ett brev från en gammal vän, Gustav Nilman, skrivet i maj 1944. Där läser vi:

Käre vän och broder.

Tack för ditt rara och vänliga brev av den 19 ds. Det var så kärt att höra något från Dig. Angående Sahlin-Wohlfahrtska gravfältet å Ånimskogs kyrkogård kan jag tyvärr inte lämna några bestämda uppgifter.

Men något slags köp av området har mig veterligen icke skett. Något därom i protokollen såt jag inte under min Ånimskogstid. Och jag tror att om något sådant skett, skulle jag ha påträffat det vid mina studier i de gamla protokollen.

Det var väl så att din Farfars-far, som ju ägde så mycket inom församlingen, utvalde det området, som gravplats för sig och de sina.

Sedan dröjde det till 1946 då Sixten Wohlfahrt gjorde slag i saken och lät renovera graven. Gravkullarna togs bort. De fyra tidigare stenarna placerades i en rad innerst.

Tittar man lite noggrannare på de gamla fotografierna från 1939 ser man på skuggorna att gravstenarnas placering ändrats och vridits 180 grader. Ingången till graven har också flyttats från västra till östra sidan. Av Enars beskrivning är det klart att Caspar W:s sten står kvar där den alltid stått. Dessa ändringar ändrade graven radikalt och beskrevs av Sixten W. som att graven ordnades upp. Trist.

Ända fram till dess att bilen blivit vanlig låg Ånimskog alltför långt bort för ett enkelt dagsbesök. Mitt första besök vid graven gjorde jag sommaren 1949 (fjorton år gammal) tillsammans med min pappa på väg till Trollhättan (f.v.b. till Båstad) i Boforsbolagets bil. Det kom sedan att dröja femtio år till mitt nästa besök och detta kom i samband med att släktens Åmålsmöte 1999 förbereddes. Jag konstaterade då att texten på de sahlinska stenarna var helt oläslig och borde friskas upp. Efter en långdragen process kunde dessa stenar renoveras våren 2005 med svart färg. Det är rimligt att anta att denna renovering håller 40-50 år.

GRAVEN I ÅNIMSKOG – EN SUMMERING

Graven kallas Sahlin – Wohlfahrt – Norlins familjegrav.

Att Anna Lisa och Christopher Sahlin är gravens ”stiftare” är säkert. De är också de enda representanterna för sin generation. Två av deras fyra barn ligger i graven. Vi återfinner därutöver sju av deras barnbarn. Slutligen ser vi Christophers och Anna Lisas två mågar (Wohlfahrt och Norlin) och dessutom två svärdöttrar till Gustaf och Augusta Wohlfahrt.

Av mansfolket i graven kan Christopher Sahlin redovisa en imponerande livsgärning. Lugn, stark och framgångsrik. En försiktig general. Brukspatron i fjärde led. Startade och drev med framgång flera bruk inte bara i Dalsland utan också uppe i Värmland. Lisefors i Fröskog var för övrigt det som levde längst av alla Dalslands järnbruk över huvud taget. När Christopher dog efterlämnade han fyra barn och ett antal barnbarn. Dessutom ett antal bruk (Hvittlanda övre och nedre, Lisefors, Lenungshammar och Gammelkroppa), säterier, gårdar och skogar. Stora värden. Allt ärvdes av barnen.

Elias Norlin får väl anses vara nummer två vad avser livsgärning. Klok, bildad, hjälpsam och med fina maner. När Elias dog efterlämnade han fyra barn.

Gustaf Wohlfahrt hade inga framgångar i en, i och för sig, besvärlig bruksbransch. Ointresserad som han var. Men han var ”en gentleman och väl beläst” som ett av hans barnbarn skrev i ett brev. Dog i små omständigheter i Åmål. När Gustaf dog efterlämnade han åtta barn och i övrigt ingenting. Ånimsskogs gård ägdes av hustrun Augusta.

Gustafs son Theodor fick kämpa hela livet. Först för att bli accepterad av fadern och sedan för sin utkomst. Började med någorlunda villkor men hade det besvärligt efter konkursen i Lenungshammar. Dog i små omständigheter. Han efterlämnar dock mycket intressanta memoarer som kan läsas i Monica Wohlfahrts bok.

Andre sonen Caspar var sjuklig och levde efter avskedet från det militära på vad Ånimskogs gård kunde ge. Fick fem barn. Efterlämnade Ånimskogs gård till hustrun när han dog. Hustrun tvingades att sälja efter några år.

GRAVEN I FRÖSKOG

Fröskog

När Christopher Sahlin 1791 köpte Hvittlanda bruk medföljde en del ägande i Fröskog nämligen Stenarsbyns herrgård, en kvarn, en husbehovssåg och ett antal hemman. Tämligen omedelbart (1796) anlade han ett manufakturverk längst upp mot Knarrbysjön, det som senare fick namnet Lisefors. Fröskog blev med tiden Sahlinarnas huvudetablering i Dalsland. År 1880 bodde det i Fröskog 1206 personer. Hur många det bodde där 1800 är svårt att säga. Kanske 400. Vi vet att 1821 var folkmängden 678.

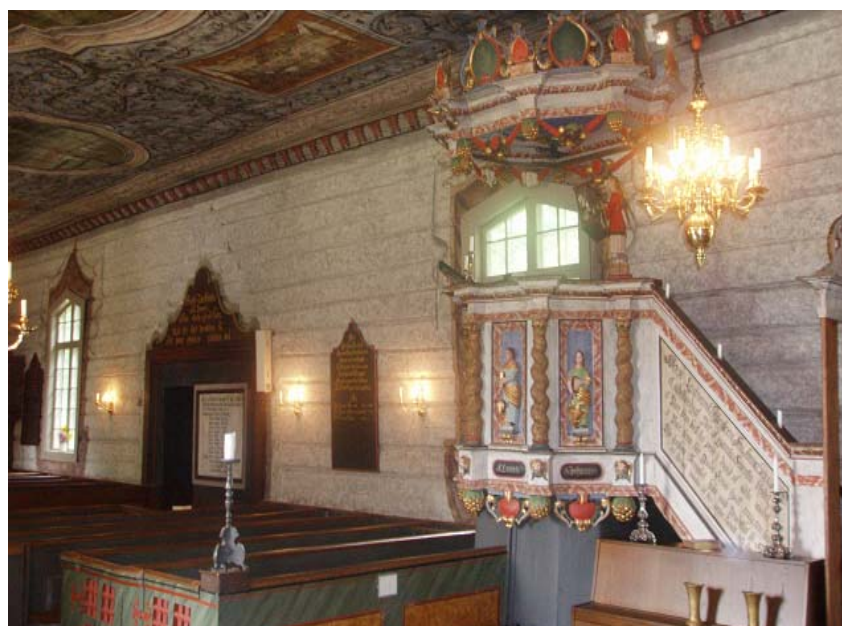
Fröskogs kyrka

Fröskogs kyrka räknas tillsammans med kyrkan i Ånimskog till en av Dalslands tre vackraste både exteriört och interiört. Målningar är av H G Schuffner 1739 och altarpupsats och predikstol av Nils Falk. Ett franskt krucifix från 1200-talet, ett altarförkläde från 1681 och inte minst ett tiotal gravkors i smide framför kyrkan är intressanta detaljer. Korsen har smitts av smeder från Lisefors bruk. Fröskogs kyrka är uppförd på en urgammal kultplats helgad åt guden Frö. Den äldsta kyrkan byggdes under medeltiden.



Den nuvarande kyrkan invigdes den 20 december 1730

Den kyrka som ersattes hade antänts av blixten och brunnit ner till grunden. År 1888 la kyrkostämman i Fröskog ett förslag att helrenovera kyrkan. Ytterväggarnas ekspån skulle bytas mot vanliga bräder. Invändigt skulle kyrkan målas om. Brukspatronen Christoffer Sahlin gick emot förslaget. Sahlin hade också i kraft av sin patronposition ett anseeligt antal röster. Förslaget stoppades av honom på stämman och ännu idag skänker man i Fröskog honom tacksamma tankar för att han fick stopp på vad man kallar raseringsförslaget. Kyrkan är idag densamma som före 1888.



Interiörer från Fröskogs kyrka. Foto 2005



**Gravkors på Fröskogs kyrkogård.
Smitt av smeder från Lisefors bruk**

Gravplatsen

Gravplatsen är idag den som Mauritz Reinhold Sahlin mutade in åt sig år 1847. Graven ligger i sydostsluttningen räknat från kyrkan.



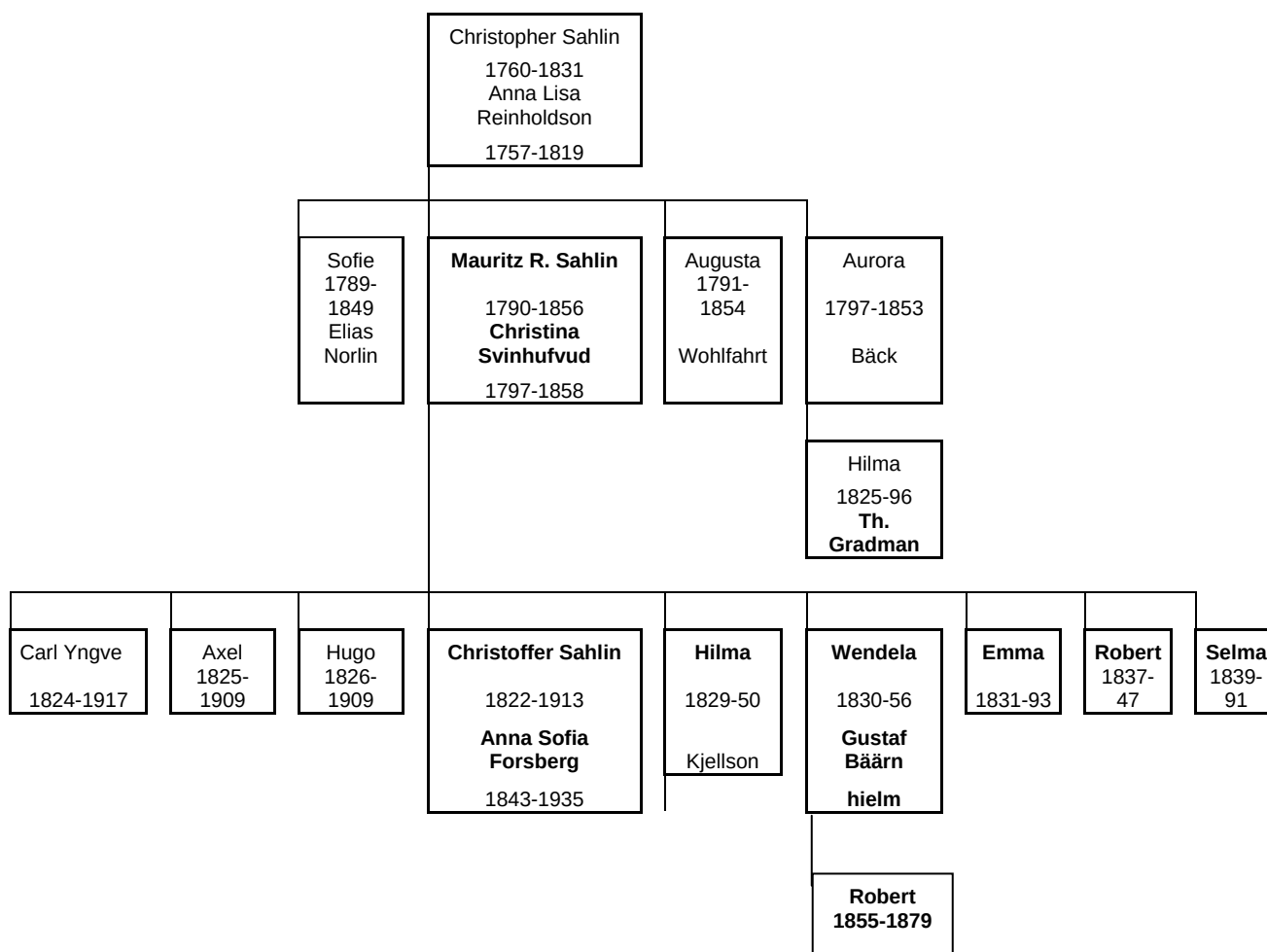
**Fröskogsgraven som den såg ut på fyrtiotalet.
Graven har nio stenar och totalt tolv namn.
Fotot 2005**

Den är omgärdad med en grov kätting som blev uppsatt 1926 efter ett samarbete mellan Landshövding Mauritz Sahlin, Lektor Enar Sahlin och deras kusin Ingenjör Axel Sahlin.

Det var uppenbart att Mauritz Sahlin (landshövdingen) och Enar i sin brevväxling 1926 i samband med att de planerade för Christoffers sten (han hade aldrig fått någon sten 1913) också agerade så att den förnämsta stenen i graven skulle bli Mauritz och Christinas både i material och i storlek. Varför Gradmans sten är så stor och ståtlig återstår att förklara.

MAURITZ R. SAHLINS SLÄKTTRÄD RELATERAT TILL GRAVEN I FRÖSKOG

Gravens tolv innevånare i fetstil.



FRÖSKOGSGRAVENS HISTORIA

Året 1847 när den nya kyrkogården i Fröskog anlades tog MRS ut plats för sig och sin familj. Det var samma år som den tioårige Robert dog. Han blev den förste från familjen att ta plats i graven.

Det dröjde till 1914 innan gravens status uppgraderades. Kyrkorådet beslutade då, enligt protokollsutdraget nedan, att den sahlinska familjegraven skulle få begagnas för all framtid. Detta var året efter att Christoffer begravts. Vem den "vederbörande" som nämndes i protokollet var framgick inte men sannolikt någon av CYS söner, t.ex. Enar eller Mauritz.

Protokoll vid extra kyrkostämma med Fröskogs församl. 11 Aug 1914

På begäran av vederbörande om fastställande af området för de Sahlinska gravarne å nya kyrkogården hade kyrkorådet låtit uppmäta sagda område och bestämde nu stämman att det skall i rektangulär form sträcka sig från den nordligaste grafven åt söder med en längd af 37 fot och en bredd af 32 fot och således omfatta ett innehåll af 1295 kvadratfot och som utan intrång eller rubbning får för all framtid begagnas.

Enar Sahlin la ner en hel del tid på fröskogsgraven. I juni 1918 gjorde han ett besök och konstaterade att den inte var i bästa skick, och att bokstäverna borde fyllas i och att några stenar borde bytas ut. Han har också ett förslag att omge graven med en sockel av sten och tillägger att kyrkorådet nu ämnade rusta upp kyrkogården och som han skriver:

det vore förargligt att få en maning att hålla gravarna i skick

Han återvänder sedan 1923 och skriver i ett brev till sin bror Landshövdingen Mauritz R Sahlin den 26 juni:

Käre broder Mauritz

...Det är väl Robert Sahlins kors som bör utgöra förebilden för en vård vid Farbror Christoffers grav, ett enkelt kors i mörkgrå granit....

Ännu tio år efter det att Christoffer gått ur tiden hade alltså ingen sten rests över honom. Uppenbarligen föll Enars idé om stenens storlek inte i god jord hos Landshövdingen. Enar skriver i ett brev till honom i juli 1923:

....Det ser ut som om man kunde få en gravvård sådan du tänkt dig den, 150 cm hög, för 2-400 kr. Jag vet inte hur hög farfars sten är. Naturligtvis kommer dock alltid marmorn att presentera sig förnämre än graniten...

Vi vet ju att stenen som restes blev brunröd och stor, ja nästan lika stor som marmorstenen över MRS och hans hustru CS. Stenen över Christoffer restes inte förrän 1926 att döma av räkningar som sänts till Landshövdingen Mauritz Sahlin i september samma år. Den kostade 300 Kr. (idag ungefär 8.000 SEK). Inskriptionen kostade 40 Kr. Det blev inte heller något av med att omge graven med en sockel av sten som Enar ville. I stället sattes upp arton granitstolpar förenade med en kätting. Efter uppvaktning bestämde Kyrkostämman som ses i protokollet.

Kyrkostämma 19 dec. 1926

Vid kyrkorådets sammanträde den 18 dennes hade kyrkovärden Alvar Johansson i Åmnebyn överlämnat kr. 500 från Landshövding M. Sahlin, Ingenjör Axel Sahlin och Doktor Yngve Sahlin med hemställan från dem att Fröskogs församling ville för all framtid åtaga sig att underhålla Sahlin-graven sådan den nu befinnes. Kyrkorådet hade mottagit penningarna och vill hos stämman tillstyrka donationens mottagande.

Kyrkostämman mottog nu också donationen och åtog sig att för all framtid vårda Sahlin-graven å Fröskogs kyrkogård i det skick den nu befinnes, detta också med hänsyn till vad Sahlinarna gjort för Fröskogs församling.

Bland Enar Sahlins efterlämnade dokument hittades också en skiss över graven i Fröskog. Den måste ha gjorts efter 1935. Möjligen var året 1939. Enar dog 1950.

Det Sahlinska gravfältet i Fröskogs kyrkogård,
 uttaget af Mauritz Reinh. Sahlin
 vid nya kyrkogårdens anläggning
 1847.



4. Robert S.
† 1847

2. Ollemar Jellens
f. Sahlin

Christoff S.
Emma S.

Maur. R. Sahlin
Stina S. f. Svinhufvud

3. Hildela Bäärnhielm
f. Sahlin

~~Mauritz Sahlin~~ Svinhufvud
Engel Elisabeth f. v. Wäcker
† 1854 på Christinedal
Mauritz' svärmöder.



Anna
Forsberg

Armgjörghen
Mordena

Selma S.

6. Th. Gradman

Gustaf Bäärn-
hielm

5. Robert Bäärn-
hielm

Hela gravplatsen 13 x 11 steg; värden öfvertagen af församlingen 1927 för 500 kr.

1: Marmorvård

H. H.
Brukspatronen
Mauritz Reinhold
Sahlin
född 1790, död 1856
och
hans maka
Christina Magdalena
Svinhufvud
född 1797, död 1858



2: Marmorsockel
(konst borttaget)

Frederika Hellson
född Sahlin
död den 18 juli 1850
efter en korta lefnadstiden
af 21 år
Lycklig du drömda på jorden
om kärlek, godhet och skönhet
I allra de skadas dem nu,
vaknad i himmels fana.

3: Marmorsockel
(konst borttaget)

Frederika Bäärnhielm
född Sahlin
född 1830, död 1856
Såga äro de fridsamma,
ty de skola kallas Guds barn.

4: Robert Sahlin 1847

5: Robert Bäärnhielm
född 10/2 1855, död 7/9 1879

6: Stenudhöfdingen Th. Gradman
född d. 22 dec. 1807, död d. 26 juni 1865

Intressant är att se att det i Enars skiss nämns två personer som inte återfinnes i graven i dag. Nämligen majorskan Svinhufvud och barnjungfrun Mor Lena.

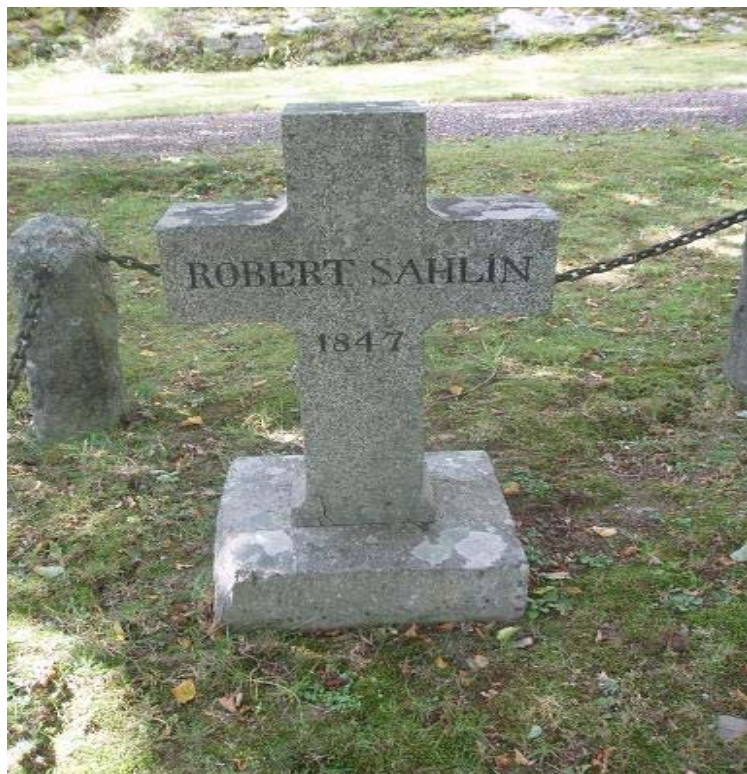
Majorskan (hon kallades också för änkefrumajorskan) var Christina Sahlins mor. Hon flyttade från sin man i Tydje redan 1819 och bosatte sig i Åmål med dottern Christina. Majorskan tillbringade efter dotterns giftermål med MRS sina somrar och också längre perioder på vintern på Christinedal där hon dog 1854, och begravdes i Fröskog. Var hon finns idag är okänt. Också när och varför hon flyttades.

Mor Lena kom som tjänarinna till MRS och Christina redan 1822 och stannade i en lång följd av år. Hon stod familjen nära. Hon finns nämnd i en uppsats av Gösta Bäärnhielm skriven till släktmötet 1955.

Från Enars skiss kan vi se att fem av gravarna saknar egna stenar nämligen, Majorskan, Barnjungfrun Mor Lena, MRS dotter Selma, Th. Gradman och slutligen svärsonen Gustaf Bäärnhielm.

Idag är majorskan och barnjungfrun borta. Dem kan vi glömma i detta sammanhang. Selma är inskriven i den stora granitstenen tillsammans med sin broder Christoffer och system Emma. När Th. Gradmans sten restes är obekant. Detta måste Gradmanssläkten själva ha hanterat. Gustaf Bäärnhielm har fått en egen sten. Förmodligen genom Bäärnhielmarnas försorg. När allt detta hänt är okänt, men naturligtvis efter Enars besök. I Fröskog finns ingen officiell kunskap att hämta i ärendet. Där hade man ingen ordning på gravarna förrän 1960 då ett register upprättades. Registret är idag i god ordning.

Graven vårdades med stor omsorg av Anna Forsberg så länge hon orkade ända fram till trettioalet. Graven av idag (2005) innehåller tolv namn och nio stenar. Det kan vara av intresse att se i vilken ordning som personerna i graven kom dit. Alla fotona tagna 2005.



**Robert född 1837.
Död i mässling 10 år gammal**



**Hilma död genom olycka med
häst och vagn**



Längst ner på stenen finns en bikupa uthuggen. Det berättas att kupans yta var full av bin när stenen restes men var gång en Sahlénare begravdes så kom en stenhuggare och högg bort ett bi. Som kan ses finns det ännu några bin kvar.



MRS och Stina. Trötta, sjuka och gamla



Wendela. Död i barnsäng



**Th. Gradman död 1865.
Stenen rest efter 1935**



**Död i
hjärnhinneinflammation**



**Fader till Robert, gift med
Wendela**



Christoffer med systrar och sambo

I samband med släkten Sahlins resa till Dalsland 1999 snyggades graven upp. Stenarna rätades upp, en del rötter som försökte tippa stenarna över ända togs bort. Stenarna tvättades

och texterna som kommit att bli oläsliga fylldes i. Det hela bekostades av representanter för familjerna Sahlin och Bäärnhielm.

GRAVEN I FRÖSKOG – EN SUMMERING

Här ligger MRS och CS var de som beslutade om gravens tillkomst. I övrigt finner vi i graven två av deras söner, alla fyra döttrarna (två gifta, två ogifta). en måg, ett barnbarn, en släkting och affärskontakt till MRS och slutligen sonen Christoffers sambo.

I graven ligger, om man så vill beskriva den, tre brukspatroner. MRS var en betydande brukspatron med en maktsfär som gick långt utanför Fröskog, i flera frågor ända till Stockholm. Kunnig, djärv och utvecklingsinriktad. Gustaf Bäärnhielm hade det besvärligt hela livet och dog skuldsatt. Christoffer som kom att avveckla arvet som han fått från MRS. När han dog hade han fått underhåll från släkten i flera år.

Men där ligger också en färgstark hustru till MRS, Stina Sahlin, tre av hennes för tidigt döda barn, en svärson som haft ett arbetsamt liv och hans för tidigt döda son. Dessutom en sambo till sonen Christoffer och så häradshövdingen Th. Gradman ingift med MRS systerdotter.